

De historiske ofre

Historiske argumenter blant nasjonaliteter i Bosnia 1990-1992

Tijana Balac

Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier

Universitetet i Oslo

Høst 2005

Forord

Jeg vil herved takke noen få mennesker som har vært til uvurderlig hjelp: min veileder Jan Eivind Myhre til gode råd og innspill; Pål Kolstø på instituttet for litteratur, områdestudier og europeiske språk for lån av mange spennende bøker som jeg fikk ha i veldig *lang* tid; min ”personlig korrekturleser” som gjorde en kjempejobb i innspurten og gjennom hele skriveprosessen, takk Jostein; til min bror, mor, far & co som kom med nyttig og kritiske innspill; og ikke minst kjære venner som tok seg tid til å lese en bunke eller to (takkt Inger).

Der Spruch der Vergangenheit ist immer ein Orakelspruch: Nur als Baumeister der Zukunft, als Wissende der Gegenwart werdet ihr ihn verstehen.

Nietzsche

Liste over forkortelser

Geografiske benevnelser:

BiH	Bosna i Hercegovina – Bosnia og Hercegovina
NDH	Nezavisna drzava Hrvatska. (1941-1945) Den uavhengige stat Kroatia
NDBiH	Nezavisna drzava Bosna i Hercegovina. Den uavhengige BiH.
SAO	Samostalna autonomna oblast. Det selvstendige autonome området

Partier:

HDZ	Hrvatska demokratska zajednica. Det kroatiske demokratiske fellesskap
SDA	Stranka Demokratske Akcije. Partiet for demokratisk aksjon
SDS	Srpska Demokratska Stranka. Det serbiske demokratiske parti

Aviser:

J	<i>Javnost</i> (Offentligheten)
HB	Herceg-Bosna
MG	Muslimanski Glas (Den muslimske stemmen)

Diverse:

AVNOJ	Antifasisticko vijece narodnog oslobodjenja Jugoslavije Det antifascistiske råd for folkefrigjøringen av Jugoslavia
JNA	Jugoslavenska narodna odbrana. Det jugoslaviske folke forsvaret

Innholdsfortegnelse

Forord

Liste over forkortelser

Innholdsfortegnelse

Del 1 Innledning, kilder, metode 1

Kilder og avgrensning 1

Metode 7

Del 2 Et overblikk over Bosnias historie 12

Fra de tidligste tider 12

Den bosniske kirke og identitet 14

Det ottomanske rike 16

1878-1918 Østerrike-Ungarn 20

Nasjonal identitet 21

1918-1941 Kongedømme av serbere, kroater og slovener
og det første Jugoslavia 24

1941-1945 Andre verdenskrig 27

1945-1980 Tito og det kommunistiske Jugoslavia 31

1980-1990 Jugoslavia uten Tito 36

1990-1992 Forløpet til krigen 39

Del 3 Analyse av historiske argumenter i avisene 45

Analyse av *Javnost* 46

Martyr- og antemuralemyten som grunnlag for den
bosnisk-serbiske nasjonale identitet 47

Bruk av historiske argumenter i den politiske debatten om Bosnia og Hercegovinas framtidige status	52
Bruk av historiske argumenter som advarsler	55
Bruk av historiske argumenter fra andre verdenskrig som advarsler	59
Analysen av <i>Muslimanski Glas</i>	67
Martyr- og intramuralemyten som grunnlag for den bosnisk-muslimske nasjonale identitet	67
Bruk av historiske argumenter i den politiske debatten om Bosnia og Hercegovinas framtidige status	78
Bruk av historiske argumenter som advarsler	85
Analyse av <i>Herceg-Bosna</i>	90
Martyr- og antemuralemyten som grunnlag for den bosnisk-kroatiske nasjonale identitet	91
Bruk av historiske argumenter i den politiske debatten Om Bosnia og Hercegovinas framtidige status	99
Bruk av historiske argumenter som advarsler	103
Sammenligning av bruken av de historiske argumenter i de tre avisene	107
Konklusjon	112

Del 1 Innledning, kilder og metode

Innledning

Krigen i Bosnia, som varte fra våren 1992 til vinteren 1995, etterlot mer enn 200 000 døde, over to og en halv million flyktninger, med andre ord over halvparten av Bosnias totale førkrigsbefolkning, og i tillegg titusener av voldtatte, mishandlede og sårede.¹ Det er i dag ti år siden Dayton-avtalen ble underskrevet av de tre krigende partene og krigshandlingene har stoppet. De berørte parter har funnet tilbake til hverdagen, men det gjenstår mye før sårene leges fullstendig. Med «parter» henviser jeg her til bosniske serbere, bosniske muslimer og bosniske kroater. Bosniske serbere er den greskortodokse befolkning som har sine røtter i Bosnia og Hercegovina, fra nå av BiH, i motsetning til serbere som er den greskortodokse befolkning i Serbia. Det samme er tilfellet med bosniske kroater, det er den katolske befolkning som stammer fra BiH, i motsetning til kroater fra Kroatia. Bosniske muslimer er den delen av bosniske befolkning som tilhører den islamske tro, men som stammer fra sørslavere.²

Temaet for denne oppgaven er å vise hva slags rolle historie og historieoppfatninger spilte i forløpet til krigen.³ Dette skal jeg gjøre ved å analysere bruken av historiske argumenter i den offentlige sfæren, det vil si i tre aviser som ble utgitt av de tre nasjonalpartiene i perioden fra oktober 1990 til krigshandlingene startet over hele BiH i april 1992. Utgangspunktet for denne problemstillingen er et ønske om bedre forståelse av bakgrunnsmekanismene til konflikten i Bosnia. Jeg tror at studiet av bruken av historiske argumenter kan belyse denne problemstillingen på en innsiktsfull måte. Min tese er at historiske argumenter i stor utstrekning ble brukt i politisk-nasjonal hensikt i den offentlige sfæren og at de dermed bidro til å øke spenningsnivået blant de tre nasjonale gruppene som levde i Bosnia.

Før jeg går videre, vil jeg avklare to viktige begreper, nemlig nasjoner og den nevnte politisk-nasjonale hensikten. Med nasjon og nasjonale grupper viser jeg til fellesskap basert på

¹ Ramet 2002:239-240

² Jeg presiserer "sørslavere" for å markere at det her ikke er snakk om tyrkere eller andre muslimske folkeslag som har flyttet til Bosnia i senere tider. Samtidig viser det felles etniske røtter for alle tre folkegruppene (etnisk i sin opprinnelige betydning 'avstamning'). 'Bosnjak' er en annen benevnelse for bosniske muslimer, men vil ikke bli brukt i denne oppgaven. Jeg må her understreke at prefikset 'bosnisk' er kunstig og svært få av alle slags "bosniere" vil bruke det om seg selv eller andre, men jeg mener at det kan være oppklarende i denne sammenheng.

³ Med historie mener jeg her historie i form av fortid som "forgangen tid", som en utilgjengelig faktor. Historieoppfatning viser til de mer subjektive oppfatningene av fortiden, "kulturprodukt" og "representasjon av noe som ikke er tilgjengelig." (Eriksen 1999:13.) Enda to begrep å skille mellom er 'historiefag', som en historisk vitenskapelig framstilling, og 'historie' som representerer et sett av fortellinger og forklaringer på gruppens opprinnelse og dens historiske skjebne, ofte betegnet som myter. (Kjeldstadli 2002).

oppfatning innen gruppen av å være ”bundet sammen av etnisk identitet, felles historie, religion, språk eller andre samlende kulturtrekk.” Jeg anvender her en av Østeruds definisjoner på hva en nasjon er, fordi jeg mener at den er fruktbar i denne oppgaven siden den kan være med å forklare hva disse tre nasjonale gruppene sto for. En annen viktig grunn til at jeg velger å kalle de tre gruppene for nasjoner/nasjonale grupper er fordi dette er et begrep de bruker om seg selv.⁴ Når det gjelder begrepet ’politisk-nasjonal’ hensikt, sikter jeg her til nasjonalisme som ideologi om folkets selvbestemmelsesrett og ønsket om politiske rettigheter til de opplevde nasjonale fellesskapene.

Opgaven er delt i tre deler. Den første delen vil gå til introduksjon av kilder og avgrensning av problemstillingen. Samtidig skal jeg forklare hva slags tilnærming som er anvendt i analysen av bruken av de historiske argumentene. En del av fokuset her er lagt på forholdet mellom historiske argumenter og historiske myter, to sentrale begrep i analysen. Den andre delen av oppgaven er viet en oppsummering av bosnisk historie med tyngde på de periodene og hendelsene som har betydning for den videre forståelse av de historiske argumenter som er å finne i kildene. Fokuset i denne delen vil gå på utviklingen av nasjonalidentiteten hos de tre gruppene i Bosnia. Dette skyldes at nasjonal identitet vil være et gjennomgående emne også i analysen av de historiske argumentene i avisene. Jeg vil påstå at historieoppfatninger var viktige i forløpet til krigen nettopp fordi historie er en viktig del av den nasjonale identiteten som viste seg å være den viktigste identitetsmarkøren i tiden før krigen startet.⁵ Del to avsluttes med en oversikt over viktige hendelser i perioden mellom 1990 og 1992, som et bakteppe til den politiske situasjonen avisene ble gitt ut i.

Del tre er den største og viktigste delen av oppgaven. I den skal jeg analysere hvordan de historiske argumentene ble brukt i avisene. Hovedvekten her vil være lagt på de lange linjene innen hver avis, det vil si på hovedfortellingen de prøver å formidle. Jeg har valgt å nærme meg disse hovedfortellingene ut fra tre overordnede innfallsvinkler, noe jeg skal komme tilbake til i metodeforklaringen. Først tar jeg for meg hver enkel avis for seg, før jeg til slutt skal sammenligne bruken av de historiske argumentene i de tre avisene. I konklusjonen skal jeg komme tilbake til min tese om hvordan bruken av historiske argumenter i den offentlige sfæren bidro til å øke spenningen mellom de tre nasjonale gruppene i Bosnia.

⁴ Jeg kommer ikke til å gå nærmere på begrepene nasjonalisme og nasjoner, men det er nødvendig å understreke at jeg i min forståelse av nasjonalismebegrepet plasserer meg mellom ytterpunktene representert av Gellner og den modernistisk-konstruktivistiske tilnærming og Smiths tradisjonalistiske syn på nasjoner basert på *ethnien*. Se Gellner 1983; Smith 1991; og ikke minst Østerud 1994 for hans tilnærming til nasjonalisme.

⁵ Med nasjonal identitet sikter jeg til den selvoppfattelsen av tilhørighet til en nasjon og identifisering med denne nasjonen. Se Østerud 1994:24-25.

Kilder og avgrensning

Mine primærkilder er de tre avisene som klart knytter seg til en av de tre nasjonale partiene som oppsto før valget i 1990; *Javnost*, avisen til SDS – Srpska Demokratska Stranka (Det serbiske demokratiske parti); *Herceg-Bosna*, avisen til HDZ – Hrvatska demokratska zajednica (Det kroatisk demokratiske fellesskap/parti); og *Muslimanski Glas*, avisen til SDA – Stranka demokratske akcije (Partiet for demokratisk aksjon).⁶ *Javnost* (Offentlighet) fortsatte å komme ut hver uke etter sin første utgave 19. oktober 1990. Avisen var partiets stemme utad, og presenterte seg som avisen til det serbiske folket i BiH. *Muslimanski Glas* (Den muslimske stemmen) kom i første utgave som en partipamflett, i hvilken de fleste artiklene hadde å gjøre med SDAs program og om historien til det muslimske folket i BiH. De fortsatte å gi ut bladet regelmessig etter februar 1991. *Herceg-Bosna* først grunnlagt først et år senere, i november 1991. Jeg skal senere komme innpå spørsmålet om hvorfor *Herceg-Bosna* kommer sent i forhold til de to andre avisene.

Det er nødvendig å spørre seg hvor stor gjennomslagskraft disse avisene hadde, hvor jeg med gjennomslagskraft mener avisenes tilstedeværelse i det offentlige rom og mulighet til å påvirke opinionen. For det første kan vi ta utgangspunkt i opplagstallene, som varierte fra avis til avis. *Herceg-Bosnas* første nummer kom ut i 20 000 eksemplarer, men opplagstallene gikk ned gradvis, slik at de i perioden før krigen var på 6000-8000 eksemplarer. *Muslimanski Glas* kom ut med gjennomsnittlig 20 000 eksemplarer, mens tallene for *Javnost* er litt mer usikre. I det andre nummeret fra 19. oktober står det at “opplaget på 52 000 eksemplarer ble solgt ut som varmt hvetebrød” men det er vanskelig å konkludere med hvor mange eksemplarer avisen kom ut regelmessig.⁷ Vi kan allikevel tenke oss at *Javnost* hadde høyere opplagstall enn de to andre avisene, siden avisen ble trykt i trykkeriene til *Politika*, den største avisen i Serbia.⁸

Hva sier disse tallene oss? Hvis vi skal sammenligne med norske forhold, kan vi ta for oss en politisk ukeavis som *Morgenbladet* som i 2004 hadde et opplag på 11 600 eksemplarer. Den største dagsavisen i Bosnia, *Oslobodenje* hadde i perioden et opplag på ca 47 000.⁹ Når vi i

⁶ De tre avisene er arkivert i Mediasenteret i Sarajevo. Årgangene var komplette, bortsett fra tre nummer i februarutgaven til *Javnost*. Disse numrene er etter min kjennskap ikke bevart noen steder.

⁷ Jeg har ikke kommet i kontakt med redaktøren fra perioden, Miroslav Toholj, for å få nøyaktig informasjon om opplagstall. Når det gjelder tallene til *Muslimanski Glas* og *Herceg-Bosna* har jeg vært i kontakt med de ansvarlige redaktørene fra perioden, Dzermalutin Latic og Zeljko Ivankovic.

⁸ *Politika*, som den største og mest anerkjente avisa i Serbia, var også en av de avisene som tidligst kom under mer eller mindre direkte kontroll av Milosevic. Se Kurspahic 2003:42/7.

⁹ Se <http://www.smf.no/sw2435.asp> og Ramet 2002:42 for henholdsvis norske opplagstall og avisutgivelser i

tillegg tar utgangspunkt i at det var flere lesere per avis¹⁰, med et opplag på ca 10 000 for *Herceg-Bosna*, 20 000 for *Muslimanski Glas* og 40 000 for *Javnost*, blir antall mennesker disse aviser kunne nå betydelig, noe som plasserer avisene blant de mest leste i Bosnia i perioden. Allikevel er ikke avisenes størrelse hovedgrunnen til at jeg valget å basere meg på disse tre avisene. Det viktigste er avisenes uttalte tilknytning til de tre nasjonale partiene som sto finansielt ansvarlige for utgivelsene. Avisene kan dermed bli sett på som talerør for politikerne og partienes politikk, samtidig som de viste stemningen i tiden.¹¹ Disse avisene baserte sin autoritet og tyngde på at de faktisk representerte de tre største partiene som over 80 % av den bosniske befolkningen hadde stemt på i valget i november 1990 og som satt i koalisjonsregjering fra desember 1990 til noen måneder før krigsutbruddet. Dette betydde at avisene hadde lett tilgang til og gode forhold med partiledelsen.

Denne nærheten resulterte også i en uforbeholden støtte til partiets politikk innen avisene. Selv om ytringsfriheten i Bosnia var større etter 1989 sammenlignet med kommunistperioden og ikke minst sammenlignet med situasjonen i de naboliggende republikkene, Kroatia og Serbia,¹² fulgte disse avisene i stor grad ”partiets” synspunkter. Dette betydde også at synspunktene som kom fram i avisene ofte var representert i andre media, blant annet i fjernsynet og på radio.¹³ Jeg må her nevne at *Herceg-Bosna* til tider var unntaket. I følge redaktøren av *Herceg-Bosna* ble avisen opprettet for å gi stemme til Sarajevofløyen av HDZ, det vil si den fløyen som for BiHs suverenitet og mot deling. Avisen mistet blant annet den finansielle støtten mot slutten av februar 1992, da Mate Boban, lederen for den andre fløyen innen HDZ, kom til makten, noe som også førte til nedgang i opplagstallene.¹⁴ Jeg velger likevel å basere meg på *Herceg-Bosna* som den tredje avisen, fordi det var den eneste HDZ-stemmen i Bosnia, men også fordi Sarajevofløyen representerte en betydelig del av den bosnisk-kroatiske befolkningen.

Alle de tre avisene kom ut ukentlig, de hadde cirka like mange sider og de diskuterte for det meste de samme sakene, men vel å merke, fra veldig forskjellige standpunkt. De fleste som skrev i disse avisene tilhørte selv den nasjonen som avisen representerte¹⁵, og selv om de ikke

Jugoslavia 1990.

¹⁰ VG hadde i 2004 et opplag på ca 300 000, mens de samtidig promoterte seg som den mest leste avisa med en million lesere.

¹¹ Se Khul 1996:299 ”By capturing the ‘spirit of the times’ a newspaper account is frequently more interesting to the historian than the carefully documented ‘truth’.”

¹² Kurspahic 2003:88-95.

¹³ For utvikling av de enkelte nasjonenes kringkastinger i Bosnia, se Kurspahic 2003:92-100.

¹⁴ Opplysninger fått i samtale med redaktøren av *Herceg-Bosna* i perioden, Zeljko Ivankovic, Sarajevo oktober 2004. For mer detaljert om splittelsen i HDZ, se analysen av *Herceg-Bosna*.

¹⁵ Antagelse basert på journalistenes navn.. Navn kan i veldig mange tilfeller brukes som etniske markører i BiH.

nødvendigvis var aktive innen partipolitikk, er det sannsynlig at de identifiserte seg med synspunktene til partiet. Vi må her huske at de tre partiene var grunnlagt på nasjonal basis, slik at de ga seg ut til å representere hele den serbiske, kroatisk eller muslimske nasjon i Bosnia. De fleste innleggene jeg har tatt utgangspunkt i var skrevet av journalister tilknyttet avisene. I de tilfeller det er snakk om artikler skrevet av eller om kjente personer, politikere eller akademikere som hadde aktivt tatt del av den politiske debatten, blir dette gjort spesielt oppmerksom på.

Temaene avisene tok opp, dreide seg for det meste om aktuelle spørsmål vedrørende Jugoslavias og Bosnias framtid. Avisene var i stor grad preget av partipolitiske diskusjoner som i tillegg hadde nasjonale dimensjoner. Når det gjelder sitatene jeg bruker, er disse tatt ut fra artikler med forskjellige emner. En del av artiklene var viet spesielt til beskrivelser av svunne dager, men de fleste sitatene stammer fra artikler som behandler dagligdagse politiske spørsmål, samtidig som de kommer med et historisk overblikk, ofte som en innledning eller avslutning på artikkelen. Det har til tider vært vanskelig å sette disse sitatene i en kontekst siden artiklene som sitatene befant seg i handlet om en lite definert kritikk av samfunnsorden. I de tilfeller hvor konteksten til sitatene mangler, skyldes dette at konteksten er uten viktighet for forståelse av bruken av de historiske argumentene. Samtidig må jeg påpeke at jeg ikke har skilt kvalitativt mellom sitater som stammer fra artikler som har fortid som hovedtema og sitater som stammer fra artikler som behandler hverdagslige ting, siden de begge viser hvordan historiske argumenter ble brukt i avisene.

Det er her nødvendig å definere hva jeg mener med 'historiske argumenter'. I min tilnærming til stoffet ønsket jeg å ta med meg så vidt spekter som mulig, noe som førte til at begrepet 'historiske argumenter' omfattet alt som hadde med historie å gjøre – alle henvisninger, historiske konnotasjoner, assosiasjoner og selvfølgelig artikler som handlet direkte om fortiden, fra tidenes morgen til slutten av 1980-tallet. På denne måten kom alle referanser til fortiden i avisene under benevnelsen 'historiske argumenter'. De fleste slike historiske referanser hadde som formål å begrunne, forsvare, argumentere for et syn eller politisk standpunkt, og det er på grunn av denne bruken av historiske referanser at jeg har valgt å kalle dem argumenter. Når det gjelder analysen av de historiske argumentene har jeg valgt å gå inn for en tematisk heller enn kronologisk tilnærming. Dette skyldes at det var ingen iøynefallende sammenheng mellom tilspissingen av den politiske situasjonen i Bosnia og en tilspisset bruk av de historiske argumentene. Samtidig henviser jeg til paralleller mellom historiske referanser og det samtidige politiske liv der disse finnes.

Som nevnt i begynnelsen, avgrensning til den offentlige sfæren skyldes et ønske om å undersøke rollen til historie som årsak til konflikten, samtidig som jeg ville se hvordan historiske argumenter ble framstilt for den vanlige borger. Det er interessant å se hva slags påvirkning befolkningen ble utsatt for i den ”offentlig arena”. Jeg tenker her spesielt på media hvor politikere og andre maktpersoner hadde mulighet til å henvende seg til direkte til massene. Mitt fokus på de tre avisene skyldes at de kan bli sett på som en refleksjon av det som skjedde i det større offentlig rom, samtidig som de var talerør for de tre viktigste partier. Begrensningen til det offentlige rom betyr også at jeg ser bort fra de faglige fora og analyser av blant annet den bosniske historieskriving i denne perioden. Når det gjelder periodeavgrensningen følger den naturlig av tidspunktene for når disse avisene begynte å komme ut, og når de sluttet å komme ut regelmessig.¹⁶

Det er i tillegg nødvendig å komme inn på begrepet ”bruk” av historie. Jeg vender meg da til Ottar Dahls refleksjon hvor han sier at ”Bruk/misbruk av historie betyr allment at oppfatning av fortiden eksplisitt eller implisitt inngår som argumenter til begrunnelse av prognoser eller programmer for fremtiden.”¹⁷ Denne definisjonen er veldig bred, og den passer min tilnærming til de historiske argumenter veldig bra siden den knytter bruk av historie til et aspekt i fremtiden. I det neste kapittelet skal jeg komme tilbake til de forskjellige ”bruksområdene” slik de framstår i avisene. Begrepet ’misbruk’ velger jeg å la ligge til slutten av oppgaven, hvor jeg kort skal vende tilbake til diskusjonen rundt bruk og misbruk av historien.

Når det gjelder sekundærlitteratur, er det noen bøker som jeg legger mer vekt på enn andre og som derfor trenger omtale. Dette gjelder boken *Myths and boundaries South-Eastern Europe* redigert av Pål Kolstø, som på en oversiktlig måte gir en introduksjon til en del av mytene som gjør seg gjeldende på Balkan. Boken til David Macdonald *Balkan holocausts? Serbian and Croatian victim-centred propaganda and the war in Yugoslavia*, tar også for seg en del viktige myter samtidig som han analyserer bruken av offerrollen. Når det gjelder bøker som jeg bruker i del to i forbindelse med oversikten over bosnisk historie, støtter jeg meg på to klassikere, nemlig Noel Malcolms *A Short History of Bosnia* og Svein Mønneslands *Før Jugoslavia, og etter: nye stater - gamle nasjoner*.

¹⁶ Alle de tre avisene fortsatte å komme ut etter april 1992, men utgivelsene ble svært sporadiske.

¹⁷ Dahl 2002:

Metode

Metoden som det utdypes for her, gjelder tilnærmingen til de historiske argumentene i del tre. Oppgavens problemstilling går ut på å vise hvordan de historiske argumentene ble brukt i avisene og hva slags rolle de hadde som en årsak til krigen. Det er kjent at historie, det vil her si fortidsoppfatninger, er en viktig del av menneskenes identitet, både på individ- og gruppenivå.¹⁸ Det har blitt hevdet at "history plays a much more prominent role in the public and political life of the Balkan peoples than among the peoples of Western Europe".¹⁹ Jeg skal her ikke gå inn i diskusjonen omkring denne påstandens sannhetsverdi, men det er et faktum at historiske referanser opptok store deler av stoffet jeg fant i avisene. Så å si på hver side kunne man finne henvisninger til fortiden enten i form av innledninger som trakk trådene bakover, markeringer av all slags jubileer, eller rett og slett beskrivelser av svunne dager.

Den røde tråden i bruken av de historiske argumentene i alle tre avisene var fokuset på offerrollen. Med offerrollen sikter jeg til oppfattelse av egen nasjonale gruppe som undertrykt og skadelidende i den historiske gang.²⁰ I analysene skal jeg vise hvordan de historiske argumentene ble brukt til å bygge den nasjonale identitet på bildet av offerrollen, samtidig som offerrollen ble aktivt brukt til å begrunne egne standpunkter i den politiske debatten og til å mobilisere folket for den nasjonale sak. Grunnen til fokuset på bildet av "vårt" folk som ofre, er at dette bildet kom veldig sterkt fram i lesingen av alle tre avisene, det var dette deres hovedfortelling ble bygd på. Samtidig mener jeg at offerrollen kan være med å sette lys på mobiliseringspotensialet²¹ i nasjonale myter og den politiske bruken av historie. Med mobiliseringspotensialet mener jeg evnen som historieoppfatninger har til å påvirke menneskers handlinger.²²

I analysen av de historiske argumentene i avisen skal jeg nærme meg bruken av historie fra tre

¹⁸ Eriksen 1999:9 "Historie gir legitimitet og tilhørighet for enkeltpersoner, grupper og nasjoner. Historie legitimerer rettigheter og begrunner krav av både kulturell og politisk art."

¹⁹ Kolstø (Dzaja) 2005:106. Ramet 2002:51/54. Se også Allcock 2000:414/114 «The peoples of the South Slav region carry with them their history, not only as an objective past which conditions action in the present, but also as a subjective past. This shapes their consciousness and provides the material out of which they weave accounts of both the past and the future.»

²⁰ Offer er her knyttet til det engelske 'victim' i betydning "person oppressed by some power or situation" her fra <http://www.etymonline.com/>, i motsetning til 'offer' som ofring til gudene eller offer som gave.

²¹ Begrepet mobiliseringspotensiale låner jeg fra Jon Kværne.

²² Macdonald kaller bruk av offerrollen i det offentlige rom for «victim centred propaganda» når den blir brukt «to manipulate public opinion in support of mobilisation for war, and the maintenance of war.» (Macdonald 2002:12.) Hans poeng er at serbiske og kroatisk propagandamakere brukte offerbildet av sitt folk for å styrke oppslutningen for de nasjonale ledere og for krigføringen.

innfallsvinkler. Den første innfallsvinkelen går ut på å analysere bruken av de historiske argumentene som byggesteiner i nasjonal identitet. Det framgår klart i alle tre avisene at historie blir brukt til å vise tilbake til en felles historiske erfaring og dermed styrke samholdet i gruppen og ikke minst støtten til ledelsen.²³ Framstillinger av historien som tar sikte på å bygge den nasjonale identiteten blir ofte kalt nasjonale myter. Med nasjonale myter mener jeg et sett av myter som forklarer nasjonens opprinnelse, historiske skjebne, som setter nasjonene i en større sammenheng.²⁴ Det er her nødvendig å komme kort inn på begrepet 'myte' som i sin første betydning henviser til "oppdiktete fortellinger."²⁵ Myter kan også ses på som "en fortelling som gir mening til nåtida ved å forklare noen grunnvilkår i tilværelsen".²⁶ Min tilnæringsmåte vil være en mellomvei og som nevnt i begynnelsen, skal jeg her konsentrere meg om det identitetsskapende aspektet av historie i forbindelse med nasjonale enheter.

I dette arbeidet har jeg valgt å basere meg på tre nasjonale myter: martyrmyten, (*martyr* fra gresk 'person som må lide for sin overbevisning'), antemuralemyten (*ante* av latin, 'foran, før' og *murale* av latin *murus* – 'mur', i betydningen 'foran muren, murens forsvar') og intramuralemyten, (*intra* av latin 'innenfor', i betydningen 'innenfor murene'). For de to første mytene, vender jeg meg til definisjoner gitt av Kolstø i hans kategorisering av grenseskapende historiske myter, hvor han om martyrmyten skriver at den "focus[es] on the defeats and the victimization of the group. The nation is presented as the perennial target of discrimination and persecution." Om antemuralemyten sier han at den "stresses not only that the group is an integral part of the true civilisation, but also that it represents its very outpost."²⁷ Når det gjelder intramuralemyten, er den basert på ideen om å eksistere i kryssingspunktet mellom flere

²³ Selv om det kan bli argumentert med at bruk av historie i denne sammenheng er mer knyttet til egenskapene til historie enn "bruksmåter", vil jeg allikevel klassifisere det under bruk, siden man i avisene bruker historie til å bygge opp den nasjonale identiteten i en bestemt retning.

²⁴ Macdonald (2002:16/30) har kategorisert en del slike "myths of the nation". Kolstø kaller disse "historical myths", av hvilke han har definert fire: "historical myths [...] about one's own society as well as about one's neighbours – help create order in an untidy cultural landscape. Mythical stories about differences of origin, about how groups have interacted and fought each other in the past." (Kolstø 2005:3/4) Se også Schopflin 1997:28-34 og Smith 1993:160/161, spesielt for hans "golden age"-myter. Pericea 2002:5: "the nation-state cannot exist without an adequate system of public patriotic worship, symbol, myth and ritual. [...] myths make nations, and nations make myths."

²⁵ Fremmedordbok. Et slikt syn på myter er det den "opplyste" skolen som står for, "the enlighteners", (Kolstø 2005:1-3), en retning som har vært mye representert i historieforskning og som anser myte for ikke sann, fiksjonell historie «muthos [sic]... opposed to the reasoned discourse of logos» Overing 1997:17.

²⁶ Kjelstadli 2002:4-6. Se Kolstø for detaljert framstilling av funksjonalister i motsetning til enlighteners 2005:14-22.

²⁷ Kolstø 2005:20-21. Han nevner også *sui generis*-myten, som knytter vår gruppe sammen på etnisk grunnlag og gir dermed en historisk kontinuitet til "vår" nasjon, og *antiquitas*-myten om at "vårt folk" har de lengste røtter på dette territoriet, "vi kom hit først". Jeg velger her å bruke Kolstø's systematisering av mytene fordi jeg finner den oversiktlig og fruktbar, selv om en del av begrepene har blitt brukt i andre sammenhenger. Se Schopflin 1997:28-34 1997.

sivilisasjoner i harmoni og toleranse.²⁸ Intramuralemyten kan bli sett på som en blanding av ”the myth of ideal tolerance” som referer til tolerante interetniske forhold,²⁹ og myten om kontinuiteten av den multietniske bosniske stat.

Den viktigste grunnen til at jeg har valgt å basere meg på disse tre nasjonale mytene, er at det var disse mytene som var mest synlige i kildene. Deres tilknytning til offerrollen knytter dem også sammen med mobiliseringsgrunnlaget i historieoppfatninger. Offerfokuset er sterkest i martyrmysten, hvor det er lidelsene og oppofrelsen av ”vårt” folk som står i fokus. Forskjellen mellom offer og martyr er at martyrrollen har en sterkere moralsk status enn offerrollen, siden *martyrium* i større grad er knyttet ideen om å ofre seg for en hellig sak, som gjør at ofrene er ”morally superior to their oppressors.”³⁰

Offer- og martyrollen er også synlig i antemuralemyten, selv om den ikke alltid utgjør det viktigste aspektet. Kolstø forklarer tankegangen slik: ”the group has been chosen by divine providence to sacrifice itself in order to save the larger civilization of which it is a part.”³¹ I intramuralemyten er offerrollen mindre synlig, men den moralske overlegenheten kommer fram gjennom fokuset på en i moderne samfunn høyt verdsatt toleransetradisjon. Av disse tre mytene er det martyrmysten som er den mest synlige i alle tre avisene. Antemuralemyten er framstående i *Herceg-Bosna* og *Javnost*, mens intramuralemyten kommer klarest fram i *Muslimanski Glas* og i mindre grad i *Herceg-Bosna*.

Den andre innfallsvinkelen i analysen av de historiske argumentene ser på bruken av historie som direkte argumenter i den politiske debatten om Bosnias framtidige status. Den kan dermed falle under det som Ottar Dahl kaller ”historiens *rettsskapende* kraft”, hvor han blant annet viser til historisk hevd med påstand om at, ”rett etableres ved praksis over tid.”³² Alle de tre avisene kunne vise til slike krav om ”historiske rettigheter” i diskusjonen om Bosnias framtid, om det så gjaldt retten til det bosniske territoriet i helhet, eller krav på deler av det. Slike krav kom ofte i form av antiquitas-myten (*antiquitas* av latin ’gammelt’), som hevdet av ”vi var der først”, ”vi” er de eldste på området.³³ Bruken av denne myten er spesielt synlig i *Muslimanski Glas* og *Herceg-Bosna* i deres argumentasjon om bevaring av Bosnias territoriet som samlet,

²⁸ Intramurale er benevnelsen jeg har gitt holdningen som var og er utbredt blant bosniske muslimer, som ser på seg selv som bærere av Bosnia som et multikulturelt samfunn basert på religiøs toleranse.

²⁹ Dzaja i Kolstø 2005:117-119 skriver om forskjellige nasjonale myter hos den bosnisk-muslimske befolkningen.

³⁰ I bokmålsordboken står det ”martyr (gj lat. fra gr *martyrs* ’vitne’) person som ofrer livet for sin tro [...] person som må lide for sin overbevisning [...] uskyldig offer.” Sitat tatt fra Kolstø 2005:21.

³¹ Kolstø 2005:21.

³² Dahl 2002:203.

³³ Se fotnote 23. Petit Robert ”antiquitas – caractere de ce qui est tres ancien .”

mens *Javnost* i stor grad bruker offerrollen som begrunnelse for sine politiske mål.

Den tredje innfallsvinkelen er vendt mot bruken av historiske referanser som advarsler om at historien skal gjenta seg. Siden den historiske erfaringen til nasjonene i Bosnia i stor grad var bygd på offerstatusen "vi" som folkegruppe har hatt, ble en gjentakelse av historien knyttet til gjentakelse av lidelse. Denne tilnærmingen minner om det Dahl kaller for den "eksemplariske" bruken av historie i allmenne sammenhenger, hvor historiske eksempler brukes som forbilder eller advarsler, ved å gi dem "positiv eller negativ valør."³⁴ I denne oppgaven er det spesielt den advarende tolkningen som er vektlagt.

Et annet viktig element i slike advarselargumenter er ideen om likestilling av fortid og nåtid, det vil si utvisking av tidsgrenser. Dette fikk spesielt betydning for forståelsen av "den andre", i betydning de andre folkegruppene som man mente hadde gjort seg skyldige i "vår" lidelse tidligere i historien. På denne måten bidro denne likestillingen til å danne bilder av "evige fiender", og samtidig til å demonisere den andre. En slik tankegang førte igjen til en mobilisering for "vår" nasjonale sak, med mål om å gjøre alt for å unngå den lidelsen den andre kunne påføre "oss". I Dahls terminologi blir en slik bruk av historie i hvilken forklaringer fra fortiden blir anvendt som "prognoser" for framtiden, kalt "ekstrapolasjon", nærmest en deterministisk tolkning av framtiden ut fra fortiden.³⁵

Det er på denne måten at bruken av historiske argumenter som advarsler om at historie skal gjenta seg, kan knyttes til historie som en årsak til økt spenning blant de nasjonale gruppene i Bosnia. Macdonald oppsummerer i sin bok *Victim Centred Propaganda* forholdet mellom offerrollen og historiegjentagelser slik:

History was reinvented in the 1980s and 1990s. [...] Events in the 1980s and 1990s were presented as only an extension of past conflicts. By proving that the Other had been an aggressor throughout history, one could prove that history was repeating itself, that the nation was simply defending itself against yet another attempt at annihilation.³⁶

Med andre ord, framstilling av egen nasjon som offer gjennom historien, sammen med henvisninger om at historie skulle gjenta seg og likestilling av fortid og nåtid, var viktige

³⁴Dahl 2002:203.

³⁵Dahl 2002:203.

³⁶ Macdonald 2002:20-21. Han viser at både serbisk og kroatisk propaganda spilte på offerrollen for å få sympati for sine nasjonalprosjekter og for å kamuflere de forbrytelsene deres egen side hadde begått. Han påpeker at denne retorikken var mindre gjennomslagsgivende på den bosnisk-muslimske siden, som i følge han i større grad reagerte på serbisk og kroatisk offerorientert propaganda, i tillegg til at de etter at krigen brøt ut, også var de største ofrene. Hans analyser er bygd på kvalitativ lesing av bøker og artikler gitt ut i Serbia og Kroatia i perioden fra 1990 til slutten av krigen i 1995.

elementer i den økende spenningen mellom de nasjonale gruppene i Bosnia og Jugoslavia.

Jeg vil her påpeke at de valgte innfallsvinklene på ingen måte er de eneste måtene å nærme seg de historiske argumentene på. Blant annet legger jeg liten vekt på religion i mine analyser av nasjonal identitet, siden mitt fokus ligger på det historiske aspektet.³⁷ Dessuten er mitt valg av de nasjonale mytene er i stor grad styrt av avisenes framstilling, slik at jeg vier lite plass til myter om felles avstamning og myter om storhetstid, myter som også kan være viktige elementer i nasjonal identitetsbygging.³⁸

Min tilnæringsmåte til de historiske argumentene og deres bruk skyldes et ønske om å se hva slags rolle historieoppfatninger spilte i forløpet til krigen. Offerrollen framsto som en viktig del av framstillingene i avisene, ikke bare som følge av de historiske referansene, men på grunn av den politiske og økonomiske situasjonen på slutten av 1980- og begynnelsen av 1990-tallet, en tilstand som gjorde at befolkningen følte seg redd og skadelidende. Henvisningen til offerrollen gjennom historien kunne være med å belyse mekanismene bak mobiliseringen for den nasjonale sak og dermed bruken av historieoppfatninger i forløpet til krigen.

Før vi går over til gjennomgangen av den bosniske historien vil jeg bare påpeke at selv om jeg legger mye fokus på offerrollen og bruk av historiske argumenter i avisene som en årsak til økende spenning mellom de tre nasjonale gruppene, er jeg fullstendig klar over at dette er bare en liten del av forklaringen. Det er viktig å huske at 84 % av den bosniske befolkningen i november 1990 stemte på de nasjonale partiene, noe som viser oss at den nasjonale bevissthet var godt utviklet. Også folketellingene fra den kommunistiske perioden 1971 og 1981 viser at de nasjonale skillene var tydelige blant befolkningen i Bosnia. Avisenes og medias rolle på begynnelsen av 1990-tallet var å forme denne nasjonale bevisstheten, å fylle den med mening, blant annet ved å henvise til felles historisk erfaring. Dessverre ble den nasjonale identiteten styrket på bekostning av de andre nasjonale gruppene, blant annet som følge av fokuset på offerrollen hos "vårt" folk og overgriperrollen hos "de andre".

³⁷ De religiøse symbolene utgjør en stor del av de nasjonale mytene og dermed også nasjonal identiteten. Se blant annet Ed. Mojzes:1998; Perica:2002; Anzulovic:1999.

³⁸ Se Smith 1991: om "the golden past" og Kolstø 2005:21 om *sui generis* myten.

Del 2 Et overblikk over Bosnias historie

Som nevnt i innledningen vil fokuset i denne historiske analysen være på utvikling av den nasjonale identiteten hos de tre gruppene i BiH. Mitt mål med denne gjennomgangen er å vise de trekkene i bosniske historie som kan være nyttige for den videre analysen av de historiske argumentene, spesielt i forbindelse med spørsmålet om nasjonal identitet. Samtidig vil jeg prøve å vise til de viktige historiske begivenhetene som blir henvist i avisene ved å trekke de lange linjene gjennom historien til det som i dag er territoriet til Bosnia og Hercegovina. Bosnisk historie kan vanskelig skrives uavhengig av historien til de omkringliggende områdene på Balkan. Det som karakteriserer balkansk historie generelt og bosnisk historie spesielt, er det faktum at området til stadig var møtepunktet for forskjellige kulturelle tradisjoner, religioner og ikke minst styresmakter, som igjen har satt spor etter seg i den nasjonale identiteten.³⁹

Fra de tidligste tider

Posisjonen til BiH som møtepunktet og krysspunktet for sivilisasjoner startet for alvor med delingen av Romerriket i de østlige og vestlige administrative delene på slutten av 300-tallet⁴⁰. Skillene mellom den østlige og vestlige siden kom til å styrke seg etter at de slaviske stammene i området, slovenere, kroater og serbere, danna riker mer eller mindre i tråd med skillet mellom øst og vest, hvor slovenere og kroater falt under Romas innflytelse, mens serbere kom under Konstantinopels vinger. Det som tidligere var administrative grenser, ble nå grenser mellom forskjellige kulturer og ikke minst religioner. Etter det store skismaet i 1054 ble de to store kristne kirkene offisielt oppdelt, Konstantinopel ble hovedsete for ortodoksien og Roma for katolisisme, med Balkan som møtepunktet mellom disse to.

Dette skillet medførte at de slaviske stammene av serbere og kroater, som ved siden av ungarere var de styrende folkeslag i området på 1000- og 1100-tallet, ble kristnet fra

³⁹Mesteparten av denne framstillingen bygger på Malcolms bok *Bosnia, a short history*, Mønneslands *Før Jugoslavia og etter* og Robert J. Donias og John V. A. Fines (fra nå av D&F) bok *Bosnia and Hercegovina, a tradition betrayed*. I den mengden av bøker som i den senere tid har blitt skrevet om Bosnia og områdets historie, har jeg valgt å basere meg på disse tre fordi de framstiller utviklingen til det som i dag er BiH på oversiktlig og god måte.

⁴⁰Grensene etter delingen gikk sørover fra elven Sava, langs elven Drina, ned til innsjøen Skadar ved Adriaterhavet, noe som betyr at dagens Bosnia lå på den vestlige delen av skillet. Denne grensen var langt fra stabil, den østlige siden styrket seg for eksempel etter at Romerriket ble invadert av germanske stammer, og grensen ble flyttet vestover på 800-tallet, til elven Cetina ved Split og nordover mot Sava, noe som betydde at dagens Bosnia var delt på begge sider.

henholdsvis øst og vest. Når det gjelder Bosnia, ble navnet for første gang nevnt i 958 av den bysantinske tsar Porphyrogenitus⁴¹, da med henvisninger til området i dagens sentral-Bosnia, rundt kilden til elven med samme navn, Bosna, ved Sarajevo. Dette betyr at Bosnia på slutten av 900-tallet hadde etablert seg ved navn, og fram til sent på 1100-tallet var dette territoriet vekselvis under innflytelse av omkringliggende herredømme, datidens Kroatia, Ungarn, og Serbia.⁴² Fra slutten av 1100-tallet og spesielt på 1300-tallet, blir Bosnia som territorium utvidet og styrket, først under lederen Ban Kulin (1180-1204), så under Ban Stefan Kotromanic (1322-53) og til slutt under kongen Stefan Tvrtko (1353-1391). Den sistnevnte kalte seg kongen over Bosnia, Serbia og Hum, dagens Hercegovina. Området han styrte omfatta store deler av det moderne Bosnia og Hercegovina, deler av Dalmatia fra Dubrovnik til Split, i tillegg til store deler av det som i dag er Montenegro.

Det vil si at Bosnia og Hercegovina slik vi kjenner det i dag territorielt sett stammer fra slutten av 1300-tallet og at det var en politisk enhet fra slutten av 900-tallet. Når det gjelder befolkningssammensetningen i datidens Bosnia vet vi at menneskene som levde der stammet hovedsakelig fra slaver som hadde flytta til området rundt 7-800-tallet og som blanda seg med illyrene og andre folkeslag som bodde i området. Når det gjelder kristningen av Bosnia, var det i første omgang katolske misjonærer fra den adriatiske kyst og byer som Split og Ragusa (Dubrovnik) som var aktive på det som i dag er bosnisk territorium, men etter hvert kom også de ortodokse prestene fra Bysants, spesielt etter at Kyrril og Metodie oversatte Bibelen til kirkeslavisk på midten av 800-tallet. I tillegg til disse to kirkene utviklet det seg også noe som het den bosniske kirke. Dens opphav og innhold er innhyllet i historiens tåke, den har blitt kalt både kjettersk og *bogomilsk*.⁴³ Den bosniske kirkens opprinnelse kan forklares med det faktum at Bosnia og Hercegovina geografisk sett er svært lite tilgjengelig område, noe som betydde at det var vanskelig for to store kirkemyndigheter å kontrollere alt som skjedde på det åndelige planet.⁴⁴

⁴¹ Se Malcolm 1996:10.

⁴² Vi må her huske på at datidens herredømmer i liten grad representerte de statene som vi i dag kjenner under disse navnene. Det var snakk om dynastier som, i likhet med resten av Europa i middelalderen, kriget og dannet allianser for å oppnå mest mulig land.

⁴³ Se kapittelet om den bosniske kirke for forklaring av *bogomil*.

⁴⁴ For å vise hvor udefinerte forhold det var i forbindelse med religion kan vi her påpeke at kongen Tvrtko nedstammet fra Nemanjic dynastiet, altså grunnleggerne av Serbia og den serbiske ortodoksien. Se Malcolm 1996:19. Samtidig var han nevø til Kotromanic, som i følge Malcolm s. 17 « [since he] supported the existence of the schismatical Bosnian Church (which he did, even though he himself was probably Orthodox), his relations with the papacy could only be fragile. In 1340, to improve relation with the Pope, he agreed to let the Franciscans set up a mission in Bosnia [...] and at some time before 1347, Kotromanic himself seems to have converted to Roman Catholicism.» Dette forklarer også at både bosniske kroater, bosniske serbere og bosniske muslimer kaller kong Tvrtko for «sin» konge.

Donia og Fine konkluderer med at befolkningen i områdene av dagens BiH gjennom middelalderen var organisert lokalt og at de religiøse skillene gikk etter hvem som hadde mest innflytelse. I nord var det den katolske kirken som hadde overtaket, spesielt med tanke på at området var under styre av ungarske ledere. Hum, det vil si mesteparten av dagens Hercegovina, var under den ortodokse kirke, som ble støttet av staten Raska, dagens Montenegro og omegn, mens den bosniske kirke dominerte blant de mektige familiene i Vrhbosna, det vil si det sentrale Bosnia. Forfatterne poengterer på det sterkeste at fiendtlighetene og alliansene som fantes i middelalderen ikke gikk etter de religiøse skillelinjene, men heller på territorielt og stammemessig grunnlag.⁴⁵ Det var ikke uvanlig for ledere å gifte sine døtre og sønner med medlemmer av andre kirker hvis dette sikret det beste maktgrunnlaget. Når det gjelder den vanlige befolkningen er det mulig at de også hadde en heller avslappet holdning til religionen, noe som igjen skyldes at Bosnia manglet en sterk sentral kirkemyndighet.

Den bosniske kirke og identitet

Historien til den bosniske kirke er viktig i vår sammenheng fordi mytene rundt den spiller en stor rolle i identiteten til de bosniske muslimene. Den ledende myten er at den bosniske kirken stammet fra en bogomilsk tradisjon, i likhet med sektene som fantes i Bulgaria rundt 1000-tallet og i sør-Frankrike og nord-Italia noe senere, rundt 1200-tallet. Å være bogomil – direkte oversatt «Guds elskede» eller «Guds kjær», var knyttet til en asketisk livsstil, mer rigorøs enn vanlig klostertilværelse. Hovedtesen i myten går ut på at den bosniske kirke og den bosniske befolkning var bogomiler, som betyr at de ikke var fullt ut kristne. Da ottomanerne introduserte en ny religion, var det mindre problematisk for den bosniske befolkning å ta til seg islam, som i tillegg delte en god del livssynsholdninger med bogomilisme (som den forøvrig gjør med kristendom også). En slik forklaring fjerner aspektet av dobbelthet og falskhet hos de bosniske muslimene, et aspekt som ble tildelt dem av de «trofaste» folkeslagene som ikke bytta forfedrenes religion, nemlig kroater – katolikker, og serbere – ortodokse. Opprinnelsesmyten forklarer da de bosniske muslimene som en gammel og egen nasjon eller stamme, som i tillegg til å ha historisk kontinuitet også har felles opphav.

Tre problemer er allikevel å finne i denne myten, problemer som dermed også avmytifierer den. For det første er det lite som tyder på at den bosniske kirken faktisk var bogomilsk. Både Malcolm og Donia & Fine avviser at denne kristne retningen hadde stor innflytelse i Bosnia eller på den bosniske kirke, selv om den fantes sektevis i likhet med andre steder i området.

⁴⁵D&F 1994:26-28.

Som vi har sagt ovenfor, de forklarer den bosniske kirke som resultat av avsideligheten og lokale forhold. At kirken ble stemplet som kjettersk skyldes en strengere holdning fra Vatikanet som fra 1100-tallet ville styrke sin sentrale makt og redusere sekterismen. Vi kan heller ikke utelukke de mer politisk-territorielle interesser fra spesielt Ungarn, som var den sterke katolske makten i området og som gjerne ville ha pavenes velsignelse til å gå på korstog i det «kjetterske» Bosnia. Politiske interesser kan også forklare viss styrking av den bosniske kirken på 1100- og 1200-tallet, det var nemlig svært praktisk for den lokale adel å ha en egen liten kirke som var lettere å dominere.

Det andre problemet når det gjelder myten rundt den bosniske kirke er det faktum at den bosniske kirken var langt ifra en massebevegelse. Kirken hadde støtte i svært liten og geografisk begrenset del av befolkningen, noe som betyr at den ikke kunne ha veldig mye å si for islamiseringen, selv om vi ikke kan utelukke at medlemmer av den bosniske kirke lettere kunne gå over til islam siden de på mange måter ble forfulgt av katolikkene, som ville få slutt på kjetteriet. Den tredje innvendingen er at det finnes ikke bevis for at islamiseringen skjedde *en masse*, tall fra ottomanske «defter» (oversikt over skattebetalere som viste skille på bakgrunn av religion, for å markere hvem som måtte betale harac⁴⁶ – skatt for de kristne) viser at det heller var snakk om en gradvis prosess som nådde sin topp så sent som på 1600-tallet. Vi må med andre ord forkaste ideen om den bosniske kirke som opprinnelse for bosniske muslimer, samtidig som vi må akseptere at det er slikt den bosniske muslimenes identitet ble og er bygd. En slik tese betyr at bosniske muslimer aldri har vært enten ortodokse eller katolikker, slik dagens serbere og kroater påstår.⁴⁷

⁴⁶Glenny 2000:75 «The harac (the head tax on non-Muslim males paid in lieu of military service)»

⁴⁷ Se for eksempel de mest kjente bøkene skrevet av bosniske muslimer og Bosnias og bosniske muslimenes historie som Mustafa Imanovic' *Historia Bosnjaka* og Enver Imanovic' *Korijeni Bosne i bosnjanstva* (Røttene til Bosnia og bosnjak-het), som for øvrig begge to blir behandlet i hovedfagsoppgaven til Jon Kvarne. Begge disse verkene behandler den bosniske kirke som et viktig ledd i identiteten til de bosniske muslimene. M. I. mener at bosniske muslimer stammer fra egen slavisk stamme, bosnjakene, som hadde sin egen kirke, den bosniske, mens E. I. trekker røttene lenger tilbake og mener at bosniske muslimene stammer fra illyrene, som videre opprettet den bosniske kirke og senere gikk over til islam. Se også boken til Mehmedija Bojic, *Historija Bosne i Bosnjaka*, som også hevder at den bosniske kirke var paterensk-bogomilsk og sterkt utbredt i den bosniske befolkning og adelen.

Det ottomanske rike

Et annet viktig grunnlag for identiteten til de bosniske muslimene var religionen islam, som kom til Bosnia for fullt fra midten av 1400-tallet. Det ottomanske styre kom til å presentere en ny skillelinje på Balkan, en ny religion, ny styringsmåte, ny sivilisasjon. Dermed kom Bosnia til å være enda et antemurale-krysspunkt, denne gang som islams ytterste vestlige post mot kristendommen, og vice versa.⁴⁸ Det som gjør den ottomanske perioden spennende for bosnisk historie, er at det i løpet av disse 400 årene utvikles en muslimsk befolkningsgruppe på Balkan, særlig i BiH og i Albania. Det er spennende å spekulere i årsakene til hvorfor islamisering på Balkan skjedde først og fremst i Bosnia og Albania, og i mye mindre grad i de andre delene, Serbia, Bulgaria, Makedonia, områder som ligger nærmere sentrum for det ottomanske imperiet, Istanbul.

Det finnes flere forklaringer på dette, blant annet det faktum at både Bosnia og Albania er fjellrike og isolerte områder, hvor verken den gresk-ortodokse eller den katolske kirken fikk sterk innpass i løpet av middelalderen. I de andre balkanske landene var kirkene mye bedre organisert, de var rikere, mer velfungerende, hadde flere prester og mer kontroll, mens alle tre kirkene i Bosnia var konsentrert rundt noen få klostre, med små kirker, forhold som ikke gjorde det lettere å holde på de troende. Vi kan heller ikke se bort fra det økonomiske elementet, nemlig det faktum at de «rettroende» betalte mindre skatter enn de kristne, noe som selvfølgelig må ha fristet, i likhet med andre steder på Balkan. Som andre grunner til islamisering nevner Malcolm immigrasjon av slaviske muslimer, som var av viktig størrelse først mot slutten av 1600-tallet, da ottomanerne begynte å tape kriger mot det habsburgske rike og Ungarn, noe som førte til at mange av de slavere som hadde tatt til seg islam i tidligere århundrer, nå flykta med den ottomanske hæren sørover, mot Bosnia, vekk fra tvangskristning under det habsburgske styre.⁴⁹

De andre forklaringene Malcolm gir for islamisering av Bosnia, er først og fremst vekst av byene i Bosnia som følge av økt handel, byer som i stor grad var muslimsk dominerte. Dette henger også sammen med slaveri. Slaver tatt under kriger kunne bli fri bare hvis de tok til seg islam. Dermed var det svært fristende for de som ble tatt inn som slaver å konvertere, det vil si

⁴⁸Det ottomanske riket hadde i begynnelsen av sin vekst, rundt 1500-tallet spredt seg enda mer vest enn Bosnia, det vil si delvis mot Østerrike og Wien, men dette varte relativt kort, sammenlignet med 300 år det fikk styre i Bosnia, slik at elvene Sava og Donau representerte en kulturell skillelinje mellom vestlig og østlig sivilisasjon.

⁴⁹Han nevner også immigrasjon av tyrkere og slaviske muslimer i begynnelsen av perioden, men disse var av ubetydelig størrelse. Denne tilflyttingen på 1600-tallet gjør av BiH et oppsamlingssted for slaviske muslimer, som kan forklare den høye prosent muslimer i BiH. Malcolm 1996:51-69.

akseptere islam og dermed bli fri, og prøve sin sjanse i byene. Han opererer med tall opp over 200 000 slaver, som er svært betydelige for det helhetlige bilde, og påpeker at den muslimske befolkning kom til å utgjøre flertallet av befolkningen i Bosnia mot midten av 1600-tallet.⁵⁰ En annen måte å se konvertering på er å anse den som akseptering, det vil si integrasjon i en ny trosretning, i stedet for en bevisst overgang til en annen religion.⁵¹

Det som også er verdt å merke seg at perioden etter 1463 og videre på 1500- og 1600-tallet var ikke bare en islamiseringsperiode, det var i det store og hele forandringer når det gjaldt også andre religiøse mønstre i Bosnia. Mens man tidligere hadde en mer eller mindre fast fordeling med katolikker i nord og vest, ortodokse i sør og øst, spesielt Hum, og den bosniske kirke i det som er i dag sentral-Bosnia, fikk man fram mot 1600-tallet et mye mer variert mønster, noe som skyldtes først og fremst folkeflyttinger og konvertering, eller akseptering av andre religioner. Etter de ottomanske erobringer på 1500-tallet flyktet mange av katolikker mot de katolske land, sørover mot Dalmatia, og nordvest over mot det ungarske riket som sto sterkere imot erobrerne fra øst.

Samtidig var det tilflyttinger av greskortodokse fra de serbiske land som ble okkupert av ottomaner på et tidligere tidspunkt. Disse bosatte seg i området langs Drina, men også i sentral-Bosnia, og sørover. Disse flyttingene tok en mer vestlig retning fra slutten av 1600-tallet, da store flyttebølger av greskortodokse troende fra det som er dagens Kosovo og sør-Serbia dro mot Bosnias vestlige grenser og Krajina. Dette er den såkalte «store folkeflyttingen» som vi kommer til å møte i *Javnost*. I løpet av denne perioden fra midten av 1400- til slutten av 1600-tallet etablerte de nye religiøse skillene seg i Bosnia, hvor en del katolikker, ortodokse og medlemmer av den bosniske kirke, tok til seg enten islamsk tro, eller gikk over til ortodoksi, den kristne retningen som var favorisert av det ottomanske rike, som vi skal se på senere.⁵²

Under det ottomanske styre var befolkningen delt inn etter religiøs tilhørighet i *milleter*⁵³, de kristne, jøder og muslimer, som levde ganske segregerte tilværelser, med egne institusjoner som var ledet av religiøse ledere. Den muslimske befolkningen hadde visse fordeler i dette

⁵⁰Malcolm 1996:51-68

⁵¹D&F 1994: 44 påpeker at det var ikke mye å «konvertere» fra i mange tilfeller, det var ikke noe organisert trossystem og for de fleste ble overgangen naturlig ved å ta til seg en, velutbredt og styrende tro.

⁵¹For mer detaljer, se D&F 1994:37-45.

⁵²For mer detaljer, se D&F 1994:37-45.

⁵³Glenny 1999:71forklarer *millet* slikt «A millet gathered all members of a faith whose origins lay in the Old Testament – the three largest were the Muslim, the Greek Orthodox and the Jewish millets. The Religious hierarchy was responsible for the spiritual welfare of its particular millet. [...] The word millet means nation. For the Ottomans, nationhood meant religious affiliation.»

samfunnet: de var den eneste klassen som kunne være jordeiere, de var de eneste som kunne snakke foran *kadi* – dommeren, de var den ledende klassen, med midler og muligheter. Den greskortodokse kirken holdt en sterk posisjon, den var på mange måter favorisert av ottomanere, både fordi dets sete var i det tidligere Konstantinopel, sultanens hovedsete, men også fordi det ottomanske riket hadde svært dårlige erfaringer med Roma og andre katolske land, som Venezia, Ungarn og habsburgere, som de stadig var i krig med. Den greskortodokse kirkens fordeler i forhold til den katolske kirke gikk ut på at de fikk blant annet renovere sine kirker, i flere tilfeller fikk de også overta gamle katolske kirker. I tillegg hadde de lov til å kreve inn skatter fra alle kristne, noe som betydde at katolske kristne både betalte til sin kirke og til den ortodokse, i tillegg til avgifter og skatter til landeiere.⁵⁴ Den kristne befolkningen var i stor grad livegne bønder, de jobba på gårdsbrukene til den muslimske eliten og måtte betale skatter til disse. Det er allikevel mye som tyder på at forholdene de levde under var forholdsvis bra, de var ikke landbundne, og nivået på skatter og avgifter var tålelig i fredsperioder.⁵⁵

Under det ottomanske styre ble det bosniske territorium konsolidert som styringsenhet.⁵⁶ De første hundre år var området delt inn i tre *sandzaker*, provinser, som var styrt fra Sofia, men i 1554 ble Bosnia utnevnt til *vilajet*, en høyere administrasjonsenhet, som omfatta dagens Bosnia og dagens provins av Sandzak i tillegg til deler av Montenegro. De øverste postene innen administrasjonen ble utnevnt av sultanen, det var *visirer* og *pasjaer*,⁵⁷ men det fantes også en landelite av *kapetaner*, *ayaner*, *janissarer*.⁵⁸ Når det gjelder den lokale muslimske landeieroverklasse, utøvde disse sin makt mest i lokal styring, men man må ikke se bort ifra at de også påvirket politikken til sultanens utsendte.

Donia & Fine viser hvordan det var den konservative lokale elite som satte seg imot reformasjonsplaner satt i gang fra Istanbul på slutten av 1700-tallet og hvordan de på 1830-

⁵⁴Dobbel innkreving av skatter var ikke vanlig prosedyre, men i flere tilfeller dømte ottomanske domstoler i favør av den greskortodokse kirke i spørsmål om hvem skattene skulle gå til.

⁵⁵D&F 1994:78, tabell for 1910, viser overvekt av kristne, og spesielt serbere som *kmeter* – livegne bønder.

⁵⁶ Under det ottomanske styre ble også infrastrukturen bygd opp i Bosnia, med bygging av veier, bruer og stor byvekst. Disse positive utviklingsmomentene blir ofte svært understreket i beskrivelsene av den ottomanske perioden i den bosnisk-muslimske avisa, mens de ikke blir særlig vektlagt i de to andre.

⁵⁷Pasja var lederen for en *pasjaluk* – styringsenhet, mens visirer var de høyeste offiserene. Ofte hadde disse sine aner i Bosnia. Det var nemlig utbredt å samle inn kristne barn og ta dem med til Istanbul, hvor de fikk militær utdanning og ble sultanens tjenere – dervisjisme. Malcolm forklarer dersimre – dervisj som en institusjon utøvd av det ottomanske riket fram til 1600-tallet som en av faktorene som bidro til islamisering av Bosnia. Metoden gikk ut på årlig å samle inn guttebarn fra kristne, men også muslimske familier, ta de med til Istanbul og utdanne de til språkmektige janissarer, diplomater i sultanens tjeneste. Ivo Andric' *Bruen over Drina* beskriver et slikt tilfelle.

⁵⁸ Alle disse tre benevnelsene beskriver en lokal elite som utviklet seg i Bosnia under det ottomanske rike. D&F 1994:53-57 og Bojic' begrepsforklaring s. 569 -585.

tallet organiserte et opprør for å motsette seg militær mobilisering satt i gang av sultanen.⁵⁹ Fram mot 1850 nevner de flere slike episoder, alt for å vise at konfliktene i det ottomanske imperiet ikke gikk nødvendigvis etter religiøse eller etniske linjer, men at de var rene politiske interessekonflikter, konflikter mellom en veletablert lokal elite som ikke ville finne seg i mye av det administrasjonen i Istanbul krevde. De bondeopprørene som skjedde etter 1850-tallet ble tolket på samme måte, selv om det denne gangen var for det meste de kristne, i stor grad serbiske bønder, som sto imot sultanen og kravet om økende skatter. I stedet for å se på det som en religiøs konflikt, ser de heller et klasse-sosialt opprør.⁶⁰ Det er fullt mulig å se på begivenhetene på 1860- og 70-tallet på denne måten, men vi må ikke glemme at 1800-tallet var nasjonalismens århundre. Staten Serbia hadde tidlig på 1800-tallet fått utvidet selvstyre, og ideen om samling av serbere i en stat hadde spredte seg sakte men sikkert fra 1830 årene, blant annet med skrifter av Vuk Karadzic og Ilija Garasanin.⁶¹

Jeg mener at opprørene som herjet i Bosnia fra 1850 og i neste 25 år kan bli sett på som et godt eksempel på hvordan man på slutten av 1800-tallet kombinerte sosialt opprør med nasjonale formål. På denne måten ble sosial uro blant massene koblet med nasjonalistiske ideer blant eliten. Dette ser vi også i det avgjørende bondeopprøret i 1875, som resulterte i innblanding av stormaktene, og som endte ottomanenes styringsperiode i Bosnia. Da bøndene i Hercegovina reagerte mot økende skatter satt inn fra Istanbul, som på det tidspunktet var sterkt svekka som følge av økonomisk nedgang, stadige kriger og ikke minst indre uro, ble de støttet i kampen av Serbia, Montenegro og bulgarere som så muligheten til å bli kvitt det ottomanske styre en gang for alle.

Opprørene utviklet seg til en stormaktskonflikt da Russland erklærte krig mot det ottomanske rike. En slik utvikling var bekymringsfull for det allerede svekkede habsburgske monarkiet eller det nylig samlede Tyskland. Under Berlinkongressen i 1878 ble den bosniske vilajet, med unntak av dens østligste provins Sandzak, lagt under styret av det habsburgske kongehuset. Den samme kongressen ga full autonomi til Serbia, men uten å tildele landet alt territoriet det gjorde krav på. Konsekvensene av opprøret, nemlig at BiH ble satt under Østerrike-Ungarns formynderskap, vakte stor misnøye både blant bosniske muslimer og bosniske serbere, som vi

⁵⁹ D&F 1994:59-61.

⁶⁰ D&F 1994:69-70.

⁶¹ Mønnesland 1995:106. Karadzic var lingvist som mente at alle som snakket stokavisk var serbere som innebar at innbyggere i hele Bosnia og store deler av Kroatia var serbere. Om forskjellene mellom stokavski, kajkavski og cakavski se s. 18-20 i Mønnesland. Garasin på sin side har blitt kalt grunnleggeren av ideen om stor-Serbia, det vil si ideen om å videreføre det middelalderske serbiske rike under tsar Dusan.

skal se på i neste kapittel.

1878-1918 Østerrike-Ungarn

Begivenhetene i 1878 viser godt hvordan stormaktens maktbalansepolitikk ble utspilt i forspillet til første verdenskrig. I Bosnia blir østerrikske styrkers inntog i 1878 oppfattet som invasjon, både av muslimene som levde der, men også de greskortodokse serbere, som så framtiden sin i et uavhengig Serbia. Den muslimske elite hadde håpet på et suverent Bosnia under ottomansk herredømme, og en stor del av den muslimske befolkning flyktet østover, mot det som fortsatt var sultanens land. Disse flyttingene blir i *Muslimanski Glas* henvist til som starten på den bosnisk-muslimske misere. Også den serbiske elite, spesielt de som hadde utdanna seg i den nå selvstendige Serbia, så med skuffelse på Østerrike-Ungarns inntog, mange av dem hadde håpet på en tettere tilknytting til den selvstendig Serbia. Det var de bosniske katolikkerne som med størst iver ønsket Østerrike-Ungarn velkommen, men disse kom fort til å forstå at de hadde ivret for mye. Østerrike-Ungarn gjorde lite når det gjaldt å fremme katolikker og kroater som førsteklasseborgere, selv om man så en kraftig økning av katolske innbyggere spesielt i byene, som resultat av immigrasjon av slaviske katolikker fra andre land under den østerriksk-ungarske trone.

Keiserens administrasjon videreførte mer eller mindre samme politikk som ottomanene, den muslimske elite fortsatte å holde på jordeiendommene sine, og jordreformer lot vente på seg. Østerrike-Ungarn prøvde i den første perioden hardt å fremme en bosnisk identitet, bygget på det multinasjonale, multikulturelle grunnlaget. De prøvde på denne måten å skjerme bosniske ortodokse og katolikker mot innflytelse fra de naboliggende statene Serbia og Kroatia, og deres ideer om en kroatisk og serbisk nasjon. Som en del av denne skjermingen, ble mye ressurser brukt på å blidgjøre de forskjellige religiøse institusjonene, med subsidier til utbygging av skoler, kirker osv. Samtidig bygde man ut infrastrukturen, jernbane, veinett, telegrafnett, som et ledd i moderniseringsprosessen som var nødvendig for å kunne ha effektiv kontroll over et underutviklet land, men også for å bedre kunne utnytte naturressursene, metaller, mineraler, treverk, og annen råvare som Bosnia hadde å tilby.

Dobbeltmonarkiets politikk overfor BiH kom til å endre seg med avgangen til Kallay og inntoget til den mer liberale Burian i 1903.⁶² Man gikk nå ifra ideen om en felles bosnisk identitet, og Burian åpnet for frihet til å danne partier og organisasjoner på nasjonalt basis.

⁶²D&F 1994:97. Kallay var finansminister i dobbeltmonarkiet og ansvarlig for BiH, Burian hans etterfølger.

Dette resulterte i opprettelsen av tre ledende organisasjoner, som etter 1908 ble til politiske partier – en muslimsk, en serbisk og kroatisk, som i den korte «demokratiske» perioden mellom 1910 og 1914 styrte det bosniske parlamentet.⁶³ Ingen av partiene hadde flertallet, noe som førte til samarbeid på tvers av de religiøse skillelinjene. Selv om disse partiene i utgangspunktet hadde muligheten til å forandre på ting, var det snakk om konservative krefter på alle tre sider som ikke så noen fordeler med å gjennomføre store reformer, blant annet når det gjaldt jordbruken. Det er her viktig å skille mellom eliten til de forskjellige gruppene og flertallet av folket som levde mer eller mindre uanfektet av det som skjedde i politikken. Folket var for det meste opptatt av å få bedre levekår, med mindre skatter til jordeieren og mer frihet. At situasjonene ikke ble endret, førte igjen til uro blant de livegne bøndene spesielt i øst Hercegovina, området som grenser til det uavhengige Montenegro og Serbia, slik at den sosiale konflikten ble fyrt opp med nasjonalisme, akkurat som vi har sett i 1875.

Forholdet mellom Østerrike-Ungarn og Serbia hadde vært spent siden annekteringen av Bosnia i 1908, men det tilspisset seg ytterligere etter de balkanske krigene, da en koalisjon av Serbia, Montenegro, Bulgaria, Hellas og Albania jagde ut ottomanene helt tilbake til dagens Tyrkia for å senere krige seg imellom om fordeling av bytte. Serbia hadde kommet ut fra begge krigene som en sterk og seirende stat, nesten doblet i størrelse, utvidet mot sør med Sandzak og mot sørøst med det som er i dag Makedonia, med klare ønsker om å innlemme den serbiske befolkning i BiH til den nye staten. Østerrike-Ungarn så ikke på dette som en god løsning, det var en trussel ikke bare mot Bosnia, men også mot de resterende slaviske land under den habsburgske tronen, land som også hadde vist selvstendighetsaspirasjoner. En handelsblokkade ble iverksatt, av Østerrike-Ungarn mot Serbia. Situasjonene kom til å kulminere sommeren 1914, med attentatet på hertug Ferdinand og hans kone Sofia på åpen gate i Sarajevo sentrum.

Første verdenskrig i Bosnia var ikke bare en krig etter religiøse skiller, keiserens hær hadde blant sine rekrutter medlemmer av alle tre folkeslag i BIH, men det er et faktum at mange av de bosniske serbere deserterte da de første ble sendt for å slåss i Serbia. Denne tendensen ble forsterket på grunn av at østerriksk-ungarske myndigheter forfulgte serbere i Bosnia i tiden etter attentatet og gjennom første verdenskrig.⁶⁴ Når det gjelder bosniske muslimer og kroater, var de fleste var lojale mot det habsburgske styre. Da ententemaktene, med Serbia på deres

⁶³«Demokratisk» fordi stemmeretten var innskrenket økonomisk. D&F s. 100: «Bosnian political parties formally recognized the annexation paving the way for a brief constitutional era in Bosnia from 1910 to 1914. In 1910 Austrian officials promulgated a constitution convened a government, and allowed elections based on narrow franchise and a complex «curia» system that assured representation to ethnically-based political parties and guaranteed a leading role for middle- and upper-class candidates.»

⁶⁴D&F 1994:116 «The assassination touched off violent anti-Serb demonstrations in the marketplace of Sarajevo.»

side, kom seirende ut av krigen i 1918, gjennomgikk Europa i helhet og Balkan spesielt store forandringer. Igjen var det i stor grad stormaktspolitikk som kom til å forme framtiden for folkene på Balkan. De tre store imperiene lå tilbake i tiden, og Europa så nå fødselen til flere nye nasjonalstater, etter Wilsons prinsipp om nasjonal selvvråderett.

Nasjonal identitet

Perioden mellom 1850 og 1918 var viktig for utforming av den nasjonale identiteten til de tre største befolkningsgruppene i Bosnia. D&F beskriver «the evolution of ethnoreligious communities» som gradvis utvikling fra en religiøs identitet, slik den fantes i de tidligere periodene av det ottomanske rike, til en etnoreligiøs identitet, hvor forskjellene ikke nødvendigvis skyldtes religion i seg selv, men de forskjellige tradisjonene og historiske erfaringene som ble utviklet som følge av *millet*-systemet og styrking av forskjellene mellom gruppene.⁶⁵

Resultatet var det Donia & Fine kaller «enduring distinction among ethnoreligious communities» som i neste etappe utviklet seg til økt bevissthet om tilhørighet til en egen etnisk gruppe.⁶⁶ Altså fra å ha forskjellige religiøse grupperinger, fikk man nå skarpere skiller mellom grupper som ikke bare baserte seg på religion, men også på de forskjellige erfaringene og tradisjonene. Størstedelen av befolkningen i Bosnia utgjorde en homogen gruppe av bønder, men under det ottomanske styret hadde de både forskjellige plikter og rettigheter, basert på de religiøse skillene. Disse forskjellige erfaringene førte til at man som gruppe utviklet forskjellige verdenssyn og kulturelle trekk, og dette ble differensierings-markører mellom folkeslag som i utgangspunktet både så helt like ut og som snakket helt likt, forskjeller som ikke er religiøse men som fikk religiøse undertoner.⁶⁷

Fra slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet får disse etno-religiøse gruppene et nytt differensieringsgrunnlag, nemlig ideen om nasjonal tilhørighet, basert på ideologien om nasjonalisme, «en doktrine om uavhengighet og selvhevdelse for et kollektiv, en nasjon.»⁶⁸ I

⁶⁵D&F 1994:79.

⁶⁶ D&F 1994:79-81. De gir ingen klare definisjoner på hva som utgjør en etnoreligiøs i motsetning til en etnisk gruppering. Jeg bygger min forståelse på kategorisering av «etno-religiøse» grupper som en kulturell kategori i forbindelse med *millet*-systemet. Se Kværne 2001:27.

⁶⁷ Disse forskjellene gjaldt mange ordvalget, bosniske muslimer ville brukt mange flere ord av tyrkisk avstamning, klesvalget, fargene på klærne, måten man gjorde korsets tegn på som er forskjellig fra de ortodokse og katolikker i Bosnia, hvor de ortodokse bruker tre fingre, mens katolikker bruker fem, antall kyss på kinnet ved hilsninger, hvor muslimene gjør fire, de ortodokse tre og katolikkene to. D&F:83.

⁶⁸ Østerud 1997:15. Jeg definerer her nasjonalisme i sin funksjonelle form. Smiths definisjon av nasjonalisme ligner: «Nationalism as an ideological movement for attaining and maintaining autonomy, unity and identity on

bosnisk sammenheng fikk nasjonalismen stor betydning for hvordan de tre etno-religiøse gruppene, muslimer, ortodokse og katolikker i Bosnia så på seg selv og de andre. En utviklet etno-nasjonal⁶⁹ bevissthet hos de i utgangspunktet religiøst baserte gruppene, resulterte i at bosniske katolikker så på seg selv som kroater, i likhet med deres trosbrødre på andre siden av grensen, mens bosniske ortodokse fant røttene til sin identitet i Serbia, senteret for den ortodokse tro i nord-Balkan. Både den serbiske og den kroatisk nasjonalismen var i liten grad territorielt basert, det som gjaldt var å samle alle serbere og alle kroater under et styre for at de skal kunne utvikle sin nasjonale egenart videre. Donia & Fine nevner at de bosniske muslimer var sent ute med å organisere seg nasjonalt, de startet først i begynnelsen av 1900-tallet. Dette kan forklares med at deres identitet var sterkt tilknyttet det religiøse aspektet, de kategoriserte seg selv som en religiøs gruppering heller en nasjonal en.

Bosniske muslimer hadde heller ingen ekstern storebror å se opp til som kunne påvirke med nasjonalistiske ideer. Den bosnisk-muslimske nasjonalisme var tett tilknyttet det bosniske territoriet. Identiteten til de bosniske muslimene var bundet opp til kontinuiteten av den bosniske stat, de så nemlig på seg selv som garantister for denne staten.. Denne tankegangen vil vi finne igjen under analysen av historiske argument i *Muslimanski Glas*. En slik tilnærming til egen identitet gjorde at bosniske muslimene bedre klarte å stå imot press fra den serbiske og kroatisk siden om å erklære seg enten som kroatisk eller serbisk muslimer.⁷⁰ En slik tilnærming var også representert i den største muslimske organisasjonen ledet av Mehmed Spaho, som i 1918 skiftet navn til den jugoslaviske muslimske organisasjon (fra nå av forkortet til JMO).⁷¹

behalf of a population deemed by some of its members to constitute an actual or potential «nation». Smith 1991:73.

⁶⁹ Med etno-nasjonal mener jeg her nasjonalitet basert på etniske og kulturelle skiller, den såkalte tyske, romantiske nasjonalisme, i motsetning til den franske statsborgelige modellen, hvor nasjonen i utgangspunktet baseres på et politisk, statlig fellesskap. Se Østerud 1994:19-22 og 29-42 om den franske versus den tyske modell.

⁷⁰ Malcolm 1996:148. Han snakker her om bladet Bosnjak gitt ut fra 1891 som «tried to fend off the attempts of both Croat and Serb nationalists to argue that the Muslims of Bosnia were «really» Croats or Serbs.»

⁷¹ Det må her nevnes at det var en del av den muslimske eliten som nasjonalt kategoriserte seg selv som serbere eller kroater. Dette kunne ofte forklares med at de hadde sine intellektuelle røtter enten i Zagreb eller Beograd, hvor de under studiene hadde blitt influert til å tenke i serbiske eller kroatisk nasjonale baner. er.

1918-1941 Kongedømmet av serbere, kroater og slovenere og det første Jugoslavia

Slutten av første verdenskrig betydde store forandringer på Balkan, de store rikene var borte og spørsmålet var hvordan sørslavere skulle organisere seg fra nå av. Både ytre og indre forhold førte til at det var Jugoslavia, altså en samling av sørslavere, som ble løsningen, noe som gikk imot ønskene til de ekstreme serbiske og kroatisk nasjonalistene som begge ville lage en stat i forlengelsen av moderstaten, Kroatia og Serbia. Den jugoslaviske ideen ble støttet av en håndfull liberale intellektuelle fra Slovenia, Kroatia og Serbia, og også fra den største muslimske organisasjonen i BiH, JMO. Allerede i 1917 ble det holdt samtaler mellom representanter for nasjonalkomiteen, ledet først og fremst av den kroatisk elite og den serbiske statsministeren, om en sammenslutning av sørslaver i en stat, men de to sidene klarte ikke å bli enige om hva slags premisser en slik sammenslutning skulle bygge på. Mens man fra den serbiske siden ønsket et sterk, serbiskledet, sentralstyrt kongedømme, var man fra kroatisk side mer tilbøyelig for en føderasjon hvor hver del kom til å ha utstrakt selvstyre. Denne uenigheten kom til å følge denne unge staten gjennom den første levetiden, og også helt fram til krigen på 1990-tallet.

Det var også ytre forhold som gjorde seg gjeldende om ikke avgjørende. Serbia hadde tapt sin sterke allierte i øst som følge av den russiske revolusjon, mens Slovenia og Kroatia ble sterkt presset fra vest og Italia, som gjorde krav på hele Istria og Dalmatia.⁷² Første desember 1918 ble Kongedømmet av kroater, serbere og slovenere opprettet, med velsignelse av de ledende kroatisk, serbisk og muslimsk intellektuelle i BiH, og ikke minst med velsignelse fra det internasjonale samfunnet med den amerikanske president Wilson i spissen.

Når det gjelder de interetniske forhold i Bosnia, var disse på lavpunkt rett etter første verdenskrig. Både Malcolm og D&F forklarer dette med en generell usikkerhet og ekstreme forhold, uten å knytte det til «ancient hatreds.»⁷³ D&F påpeker at mange av disse episodene, spesielt vold utøvd mot bosniske muslimer, kunne bli forstått som hevnaksjoner fra serbere som selv hadde blitt utsatt for vold etter attentatet i 1914 og gjennom krigen. Allikevel fastholder de at de fleste av disse episodene var økonomisk motivert, det var snakk om et sosialt opprør fra bondeklassen av kristne, hovedsakelig ortodokse, mot muslimsk jordeiere,

⁷²Dette var områder som Italia hadde vist interesser for tidligere, og det var som følge av den hemmelige avtalen med England som hadde blant annet lovt Italia disse områdene hvis Italia ga opp sin støtte til Tyskland under første verdenskrig, at Italia gjorde krav på dem.

⁷³Malcolm 1996:162-163 og D&F 1994:23-123.

etter lignende mønstre som vi har sett tidligere på slutten av 1800-tallet.⁷⁴ Situasjonen roet seg etter hvert som jordreformen ble gjennomført og de store jordeiendommene ble delt opp i mindre parseller slik at de som kultiverte jorda fikk eie den også, noe som avslutta livegenskapen i BiH.⁷⁵ De muslimske jordeiere skulle få erstatninger for tap av inntekt, erstatninger som i mange tilfeller lot vente på seg, noe som førte til misnøye hos den bosnisk muslimske befolkning.

Konfliktene i kjølvannet av første verdenskrig førte til at de etno-nasjonale gruppene i BiH utviklet skarpere nasjonale identiteter, slik at perioden under det første Jugoslavia bidro til å danne skarpere skiller mellom befolkningsgruppene i Bosnia. Det at man var ortodoks var ensbetydende med at man var serber, eller sympatiserte med serbere, katolikkene var kroater eller igjen delte interesser med Kroatia. Muslimenes posisjon ble i stor grad etablert som uavhengig i forhold til begge disse gruppene selv om det var en del intellektuelle muslimer som fortsatt uttalte seg som serbiske eller kroatiske muslimer.

Den nye staten var fra begynnelsen splittet mellom sentralistiske, i stor grad serbiske, og konføderale, for det meste kroatiske krefter. Når det gjelder Bosnias posisjon, fulgte de bosniske serbere og kroater sine brødre i Kroatia og Serbia, mens bosniske muslimer gjennom hele perioden var alliansepartnere med den ene eller andre siden, oftest den serbiske, noe som førte til at lederen for JMO, Mehmed Spaho, fikk flere ministerposter i regjeringer i Beograd i løpet av perioden mellom 1918 og 1939. Dette vises blant annet ved at det er med støtte i JMO at Pasic⁷⁶ fikk igjennom Vidovdanski Ustav – grunnloven fra Vidovdan 28. juni 1921, en grunnlov som sikret både Bosnias historiske grenser, og som med den såkalte «tyrkerparagrafen» sikret at muslimene skulle få leve etter islamske skikker og organisere sine liv etter dem. Denne grunnloven blir ofte henvist til i *Muslimanski Glas* for å påpeke kontinuiteten til den bosniske stat og dens grenser.

⁷⁴Også det faktum at de verste opprørene skjedde i øst-Hercegovina minner om opprør som vi har sett i 1875. Igjen viser både Malcolm og D&F at det forverrende element her var tilstrømming av soldater fra Serbia som fyrte opp under misnøyen. Det er interessant å se hvordan Malcolm skiller mellom bosniske serbere og serbere fra Serbia og deres motiver: «That there were some embittered individuals among the local Serbs is understandable. And some age-old hatred of Muslims no doubt did exist among the soldiers who came from Serbia; most of them had no experience of living among Muslims, and had been brought up to think of Muslims as such almost as mythical symbols of the enemies of Serbia. But that was not true of Bosnian Serb villagers, who had lived at peace with their Muslim neighbours for forty years or more.» s. 163. Men han understreker allikevel på samme side at «These atrocities [peasant jacqueries] can scarcely be seen, however, as evidence of ancient ethnic-religious hatred among Bosnian Serbs and Muslims.»

⁷⁵D&F 1994:127-128.

⁷⁶Pasic var statsministeren fra 1920 til 1926, og han sto for en sterk serbisk-sentralist politikk. Se Mønnesland 1995:170-171.

Større forandringer kom til å inntreffe mot slutten av 1920-tallet, da konflikter mellom sentralistiske og autonome krefter tilspisset seg. Etter flere opprør og voldsepisoder, blant annet skyting i parlamentsbygget, overtok kong Aleksandar kontrollen ved et kongelig kupp hvor han avløste både regjering og parlamentet og innsatte ham lojale folk. Han forandret navnet fra Kongedømme av serbere, slovenere og kroater til Kongedømme av Jugoslavia. Dette navnebyttet skulle symbolisere den nye denasjonalisering-politikken, det skulle ikke lenger være en stat av forskjellige nasjoner, men en samling av sørslavere: ”jug” betyr sør.

Kong Aleksandar omorganiserte også den interne strukturen, noe som medførte inndeling av landet i åtte provinser, *banovine*, hvis grenser gikk på tvers av de gamle grensene mellom regionene. Resultatet ble at Bosnia ble delt inn i fire slike administrasjonsområder, noe som førte til at de bosniske grensene for første gang på flere århundrer ble visket ut. Dette kommer vi til å høre mye om i den bosnisk-muslimske avisa «*Muslimanski Glas*». Ideen i seg selv, det vil si tanken på å danne en jugoslavisk stat uten de gamle nasjonale skillelinjer, var god – men problemet var at Jugoslavia i kongens ører heller rimte på stor-Serbia. Man ser dette blant annet i organisering av *banoviner*: de var inndelt slik at de fleste hadde en serbisk flertallsbefolkning, noe som ga serberne mer makt. Med kongens kupp var det på mange måter den serbiske sentralismen som hadde vunnet kampen. Det kongelige diktaturet varte i få år, i 1934 ble kong Aleksander drept av kroatisk-ustasjaer under et besøk i Marseilles. Ustasja var en undergrunnsorganisasjon som hadde vokst fram i skjul i Kroatia og Italia og som ønsket selvstendighet for den kroatisk stat.

Styret som fulgte etter kong Aleksander var mer liberalt, men de samme problemene fortsatte. Blant kroatene var det stor misnøye om hvordan Jugoslavia ble styrt, og flere regjeringer kom og falt. De bosniske muslimene fortsatte å spille en stor rolle som samarbeidspartner for flere av regjeringene. Et nytt forsøk på å finne en varlig løsning for det jugoslaviske spørsmål kom i 1939 i form av den såkalte Macek-Cvetkovic avtalen, som gikk ut på en deling av Bosnia mellom Serbia og Kroatia.⁷⁷ Denne avtalen ble aldri gjennomført. Krigen hadde allerede startet lenger nord på kontinentet med tyske inntog i Polen og krigserklæring fra engelsk side. Kongedømmet Jugoslavia nølte lenge med å skrive under avtaler med Hitler, og da regjeringen gjorde det, ble de avsatt av et militært kupp som heller ville slåss enn å underlegges Hitler, et kupp forøvrig støttet av JMO. Dette likte den tyske makt dårlig, og i løpet av noen få dager

⁷⁷ Avtalen som fikk navnet etter de to ledende politikere fra den kroatisk og serbisk siden, kommer til å bli nevnt mange ganger som en del av de historiske argumentene som vi skal se på etterpå, spesielt når man viser til avtaler gjort mellom Tudjman og Milosevic om fordeling av det bosniske territoriet mellom Serbia og Kroatia.

våren 1941 var Kongedømmet Jugoslavia invadert av tyske og italienske styrker, mens regjeringen søkte eksil i London. De neste fire årene kom til å være helvete på jord for store deler av befolkningen i disse områdene.

1941-1945 Andre verdenskrig i Bosnia

Fortellinger om andre verdenskrig opptar den absolutt største delen av det historiske materialet i de avisene jeg har lest, fortellinger som har en ting til felles, nemlig at ens egen gruppe har vært offer for de fleste og verste lidelsene og at den andre eller de andre er skyldige i «vår» lidelse. Vi skal nå se nærmere på hendelsene Bosnia i perioden mellom 1941 og 1945 for å kunne få bedre forståelse for bruken av de historiske argumentene som gjelder andre verdenskrig. Det jugoslaviske territoriet ble okkupert og delt inn i den uavhengige kroatisk stat, fra nå av NDH, (Nezavisna Drzava Hrvatska) som inkluderte store deler av Bosnia og Hercegovina. I Serbia ble det satt inn et quisling regime, mens deler av Slovenia, Dalmatia og hele Montenegro kom under direkte italiensk kontroll. Aksemaktene, Italia og Tyskland, delte opp de såkalte uavhengige områdene i en nord-sør-akse, hvor norddelen var under tysk og sørdelen under italiensk herredømme. (Se appendiks for kart.)

Den andre verdenskrig i Jugoslavia og Bosnia var et sammensatt fenomen. Til forskjell fra resten av Europa, hvor de «snille» allierte sloss mot de ”onde” aksemaktene, hadde konflikten i Jugoslavia mange ansikter, og lignet mer på en borgerkrig enn okkupasjonskrig. I tillegg til flere fraksjoner som sloss mot hverandre, som inngikk allianser på tvers og på langs, var det også et tids- og geografisk perspektiv. Jeg skal nå komme med en oversikt over de krigende parter og deres posisjoner i forhold til hverandre. Jeg velger å starte med tyskere og italienere. Som de egentlige okkupasjonsstyrkene kan vi se på dem under samme avsnitt, i hvert fall når det gjelder begynnelsen av krigen. Deres mål var å holde landet under kontroll, sikre kommunikasjon og transport til andre fronter. Deres styre var brutalt, noe som kunne leses ut av regelen at for hver tysker som ble drept, skulle 100 sivile drepes. De samlet også den jødiske befolkningen, ofte med altfor villige lokale samarbeidspartnere, og deporterte dem til konsentrasjonsleire utenlands, eller de som ble opprettet i NDH.

Den andre store gruppen var ustasjaer, det vil si styrkene til den nyopprettede kroatisk stat, NDH, ledet av Ante Pavelic, en kroatisk nasjonalist som under Mussolinis formynderskap hadde utviklet fascistiske ideer og opprettet en ustasjagrupping på ca 12 000 mann. Ustasja-bevegelsen kom til å vinne stor sympati blant kroatene i Kroatia og Bosnia i de første krigsårene. Kroatene så nå sin mulighet til å leve ut drømmen om uavhengighet fra det de

mente var et serbisk-dominert styre i kongedømmet av Jugoslavia. I likhet med Hitlers tankegang om å rense det tyske folket for ikke-ariske elementer, gjaldt det for Pavelic og hans ustasjastat å løse det serbiske spørsmål, det vil si det faktum at det levde litt under 2 millioner serbere på NDHs områder. Løsningen skulle være sammensatt: en tredel skulle katoliseres, en tredel fordrives og en tredel rett og slett dreptes,⁷⁸ en politikk som resulterte i hundretusener av drepte serbere. Når det gjelder sammensetningen av ustasjastyrkene, bestod de først og fremst av kroater fra BiH og Kroatia, men også bosniske muslimer som erklærte seg som kroatisk muslimer. Det var ingen problem for ustasjaer å inkludere muslimer i deres rekker, den kroatisk nasjonalismen hadde lenge hevdet at bosniske muslimer er omvendte kroater, såkalte ”kroatisk blomster”⁷⁹.

Den tredje gruppen vi skal se på er tsjetnikene.⁸⁰ I 1941 var det flere grupper som brukte tsjetnik-navnet, men den mest «kjente» var gruppen ledet av Draza Mihajlovic, general i den jugoslaviske armeen og senere utnevnt som forsvarsminister av kong Petars eksilregjering. Tsjetnikene opererte for det meste i Sør-Serbia og Montenegro, men også i deler av Øst-Bosnia og Øst-Hercegovina. Etter hvert fikk man også tsjetnik-grupper i Krajina.⁸¹ De representerte i utgangspunktet eksilregjeringen i London og kong Petar, og skulle i begynnelsen bare organisere motstand som skulle stå mot aksemaktene til de allierte nærmet seg. De var forøvrig støttet av engelske og franske midler i den første fasen av krigen. Den antimuslimske brodd innen bevegelsen ble mer og mer synlig etter som konflikten skjerpet seg, noe som også sees i økende storserbisk nasjonalisme, og ønsket om å danne et homogent Serbia, ved ”the cleansing (ciscenje) of the land of all non-Serb elements. The thing to do would be to send the offenders on their way: Croats to Croatia, and Muslims to Turkey or Albania.”⁸²

Konflikten mellom bosniske muslimer og tsjetniker var skarpest i øst-Hercegovina og øst-Bosnia og vi kommer til å møte mange henvisninger til hva som ”egentlig” skjedde i *Javnost* og *Muslimanski Glas*. Den storserbiske ideologien som ble framtrædende i tsjetnik-styrkene, førte også til at det tidlige samarbeidet mellom tsjetnikene og partisaner mot

⁷⁸ Malcolm 1996:176. D&F 1994:139-140.

⁷⁹ Jeg vet ikke hvor dette uttrykket stammer fra, men det ble brukt av NDH-ledere om muslimene. Vi møter uttrykket ofte i den serbiske avisen som nedverdiggende om muslimene og deres rolle under andre verdenskrig. Det må understrekes at NDH var offisielt en stat med to offisielle religioner, islam og katolisisme.

⁸⁰ I utgangspunktet henviser dette navnet på tilhørighet i en «ceta» en gruppe av landrøvere, hajduker, som fungerte som landveisrøvere i tyrker perioden. Under balkankrigene organiserte tsjetnikene seg som en del av kampen mot tyrkere, og under første verdens krig slo de for den serbiske kongen.

⁸¹ Se kart. Krajina, grenseområde mellom Kroatia og BiH, bosatt av flertall serbere.

⁸² Malcolm viser til et brev fra Moljevic til Vasic s. 178-180. Han understreker at det ikke var Mihajlovic, tsjetnik lederen, som var den mest nasjonalistiske, men de «ideologiske» lederne, som Dragisa Vasic og Stevan Moljevic.

okkupasjonsstyrkene tok slutt. De to sidene forsto at de sloss for to helt forskjellige, gjensidig utelukkende mål. Mens tsjetnikene ville gjeninnsette monarkiet og et "Serboslavia", ville partisanene starte med en helt ny verdensorden, med opprettelse av en kommunistisk stat som et ledd i verdensomfattende rød revolusjon.⁸³ Dette resulterte i harde kamper mellom tsjetnikene og partisaner, slik at tsjetnikene mot slutten av krigen begynte å samarbeide med italienerne mot partisanene, og ble et slags redskap for dokkeregjeringen i Beograd.

La oss nå se på den siste store gruppen som vi ved flere anledninger har hørt om tidligere, nemlig partisanene.⁸⁴ De var ledet av Josip Broz Tito, halv kroat, halv sloven, som hadde observert den kommunistiske revolusjon på nært hold fra begynnelsen i 1917, etter at han deserterte fra den østerriksk-ungarske fronten det samme året. I begynnelsen var partisanene en liten gruppe som flyktet fra en fjellkjede til en annen og saboterte tyske og italienske styrker. Av geo-strategiske grunner befant de seg mye i Bosnia, hvor de mobiliserte menneskene fra alle tre etniske grupper. Flesteparten var allikevel serbere, men også en del muslimer gikk over til partisanene, spesielt fra områder i sentral-Bosnia. Mot slutten av krigen inviterte Tito alle, til og med de som hadde sloss mot partisanene, til å stå samlet mot okkupanten og bli en del av partisanstyrkene, noe som førte til at soldater fra ustasja og tsjetnik-styrker gikk over til partisanene og på den måten unngikk straffeforfølgelse etter krigen.

Dette var et ikke-tema under kommunistperioden, under hvilken man understreket viktigheten av den felles folkelige front mot okkupasjonsmakten som det viktigste grunnlaget for det kommunistiske styre. Desto viktigere ble emnet i perioden etter 1990, da partisanenes ettermæle var på sitt laveste, og alle tre avisene påpekte hvordan forbrytere fikk utlevert krigspensjoner under kommunistperioden og hvordan partisanene var de verste forbrytere av dem alle under andre verdenskrig. Det er et faktum at partisanene, det vil si det kommunistiske styret, henrettet tusener av ustasjasoldater som hadde forsøkt å flykte til Østerrike, men som ble sendt tilbake av engelske styrker. Det er snakk om tall mellom 18.000 og 200.000 mennesker, flere av dem sannsynligvis sivile.⁸⁵

⁸³ I følge tsjetnikene, førte partisanene en uansvarlig krigføring, noe som blir påpekt ofte i *Javnost*. Partisanenes framgangsmåte må innrømmes å ikke ha vært sivilvennlig – med innstillingen om at de hadde alt å vinne, provoserte de ved mange anledninger tyskere «unødvendig», tyskere som hevnet seg på befolkningen.

⁸⁴ Ordet partisan blir ofte forbundet med frihetskjemper, med geriljakrigere. Fremmedordboken nevner også 'blind tilhenger av et parti'.

⁸⁵ Denne hendelsen går under navnet Bleiburg-massakreren. Mønnesland 1995:199 snakker om 100.000 som overga seg til britene i landsbyen Bleiburg, blant dem også familier: «De britiske styrkene i Østerrike sendte imidlertid flyktningene tilbake til Jugoslavia, hvor mange ble drept av partisanene uten dom, kanskje ca 30-40.000, derav mange sivile.» Malcolm s. 193 snakker om 18000 «defeated soldiers ... most were massacred within hours of their arrival on Yugoslav soil.» 200.000 er tall foreslått fra kroatisk nasjonalister, som vi kommer til å se i avisene. Se også Macdonald 2002:170-171 om «Bleiburg: the Croatian 'holocaust'»

Jeg vender meg til Malcolm for å oppsummere inndelingen blant de tre nasjonale gruppene i Bosnia under den andre verdenskrig. Som han påpeker, støttet mesteparten av bosniske kroater den kroatisk-stat og ustasjaer, mens flesteparten av bosniske serbere sympatiserte med tsjetnikene: dette var tendensen i begynnelsen av konflikten.⁸⁶ I tillegg tiltrakk partisanerstyrkene seg medlemmer fra alle gruppene, men i størst antall serbere og muslimer. I forhold til bosniske serbere og kroater, er det vanskeligst å gruppere bosniske muslimer i denne perioden. Ledelsen hadde gitt sin støtte til NDH, men de tok avstand fra denne etter som krigen ble mer og mer blodig.⁸⁷ En gruppe muslimske intellektuelle så sin mulighet til å danne en bosnisk-muslimsk stat med tysk støtte, noe som vises i memorandumet som ble sendt til Hitler med krav om egen stat, et krav som aldri ble innfridd.

Som vi har sett, andre verdenskrig var en omfattende konflikt på Balkan, det var mange parallelle konflikter. Malcolm avslutter kapittelet om andre verdenskrig med å påpeke at bosniske muslimene var den gruppen, med unntak av jøder og sigøynere, som mista mest folk prosentvis sett, med 8.1 % tap av den totale bosnisk muslimske befolkning i løpet av de fire årene, med ca 75 000 døde.⁸⁸ Serbere kommer på andre plass i denne statistikken, med 7,3 % døde, men det reelle tallet var på ca en halv million døde ifølge uavhengige studier.⁸⁹ Dette tallet omfatter drepte serbere for hele området av kongedømmet Jugoslavia. Man regner med at minst en million mennesker døde på området av eks-Jugoslavia i løpet av andre verdenskrig, størsteparten av disse ble drept i borgerkrigene, ofte av egne naboer av andre tro. Det er nettopp fenomenet av borger- eller nabokrig som blir tatt opp av flere avisene i deres historiske advarsler, det ble stadig påpekt at det var de nærmest som sto bak forbrytelsene, noe som selvfølgelig gjorde at mistroen mot naboene som tilhører en annen nasjon økte.

⁸⁶ Malcolm 1996:184-186.

⁸⁷ Malcolm:186. Han nevner petisjoner fra muslimske muftier i Bosnia til NDH ledelsen om trakassering av serbere og jøder. Samtidig må det nevnes at det fantes en egen SS-divisjon bestående av muslimske soldater under tysk ledelse. Handzar-divisjonen gjorde mye skade på den serbiske sivilbefolkningen i øst-Bosnia, på slutten av krigen. Fortellinger om denne divisjonen møter vi både i *Javnost* og i *Muslimanski Glas*.

⁸⁸ Malcolm 1996:192.

⁸⁹ Mønnesland 1995:200.

1945-1980 Tito og det kommunistiske Jugoslavia

Jeg skal her komme med noen overordna utviklingstrekk for perioden mellom 1945 og 1980, både i forbindelse med den politiske utviklingen i perioden, og når det gjelder forhold mellom de forskjellige nasjonale grupperingene i BiH. Det som er felles for avisene i henvisningene til kommunistperioden er en utbredt misnøye med det kommunistiske styret, som alle tre sidene ser på som undertrykkende. Denne perioden har flere utviklingsfaser, men fellestrekket er at Jugoslavia i denne perioden er ledet av Tito, den store landsfaderen, som på mange måter er det samlende elementet for det jugoslaviske folket på tvers av republikkgrensene. Som vi har nevnt tidligere, Tito kom ut som den sterke lederen etter andre verdenskrig, det var partisanene, under hans kommando, som på egenhånd hadde jagd ut de tyske styrkene.⁹⁰ Han og kommunistpartiet, i likhet med Stalin på 30-tallet, utførte i de første årene etter maktovertagelsen utrenskninger både innen de borgelige kretser, men også blant egne folk. I noen studier er det snakk om 250.000 mennesker som mistet livet de første leveårene under kommunistene, enten drept eller utslitt i arbeidsleirer som et ledd av intern rensing, forhold som ofte blir referert i avisene som tegn på hvor gruffullt det kommunistiske styret var.⁹¹

Allerede under krigen organiserte partisanene et råd for frigjøring av Jugoslavia⁹² som ved flere anledninger diskuterte videre krigsføring, men også framtidig organisering av et kommunistisk Jugoslavia. På disse møtene la man grunnideen om fem forskjellige nasjoner i fem republikker, slovenere, kroater, serbere, montenegrinere og makedonere som et framtidig Jugoslavia. Muslimene ble i første omgang ikke regnet som egen nasjon, og Bosnia var først foreslått til å være en provins, altså ingen nasjonal republikk slik som Serbia og Kroatia. Dette synet kom til å endre seg mot slutten av krigen, slik at Bosnia fikk forbli innen sine gamle grenser som en republikk av tre nasjoner, men bosniske muslimer kom til å vente i enda tyve år på anerkjennelse av deres distinkte nasjonale identitet.⁹³ Årsaken til denne kursendringen var

⁹⁰ Den røde hær kom vel og merke og var med på å frigjøre Beograd, men trakk seg tilbake som avtalt rett etterpå.

⁹¹ Malcolm 1996:193.

⁹² Det såkalte AVNOJ "Det anti-fasistiske råd for nasjonal frigjøring av Jugoslavia" Mønnesland 1995:198.

⁹³ Henrik Urdal 2001:578 forteller om disse forskjellige inndelingene av nasjonalitet i folketellingene – i 1948 var det mulig å uttale seg som «ukategorisert» muslim noe som innebar at man aktivt utdefinerte nasjonstilhørighet. Det var imidlertid også mulig å definere seg som serbisk-muslim eller kroatisk-muslim, noe som ville ført til at man ble regnet som henholdsvis serber og kroat i offisiell statistikk. I 1953 var det ikke anledning til å kategorisere seg som muslim i det hele tatt, men den nye kategorien «ukategorisert jugoslav» ble introdusert og gjorde det mulig for muslimer å definere seg som noe annet enn serbere eller kroater. I 1961 var det mulig å definere seg som «etnisk muslim» [...] en term som understreket at det ikke var religiøs tilknytning man spurte etter, og i 1971 som «muslim i nasjonal betydning. I 1981 og 1991 var det anledning til å definere seg kun som «muslim, på lik linje med de andre nasjonene.» Når det gjelder jugoslav, forteller han at denne kategorien stammer fra 1953, «ukategorisert jugoslaver» var de som «valgte ikke å oppgi nasjonal tilhørighets» mens det i tellingen fra 1971 til 1991 ble regnet som nasjonal tilhørighet.»

nok at bosniske muslimer hadde tatt del i partisanenes kamp, samtidig som man så behov for en buffersone mellom Kroatia og Serbia. Milovan Djilas skrev at kommunistenes ateistiske syn ikke tillot dem å se på muslimene som en egen nasjon, og at de i første omgang tenkte at muslimene kom til å uttale seg enten som serbere eller kroater i nasjonal sammenheng, men da dette ikke skjedde opprettet man Bosnia som egen republikk.⁹⁴

I 1946 fikk den Demokratiske Føderale Jugoslavia sin første konstitusjon, en kopi av Stalins sovjetiske konstitusjon fra 1936, bestående av seks republikker, fem statsbærende nasjoner, hvor Bosnia og Hercegovina var den eneste som ikke hadde et nasjonalt flertall. Konstitusjonen anerkjente i tillegg minoritetsrettighetene, slik at de største minoritetene, ungarere og albanere, fikk leve i de autonome provinsene Vojvodina og Kosovo, begge to underlagt republikken Serbia. I likhet med mellomkrigsperioden, var den jugoslaviske politikk framover sterkt markert av konflikten mellom sentraliserende og føderale krefter. Den første konstitusjonen la mye vekt på partiets rolle som den sentrale aktøren, men etter at Jugoslavia ble kastet ut av Kominform og Tito kom på kant med Stalin i 1948, snudde man den politiske kursen mot et mer desentralisert styre som var dominert av den jugoslaviske ideen om «selv-management»⁹⁵ Med dette fulgte opprettelse av partistyrer i de forskjellige republikkene, som førte til at man fikk flere bosniske muslimer og kroater inn i partiet.

Når det gjelder forholdet mellom det kommunistiske styre og den religiøse ledelsen var denne anspent i begynnelsen av det kommunistiske, ateistiske styre. Siden alle tre avisene henviser mye til den forferdelige behandlingen deres trossamfunn fikk under kommuniststyre, har jeg valgt å se litt nærmere hvordan de tre religiøse samfunn ble behandlet av det kommunistiske styret. Det er mye som tyder på at den ortodokse kirken fikk raskere innfall hos det kommunistiske regimet, av flere grunner. Den første grunnen er det faktum at kommunistpartiet i stor grad var dominert av serbere som var vennligere innstilt til den ortodokse kirken,⁹⁶ samtidig som den ortodokse kirken på et tidlig stadium underla seg det nye styret.⁹⁷ I tillegg hadde den ortodokse kirken vært positiv til opposisjon mot tyskere under andre verdenskrig, og Mønnesland nevner at flere radikale prester hadde vært med i

⁹⁴ Djilas var lederen for partisanene i Montenegro under krigen og Titos nære samarbeider til midten av 1950-tallet da han falt i unåde på grunn av uenighet med partiets politikk. Jeg viser her til hans Tito-biografi fra 1982 og et intervju han ga i *Muslimanski Glas*.

⁹⁵ D&F 1994:170-171. D&F understreker viktigheten av de nye organer som skulle sikre arbeidernes selvstyre.

⁹⁶ Selvfølgelig er kommunister i utgangspunktet ikke troende, og undersøkelser har vist at serbere var de minst religiøse av folkene i eks-Jugoslavia. Men vi må her huske på at religion, om ikke i ren religiøs form, er stor del av identiteten, slik at man automatisk vil være mer vennlig innstilt til «sin» religion.

⁹⁷ En slik tilnæringspolitikk til styresmaktene har vært svært vanlig for den ortodokse kirken fra tidligere tider. De har sjeldent stått imot en sterk statsledelse, noe vi også kunne se under Milosevic regimet.

partisanstyrkene. Også forholdet til Sovjetunionen og den russisk-ortodokse kirke kom til å bidra til at den ortodokse kirken fikk mer aksept, blant annet ble serbiske prester oppfordret av regimet til å knytte kontakter med russiske prester som et ledd av samarbeid mellom disse to landene.⁹⁸

Forholdet mellom den katolske kirken og kommunistene var på mange måter dømt på forhånd. Vatikanet så på den kommunistiske ideologi med mistro, noe som også førte til at de ikke fordømte den tysk-italienske krigføringen under andre verdenskrig. Katolske prester i NDH hadde vært med på tvangskristning av muslimer og serbere, men flere hadde også vært direkte tilknyttet arbeidet i konsentrasjonsleirene, noe som ikke hadde lagt igjen positive spor, spesielt hos serbere, som vi må huske utgjorde flesteparten av de kommunistiske ledere i den første fasen. Den katolske kirken, med Vatikanet i spissen, ble også sett på som Italias høyre hånd, Italia som presenterte den største fare for den jugoslaviske territoriale integritet med tanke på striden om Istria som også fortsatte etter andre verdenskrig. Det kommunistiske partiet oppfordra den katolske kirken i Kroatia til å ta avstand fra Vatikanet, til å presentere seg som selvstendig, men kirken, med biskop Stepinac i spissen, nektet å gjøre noe sånt. Ved flere anledningen kommer vi til å møte Stepinac i avisene, han ble på mange måter ansett som en stor martyr for det kroatisk folket etter å ha blitt dømt til fengsel av partiet for samarbeid med okkupasjonsmakten.⁹⁹

Når det gjelder behandling av det muslimske religiøse sjiktet, mistet det i likhet med den andre religiøse ledelsen, mye av sin innflytelse etter at kommunistene kom til makten.¹⁰⁰ Til tross for dette ser man en tilnærming mellom kommunistene og den religiøse muslimske ledelsen på 1950-tallet, blant annet som følge av lover som sikret større religiøs frihet, men også fordi flere bosniske muslimer kom inn i kommunistledelsen. Islam som religion ble da ikke lenger sett på som trussel, verdsliggjøringen av det jugoslaviske samfunnet gjorde at de bosniske muslimer så på seg selv mer som kommunister og ateister. En annen grunn som bidro til bedre forbindelse mellom styresmaktene og den religiøse muslimske ledelsen var det økende samarbeidet mellom de nøytrale statene som Nassir og Tito startet i 1954.¹⁰¹ Det gjaldt her å promotere Jugoslavia som et nøytralt og tolerant samfunn, og muslimene spilte en viktig rolle fordi mange av de andre nøytrale statene, som Egypt, India og Indonesia hadde stor muslimske befolkning.

⁹⁸ Mønnesland 1995:212-213.

⁹⁹ Macdonald 2002:143-145 om Stepinac.

¹⁰⁰ Se fotnote 51 og 52.

¹⁰¹ De nøytrale statene skulle stå imot presset fra de to store blokkene, det kapitalistiske USA og det kommunistiske SSSR.

Dette førte til en oppfriskning av den muslimske delen av den bosniske identitet.

Med andre ord, vi kan konkludere at de religiøse organisasjonene ikke hadde det lett i begynnelsen av det kommunistiske regimet, men slik det framstår for meg var det spesielt den katolske kirke som fikk gjennomgå mest, blant annet som følge av at de ikke valgte å samarbeide med styret, slik som både muslimske og ortodokse organisasjoner gjorde. Det religiøse elementet fikk mindre og mindre betydning etter som drømmen om Jugoslavia ble til virkelighet utover 50- og 60-tallet. Det var først i etterkrigstida at Jugoslavia i sin helhet, og Bosnia spesielt, ble virkelig industrialisert og modernisert. Jordreformen som ble gjennomført på 50-tallet satte begrensninger for en jordeiendoms størrelse og man gikk ut fra prinsippet om at de som dyrket jorda skulle eie den. Partiet oppfordret til kollektive bruk, men det var ingen tvangskollektivisering slik man hadde sett i Sovjet på 30-tallet. Bosnisk økonomi ble utviklet som følge av at mye av tung industrien ble plassert i Bosnia, noe som skyldes geostrategiske forhold, det vil si frykten for et sovjetisk angrep.

Økonomiske reformer som kom på 1960-tallet førte til mer liberalisme i økonomien og produksjonen, samtidig som denne liberale holdningen førte til krav om mer liberale forhold i politikken. I 1966 ble Rankovic, innenriksminister og leder av overvåkingspolitiet, avsatt, anklaget for undertrykking av albanere på Kosovo. Denne avsettelsen var knyttet til oppgjør innad i partiet. Rankovic var motvillig til planer om økt desentralisering, og han måtte ryddes av veien for at desentraliseringsprosjektet skulle gjennomføres. Dette kom fram i grunnlovsendringene fra 1971 og den nye grunnloven fra 1974. Denne desentraliserings- og liberaliseringspolitikken førte også til uroen og demonstrasjonene i Kroatia i 1971-72. Det som startet som kritikk på manglende kulturell autonomi og ønske om å bevare det kroatisk språket som man så i fare for å bli dominert av det serbiske, utviklet seg til det som i vesten ble kalt den ”kroatisk vår”. En lignende situasjon utviklet seg i Serbia, med studentopprør, streiker, krav om eget språk. I begge tilfeller resulterte oppstandene i store rettssaker, da mange mistet jobbene og fikk fengselsstraffer.

I Bosnia var reaksjonene på disse opprørene forskjellige. En gruppe blant de bosnisk-kroatiske intellektuelle påpekte at kroatene var underrepresenterte i offentlige verv i BiH, samtidig som de kom med ønske om at områder av vest-Hercegovina skulle innlemmes i Kroatia, og at kroatene i BiH skulle få mer selvstyre. Det kom også påstander fra visse bosnisk-kroatiske og bosnisk-serbiske kretser om at muslimene ”egentlig” var kroater eller serbere, og at det bosniske territoriet burde deles mellom de to republikkene. Når det gjelder de bosniske

muslimer, hadde de gjennom 60-tallet styrket sin posisjon, både tallmessig, siden de nå var den største nasjonen i Bosnia¹⁰², men også posisjonsmessig innen det kommunistiske partiet. I tillegg hadde de blitt anerkjent som nasjon etter grunnloven fra 1974, som betydde en likestilling med serbere og kroater på det føderale plan.

Selv om hendelsene på begynnelsen av 1970-tallet fant et vist ekko i Bosnia, holdt det kommunistiske partiet i republikken stramme tøyler for alt som kunne lukte av nasjonalistisk aktivitet. Partiet i BiH var av det mest konservative og Tito-troe i hele Jugoslavia, det var de som skulle føre an den jugoslaviske arv videre. For å tilfredsstille alle sidene innførte man svært kompliserte proporsjonssystem for offentlige verv, noe som medførte at det fantes en serbisk, kroatisk og muslimsk representant i så å si alle høyere stillinger, noe som igjen bare forsterket den byråkratiske tendensen. Slike inndelinger kunne også føre til at folk i større grad identifiserte seg etter etno-religiøse markører enn klasse, som igjen styrket skillene mellom de tre gruppene i BiH.

Samtidig som grunnloven fra 1974 innførte desentraliserings tendenser på det føderale plan, ble det gjennomført innstramming, det vil si strengere kontroll av nasjonalistiske strømninger, antirevolusjonære ideer, religiøs praksis i republikkene. Disse innstrammingene var synlige i det faktum at flere av hærens øverste menn kom inn i det politiske system. Mønnesland forklarer dette ut fra at Tito hadde større tillit til hæren enn han hadde til partiet når det gjaldt å fremme Jugoslavia og sikre landet mot inngrep innefra, fra nasjonalisme og sjåvinisme.¹⁰³ Grunnloven fra 1974 introduserte også ideen om et presidium som skulle styre landet etter Titos død. Dette presidiet skulle bestå av en representant fra hver republikk og provins, sammen med formannen i kommunistpartiet, ni stykker i alt med Tito som livsvarig president. Etter hans død skulle presidentskapet fungere etter roteringsprinsippet, ett år og én republikk om gangen. Dette skulle være det øverste jugoslaviske organ, men systemet var innviklet, hver republikk hadde vetorett slik at ingen skulle dominere. I tillegg var alle avgjørelser basert på forhandlinger, et ganske handlingslamme system for løsning av konflikter. Dette presidium kom til å spille en avgjørende rolle i forløpet til krigen i 1990, som vi skal se senere.

Hvis vi skal oppsummere den politiske utvikling i Jugoslavia under Tito, er det konflikten mellom sentralister og liberale som er den mest synlige. Rett etter krigen startet man med hard

¹⁰² Etter andre verdenskrig var serbere den største gruppen i BiH, men som følge av flyttinger internt i Jugoslavia og til utlandet, gikk førsteplassen etter hvert over til muslimene. (Se Malcolm 1996:202.)

¹⁰³ Mønnesland 1995:235-236.

stalinisme, som ble myket opp i 1953 til «demokratisk sosialisme», i en fortsatt sterkt sentralisert stat. Dette endret seg med grunnloven fra 1974 som sørget for konføderasjons-lignende tilstander. Denne prosessen ble fulgt av endringer, i den økonomiske sfæren med overgang fra planøkonomi til mer utstrakt markedsliberalisme. Malcolm sier det slik:

Several changes to the federal constitution during this whole period, starting with the new constitution of 1963 and ending with another rewriting of the constitution in 1974, also gave more scope for the pursuit of development policies by the individual republics. [...] The trend toward the decentralisation of Yugoslavia, which reached its high point in the constitution of 1974, was nevertheless creating more problems than it was solving.¹⁰⁴

Det han sikter til her er økt konkurranse mellom republikkene på det økonomiske plan. Konstitusjonen av 1974 hadde gitt mer makt til republikkene, som nå for alvor startet å slåss seg imellom for å få statlig finansiering, siden det ikke lenger fantes en sterk sentralmakt som skulle fordele midler. Dette skjedde i tillegg i en periode med økonomisk nedgang både i Jugoslavia og i resten av verden, med oljekrise og fall i jordbrukspriser. Den økonomiske konkurransen ble i tillegg forsterket av at de forskjellige republikkene representerte forskjellige nasjoner (med unntak av Bosnia), slik at all "urettferdighet" innen kappløpet om ressurser kunne føre til spenning på bakgrunn av nasjonalistiske strømninger.

1980-1990 Jugoslavia etter Tito

Tendensene som vi har sett utvikle seg på 70-tallet, med økonomisk nedgang og oppblomstring av nasjonalismen, forsterket seg etter Titos død i mai 1980. Den generelle krisen i verdensøkonomien, enorm utenlandsgjeld (20 milliarder amerikanske dollar i 1987), ineffektiv industri som ikke klarte å balansere mellom markeds- og planøkonomien, førte til inflasjon, til at lønnsnivået og levestandarden gikk ned. Misnøyen økte blant befolkningen, antall streiker og streikende slo alle rekorder, Jugoslavia på 1980-tallet hadde helt klare tegn på et samfunn i krise, i behov av reformer som alle påberopte seg. Når denne misnøyen i tillegg fikk nasjonale undertoner og når konkurransen mellom republikkene førte til at alle republikkene favoriserte egne bedrifter i stedet for samarbeid, førte dette til "økonomisk krigføring, der økonomiske interesser bare var en kamouflasje for de nasjonale."¹⁰⁵ Det er klart at økonomisk nedgang hadde innflytelse på den voksende nasjonalismen, samtidig som den voksende nasjonalismen førte til at man ikke var i stand til å finne noen varige løsninger for et samlet Jugoslavia.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Malcolm 1996:202.

¹⁰⁵ Mønnesland 1995:233

¹⁰⁶ Eide 1998:82 «Among citizens living in the wealthier republics, the redistribution policies were seen as an illegitimate federal government policy of robbing <their> money, while a cut in reductions led to criticism from the poorer republics. More or less everybody felt cheated by the economic system.» Han forteller også om hvordan økonomisk utrygghet forsterket den generelle usikkerheten og ustabiliteten.

Det var i Serbia at de første nasjonalistiske kravene ble hørt, i form av det såkalte SANU memorandum.¹⁰⁷ Mye av misnøyen i Serbia ble knyttet til situasjonen til den serbiske minoriteten på Kosovo, som ble ansett å være den serbiske sjelens vugge. Etter opprøret i Kosovo våren 1981 og hærens intervensjon¹⁰⁸, ble kosovoalbanere stemplet av serbere som trussel for et helhetlig Jugoslavia.¹⁰⁹ Memorandumet ble fordømt som nasjonalistisk av den serbiske partiledelsen, men politikken som den framtidige presidenten i Serbia, Slobodan Milosevic, satte i gang, kan knyttes til memorandumets krav om sterkt sentralstyre som skal ta vare på serbernes posisjon i Jugoslavia, en politikk som kom til å bli sett på som faretruende for andre republikker.¹¹⁰

Samtidig vokste den kroatisk nasjonalismen, med krav om mer økonomisk og kulturelt selvstyre for Kroatia. BiH var på denne tiden den republikken som jobbet hardest med å nedkjempe nasjonalisme, noe som også ses ved flere rettssaker med dette temaet.¹¹¹ Bosnias kommunistiske styre prøvde på denne måten å balansere mellom de to sterkeste republikkene, Serbia og Kroatia, de ville videreføre Titos jugoslaviske ånd og den kommunistiske arv. Dette

¹⁰⁷ Det er her snakk om en klageliste fra den serbiske kulturelle eliten om diskriminering av serbere, spesielt i Kosovo i kjølvannet av 1974-konstitusjonene, og effekter av denne politikken både politisk og økonomisk. Hovedpoenget var at serbere er undertrykt fra alle sider og er ofre for kulturell genocid, men Eide (s. 86) påpeker også at "Almost all references to the Memorandum in the literature on Yugoslavia emphasises only the nationalist sentiments expressed in it [...] The first half of the document actually argues for democratisation, the abolishment of Communism, better education, honest and free media, etc."

¹⁰⁸ Opprøret i Kosovo er et godt eksempel på hvordan økonomisk misnøye, stor arbeidsledighet og dårlige levekår fusjonerer med nasjonalisme. Kosovo-albanske studenter og intellektuelle, som hadde profittert av blomstringsperioden etter 1974, gikk i protest for å få innvilget republikkstatus for Kosovo og bedre leveforhold, protester som ble støttet opp av kosovoalbanske arbeidere som gikk i streik. Opprøret ble hardt slått ned på av hæren som under Tito var blitt utviklet til å være den egentlig forsvareren av jugoslavismen, av fellesskapet i Jugoslavia og kommunistisk ånd.

¹⁰⁹ Milosevic påpekte også at den serbiske befolkning ble jagd vekk fra Kosovo, hvor de i 1971 utgjorde 23 % av befolkningen, 17 % i 1981 og 10 % på slutten av 80 tallet, det vil si en halvering på 20 år.

¹¹⁰ Internt i Serbia er det til da lite kjente Slobodan Milosevic som klatrer sakte men sikkert opp den politiske stigen, først som leder for partiet i Serbia, så som Serbias president i 1987. Han blir omtalt som den sterke hånd mange ventet på for å ta situasjon i kontroll. Han baserer i stor grad sin popularitet på den serbiske nasjonalismen, ideen om å samle alle serbere i en sterk stat, og ikke minst å vinne tilbake den serbiske vuggen, Kosovo. En av hans mest kjente uttalelser er «ingen skal få slå dere» som han sa til mengdene som kom til å høre på han i Kosovo.

¹¹¹ Den mest kjente var rettsaken mot Alija Izetbegovic og andre muslimske «ledere» i 1983, som var anklaget for å være en del av «terrorist»-organisasjonen Unge Muslimer, som ble opprettet under andre verdenskrig, og som under kommunistperioden jobbet i skjul med bevaring av islamsk identitet. I tillegg var Izetbegovic anklaget for muslimsk fundamentalisme og ønske om lage Bosnia til en etnisk ren stat, anklager basert på hans bok «Islamske deklarasjon». I etterkant har flere analyser sagt at Izetbegovics bok, som forøvrig var skrevet allerede på 1960-tallet, ikke handlet om å gjøre Bosnia til en muslimsk stat, men at han snakket om at stater med flertall av muslimske befolkning bør styres etter islamsk lov. D&F s. 201, forklarer denne rettssaken med at det var de bosniske muslimer innen partiorganisasjonen i BiH som ønsket å sikre seg at den voksende muslimske nasjonalismen kom til å ta verdslige former og ikke vende seg mot det religiøse aspektet. I 1984 var det serbisk nasjonalisme som var i søkelyset, det var nemlig universitetsprofessoren Vojislav Seselj som ble anklaget for å spre serbisk nasjonalistisk propaganda; Seselj som vi kjenner til fra 1990-tallet, da som den selvutnevnte tsjetnik-lederen. I begge disse tilfellene var domsavgjørelser særdeles strenge, men i for begge ble også soningstiden redusert.

klarte de ganske lenge, men også her kunne man se eksempler på hvordan økonomisk usikkerhet utviklet seg til nasjonalt misnøye. Det som kom til å ryste Bosnia var den såkalte Agrokomerc-skandalen i 1987¹¹² som resulterte i at mange tusen mennesker mistet jobbene sine, blant disse var flertallet bosniske muslimer. Disse forklarte tap av arbeidsplasser med at hele skandalen var iscenesatt av føderale, det vil si serbiske myndigheter, for å sverte bosnisk muslimske ledere og bosnisk-muslimske interesser.

Denne mistroen mot den serbiske ledelsen ble forsterket av utviklingen innad i Serbia hvor Milosevic var i ferd med å ta kontroll over provinsene, noe som førte til at Milosevic og hans tilhengere i 1989 kontrollerte fire av åtte stemmer i det jugoslaviske presidium.¹¹³ På slutten av 80-tallet var presidiet svært polarisert, med Slovenia og Kroatia på den ene og Serbia og dets satellittstater¹¹⁴ på den andre siden. Slovenia og Kroatia sto på kravene om et løsere forbund av republikkene, de ønsket selv å kontrollere sin økonomi uten å måtte gå innom føderale styresmakter, mens Serbia sto imot alle slags desentraliseringsforslag. Bosnia og Makedonia prøvde å holde seg nøytrale så godt som mulig¹¹⁵ og megle mellom de to stridende parter. De nasjonale motsetningene viste seg tydeligere fram i debatten. I september 1989, med forklaring i at de ikke lenger kunne finne en felles løsning med de andre republikkene, vedtok Slovenia grunnlovsendringer som ga adgang til å tre ut av føderasjonen.¹¹⁶ Samtidig var det store endringer på det internasjonale arena på slutten av 1989, med Berlinmurens fall og svekkelse av den sovjetiske unionen, elementer som vi skal se på nærmere i framstilling av den neste perioden, nemlig 1990 til april 1992.

¹¹² Agrokomerc var den største matprodusenten i BiH, situert i Bihac-området i nordvest-Bosnia, et område hovedsakelig bosatt av bosniske muslimer. Det viste seg at selskapet hadde trykket falske penger og begått annet svindleri, noe som medførte at bedriften i utgangspunktet var uten verdi. Fikret Abdic, lederen av bedriften siden 1967, nektet å bøye seg og påpekte at dette var en helt vanlig framgangsprosedyre i dagens bedrifter i Jugoslavia. Han ble avsatt, men hans popularitet økte blant den lokale befolkningen, noe som også kom til syne i valgene i 1990 da han sammen med Izetbegovic vant veldig mange stemmer for SDA. Denne skandalen kom til å ha bivirkninger for enda en figur i det politiske liv, nemlig Hamdija Pozderac, som i perioden hadde stillingen som Jugoslavias visepresident, og som skulle bli president av det jugoslaviske presidium. Han ble også avsatt.

¹¹³ Med hjelp av massedemonstrasjoner klarte Milosevic å avsette styrene i Vojvodina og Kosovo, Serbias to provinser, og senere også Montenegro og innsette folk lojale til hans sak.

¹¹⁴ D&F sin benevnelse for de to provinsene og Montenegro. Se side 205-206.

¹¹⁵ Når det gjelder den økonomiske politikken var både Bosnia og Makedonia mot forslagene fra Slovenia og Kroatia om en minking av det føderale budsjettet, men de var også imot sentraliseringsforslag som serbiske representanter kom med.

¹¹⁶ Mønnesland 1995:361. Se side 359 til 383 for historisk oversikt over viktige hendelser.

1990-1992 Forløpet til krigen

Jeg skal her komme med en skjematisk oversikt over hva som skjedde i Jugoslavia i perioden mellom slutten av 1989 og april 1992, med målet om å danne et bakgrunnsteppe for videre forståelse av situasjonen i hvilket de tre avisene jeg har analysert ble gitt ut. Vi avsluttet det forrige kapittelet med å nevne at Slovenia høsten 1989 gjennomførte grunnlovsendringer som åpna for løsrivelse fra Jugoslavia. I januar 1990 ble det kommunistiske partiet oppløst og i løpet av det neste året ble det holdt flerpartivalg i alle republikkene. I utgangspunktet var målet å organisere et flerpartivalg for Jugoslavia i sin helhet, men så langt kom man aldri. Valgene førte til skifte av styre i republikkene. Det nye styre i Slovenia var en demokratisk koalisjon, mens valget i Kroatia den våren ble vunnet av HDZ, ledet av Franjo Tudjman, en kroatisk nasjonalist. I Makedonia var det også det nasjonale partiet som vant, mens valget i Serbia ble vunnet av Sosialistisk allianse, noe som gjorde Milosevic president også i det nye styret. Det må her understrekes at valget i Serbia var mindre fritt enn i de andre republikkene, Serbia hadde i hele 1990 lidd under hard sensur fra Milosevic' side, hvor uavhengige journalister ble byttet ut med Milosevic-lojale.¹¹⁷

Situasjonen ble mer og mer spent sommeren 1990, og det var spesielt stillingen til den serbiske minoriteten i Krajina som var problemet. Den hovedsakelig serbiske befolkningen i Krajina motsatte seg på det sterkeste planene til de kroatisk myndigheter om løsrivelse fra Jugoslavia, noe som førte til opprettelsen av et autonomt område Krajina, såkalte AOK. Disse initiativene var ikke uoppfordret fra ledelsen i Serbia og lederen Milosevic, som hadde bygd opp sin posisjon på serbisk nasjonalisme og ideen om å samle serbere i en stat. Samtidig var politikken ført av den nye ledelsen i Zagreb på ingen måter vennlig innstilt til den serbiske minoriteten: det nye kroatisk styret, straks det var i posisjon, tok til seg mange av symbolene til NDH¹¹⁸, i tillegg til at ble mange av serbere sparket fra sine posisjoner, ikke minst innen politistyrkene.¹¹⁹ Vi kan si at Tudjmans uansvarlige politikk, sammen med Milosevic's oppfyring av nasjonalistisk tankegods, om ikke skapte, så i hvert fall akselererte konflikten.

¹¹⁷Se Kurspahic 2002:54-60 og Ramet 2002:35-40. Man kan lure på hvorfor dette var nødvendig for en mann som hadde en god flertallsstøtte i befolkningen, spesielt når denne politikken kom til å føre til store massedemonstrasjoner og studentopptøyer i Beograd mot Milosevics styre og mediesensur våren 1991, demonstrasjoner som ble slått hardt ned på.

¹¹⁸ Som vi har sett i gjennomgangen av andre verdenskrig, NDH var den forrige uavhengige kroatisk stat som hadde mange serbiske liv på samvittigheten. At det nye kroatisk styre tok i bruk flagget, hymnen, myntenheten fra disse tider var ikke betryggende for kroatisk serbere. I tillegg til dette ble mange av lederne fra den tiden rehabilitert, blant annet Pavelic og Stepinac, navn som i serbisk ører rimte på djevelen selv.

¹¹⁹ Ramet 2002:163-165.

Også i Bosnia ble det opprettet nasjonale partier vinteren og våren 1990. Først ute var HDZ, det bosnisk-kroatiske partiet, så fulgte SDA i mai 1990, som representerte de bosniske muslimene. SDS, republikken til de bosniske serbere, kom to måneder senere.¹²⁰ Den politiske debatten i Bosnia var preget av diskusjon om i hva slags form Bosnia skulle fortsette å eksistere. Politikerne i Bosnia hadde i mai 1990 gått inn på forslag om å bevare Bosnias grenser og dermed republikkens integritet, men man regnet fortsatt Bosnia innen Jugoslavias grenser. Det er i disse omstendighetene at partiene SDS og SDA begynte å gi ut ukentlige blader, som en del av valgkampen foran de første flerpartivalgene i november 1990. I dette valget var det de nasjonale partiene som gikk av med seieren. Representantene i parlamentet gjenspeilet den nasjonale sammensetning i republikken: muslimske representanter fikk 41 % av setene mot 44% muslimer, 35% serbiske representanter mot 31% serbere, og 20% kroatiske representanter i parlamentet mot 17% kroater.¹²¹ Dette valget viste at alle de tre største etniske gruppene i stor grad hadde stemt på de nasjonale partiene, disse fikk til sammen 84,1 % av stemmene. Kurspahic nevner i sin bok at de tre nasjonale partiene oppfordret alle stemmeberettigede til å heller stemme på de nasjonale partiene enn på de to mer liberale alternativene som var Markovic's Stranka Reformih Snaga (Allianse av Reformstyrker), og de reformerte kommunistene.¹²² Denne statistikken viser at et stort flertall av befolkningen i BiH allerede var oppdelt i nasjonale kategorier i november 1990.¹²³

Situasjonen ble mer og mer spent mot slutten av 1990. Folkeavstemningen som ble holdt i Slovenia, viste at 88 % av befolkningen ville ha uavhengighet fra Jugoslavia. Kroatias nye grunnlov fra desember 1990 var på ingen måter laget for å forsikre den serbiske minoriteten om at deres eksistens som en egen gruppe i det kroatisk-samfunnet kom til å bli i varetatt. Avsløringer om ulovlig våpensalg fra Ungarn til Kroatia var også med på å øke spenningen. Den jugoslaviske folkearmeen, fra nå av JNA, krevde på begynnelsen av 1991 at alle

¹²⁰ For mer detaljert om hva disse forkortelsene står for, se innledning under kilder. Det må også sies at HDZ og SDS fulgte modellen til partiene med samme navn som hadde blitt opprettet tidligere i året i Kroatia.

¹²¹ Prosentmessig tall av befolkningen stammer fra folketellingen holdt i mai 1991, altså etter valget. Tall på representanter sier ikke noe om de kom fra de tre nasjonalistiske partiene, men at de erklærte seg som serbere, muslimer eller kroater, og i de fleste tilfelle var de medlemmer av de største partiene. Tall tatt fra Malcolm s. 222-223: SDA 84 av 240 plasser i parlamentet, som er 35,8 %, SDS 72 av 240 stemmer, som er 30 % og HDZ 44 av 240 stemmer som er 18,3 %.

¹²² Kurspahic 2003:95. Grunnen til dette, mener han, er at disse to partiene ikke ville spille på nasjonalistiske strenger og at de derfor ble sett på som farlige konkurrenter. Markovic, den siste jugoslaviske statsministeren, klarte med sin reformpolitikk å dempe inflasjonen i en liten periode. Han kom senere til å være en av de sterkeste forkjemperne for et samlet Jugoslavia på demokratisk og liberalt heller enn nasjonalistisk grunnlag, men verken i politiske kretser eller i befolkningen som helhet fikk han mye støtte.

¹²³ Dette faktum er viktig med tanke på en studie av de tre avisene som ble gitt ut av disse partiene. Det var kanskje ikke avisene som i utgangspunktet fikk folk til å tenke i nasjonalistiske baner, men det ble nørt oppunder en god del følelser som allerede var til stede.

paramilitære styrker skulle levere inn våpen.¹²⁴ Forsøk på å finne en politisk løsning på situasjonen ved å organisere toppmøter mellom de øverste representantene for de forskjellige republikkene virket fastlåste, den serbiske ledelsen sto på sitt om at Jugoslavia må holdes samlet slik at serbere forblir samlet i en stat, mens Slovenia og Kroatia søkte at Jugoslavia skulle oppløses som føderasjon.

De første kampene mellom kroatisk og serbisk styrker fant sted i Slavonia¹²⁵ mars 1991. Snart var man vitne til sammenstøt også i Krajina.¹²⁶ I mai 1991 ble det avholdt folkeavstemning i Krajina, hvor 73 % av befolkningen deltok, så å si bare Krajina-serberne, og 99 % gikk inn for sammenslutning med Serbia. Samtidig ble det holdt folkeavstemning i Kroatia, hvor av en oppslutning på 75 %, hovedsakelig kroater, gikk 95 % inn for kroatisk uavhengighet fra Jugoslavia. I Bosnia ble de første autonome serbiske områder opprettet i april 1991, fra nå av SAO i området Bosanska Krajina, dvs i vest-Bosnia, området som grenser mot Krajina i Kroatia. Flere slike SAO-er ble etablert i de nærmeste månedene, og mye tyder på at JNA var med på å bevæpne disse formasjonene. Sammen med Makedonia prøvde den bosniske regjering i et siste desperat forsøk å finne løsningen på krisen med forslag om en konføderasjon, et rest-Jugoslavia, men verken Serbia eller Kroatia gikk med på dette.

Situasjonen ble forverret i slutten av juni 1991, da Slovenia og Kroatia erklærte uavhengighet. JNA-styrker gikk da inn i Slovenia, ifølge dem for å beskytte integriteten til Jugoslavias grenser, men uten mandat fra presidentskapet som i øyeblikket var uten leder, siden kroaten Stipe Mesic ble nektet presidentstillingen. Sammenstøt mellom armeen og slovensk grensepoliti, det vil si en blanding av territoriale forsvars styrker, politiet og frivillige fant sted. Disse sammenstøtene varte i en drøy uke og kostet livene av 65 JNA-rekrutter. I juli trakk armeen seg ut av Slovenia, men det var først nå at den virkelige konflikten ble utløst, da i form av kamper mellom serbere og kroater i Krajina og Slavonija, som var mer blodige og intense.

Mot slutten av juli hadde serbiske styrker tatt kontroll av store deler av øst- Kroatia. Utover høsten hadde kampene spredt seg til Adriaterhavskysten, og JNA tok nå en aktiv del i

¹²⁴ Med paramilitære styrker menes både de selvorganiserte serbiske militsene i AOK, men også medlemmer av territorielle forsvar i Kroatia og Slovenia. Det gikk rykter om at JNA var mindre strenge når det gjaldt innsamling av våpen fra den serbiske siden.

¹²⁵ Grenseområdet mellom Kroatia og Serbia. Se kart.

¹²⁶ Krajina, "utkantene", er den delen av Kroatia hvor største delen av den serbiske minoriteten bor, på grensen mot BiH. Navnet stammer fra uttrykket Vojna Krajina – Militær Grensen, fra perioden da det habsburgske riket grenset mot det ottomanske. Det var her at store deler av den gresk-ortodokse befolkningen hadde bosatt seg etter at de flykta fra ottomansk styre. Se Glenny 1999:4-6 for en beskrivelse av området og noe interessant analyse av menneskene som bor der. Se Ramet 2002:57 for hvordan SDS opprettes i Krajina.

krigshandlingene, hvor de slåss mot de kroatisk territorielle styrkene. Det internasjonale samfunnet, som hadde vært med å megle freden i Slovenia og som hadde iverksatt økonomiske sanksjoner mot Serbia, gikk så inn for anerkjennelse av Kroatia og Slovenia som uavhengige land, med den begrunnelsen av at det ville føre til at JNA måtte trekke seg ut av Kroatia, fordi det da ville være et fremmed militær makt. Endringene skyldtes flere faktorer, men det var spesielt etter ødeleggelsen av kroatisk byer som Vukovar, Osijek og ikke minst den gamle porten Dubrovnik at det internasjonale samfunnet reagerte på denne måten.¹²⁷

Samtidig med disse begivenhetene i naborepublikken, ble også stemningen i Bosnia polarisert, spesielt mellom bosniske serbere og bosniske kroater, som begge to hadde opprettet autonome styringsområder, noe som undergravde autoriteten til sentrale myndigheter. Dette ble understreket med at SDS fra august 1991 boikottet parlamentssamlinger og at de fra oktober dannet egen nasjonalforsamling med sete i Banjaluka, ifølge dem som en reaksjon på at den bosniske nasjonalforsamling kom med memorandum om bosnisk uavhengighet fra Jugoslavia.¹²⁸ BiH var i denne perioden en sterkt militarisert sone. JNA-styrker fra Slovenia og Kroatia, i tillegg til de JNA-formasjoner som alt var stasjonert i BiH, var spredt seg i det bosniske landskapet. I øst- og vest-Bosnia fungerte JNA-styrker som grensevakter for de serbiske SAO, noe som igjen økte mistilliten til JNA hos muslimene og kroatene i Bosnia.

I mange forum ble det nå høylytt diskutert om hvordan Bosnia skulle deles. På den bosnisk-serbiske siden var løsningen åpenbar, nemlig oppdeling av Bosnia etter noe som skulle ligne Macek-Cvetkovic avtalen fra 1939. Innstillingen på å dele Bosnia kommer klart fram i resultatene av folkeavstemningen som SDS organiserte i november 1991, hvor over 90 % svarte positivt på det følgende spørsmål: "Er du enig med bestemmelsen til det serbiske folkeparlamentet i BiH at det serbiske folk skal forblir i en felles stat, Jugoslavia, med Serbia, Montenegro og SAO?" At selve stemmeseddelen var skrevet på kyrillisk skrift viser i stor grad at den var ment for bosniske serbere og dem bare, noe som også kommer fram i selve formuleringen av spørsmålet som ekskluderer at andre enn serbere skal få stemme. I likhet med de andre valgene vi har vært bort i, er det vanskelig å finne felles arenaer både for avstemninger og samtaler.

¹²⁷ Se D&F 1994:230-231. Rollen til det internasjonale samfunnet er et stort spørsmål i analysen av bakgrunnen for konflikten i Kroatia og Bosnia. Debatten går ut på om internasjonal anerkjennelse gjorde at konflikten eskalerte, eller om internasjonal anerkjennelse, hadde den kommet tidligere, kunne ha ført til at konflikten ikke fikk slike dimensjoner. Se D&F 1994:232-235, Glenny 1993:163-165, Malcolm 1996: 229-231.

¹²⁸ Det finnes flere datoer for når serbere i Bosnia tar makten i egne hender, fra desember 1991, til mars 1992. Se Malcolm 1996:226; D&F 1994:230; Mønnesland 1995: 365. Grunnen til forskjellige datoer er at de sannsynligvis snakker om forskjellige ting, når den serbiske republikken ble erklært, når de erklærte en egen konstitusjon osv.

På den bosnisk-kroatiske siden var forholdet til deling av Bosnia mer nyansert. HDZ i Bosnia var delt i to fraksjoner. Den som var basert i vest-Hercegovina gikk inn for at deres autonome område skulle jobbe med å bli innlemmet i Kroatia, mens den Sarajevo-baserte gruppen fremmet ideen om et helhetlig Bosnia og en adskilt identitet for bosniske kroater i forhold til kroater fra Kroatia, selv om de sympatiserte med dem. Som jeg har nevnt i begynnelsen, kan dette skillet innen HDZ ses som en av årsakene til at partiet først i november 1991 oppretter en egen avis, nemlig *Herceg-Bosna*, som åpenbart var talerøret for den Sarajevo-baserte fraksjonen. Mye av usikkerheten omkring hvilken vei de bosniske kroatene kom til å ta, skyldes også den vinglete politikken fra Zagreb, som ga både økonomisk og militær støtte til vest-Hercegovina, samtidig som de ikke var klare til å gå inn for grenserevurderinger.¹²⁹ Uenighetene innen HDZ nådde sin topp i slutten av januar 1992, da lederen Stjepan Kljuic gikk av, etterfulgt av Mate Boban fra Mostar, lederen for vest-Hercegovina fraksjonen.

Når det gjelder posisjonen til SDA og de bosniske muslimer, var de i utgangspunktet for et helhetlig Bosnia i et samla Jugoslavia, men da man innså at en framtidig Jugoslavia ville bestå av Serbia og Montenegro gikk SDA inn for et uavhengig og udelelig Bosnia. Sammen med Sarajevofløyen av HDZ og noen andre representanter søkte det bosniske parlamentet internasjonal anerkjennelse av en suveren bosnisk stat i desember 1991. Mens Slovenia og Kroatia ble offisielt anerkjent av EF og en del andre europeiske land, blant dem Norge den 15. januar 1992, fikk Bosnia avslag med begrunnelse av at det var bare to av de tre konstitusjonelle nasjonene som hadde vært med på søknaden. SDA lederen Alija Izetbegovic hadde i februar og mars 1992 tatt del i forhandlinger ledet av det internasjonale samfunnet sammen med lederne av de to andre nasjonale partier, Karadzic og Boban, om kantonisering av Bosnia. Disse tre ble enige om en oppsplittelse av det bosniske territoriet i kantoner etter nasjonal tilhørighet, noe som ville betydd oppdeling av Bosnia, men Izetbegovic trakk seg fra forhandlingene, blant annet som følge av press fra partiet som ville gå inn for et suverent Bosnia.¹³⁰

Som et ledd for å få internasjonal anerkjennelse gjennomførte det bosniske parlamentet en folkeavstemming den 29. februar og 1. mars, for å vise om flertallet av befolkningen var for et

¹²⁹ Kort sagt var grenseproblematikken slik: kroatene gikk inn for oppløsning av Jugoslavia, men ikke endring av indre grenser, mens Serbia gikk mot oppløsning av Jugoslavia, men hvis det måtte skje så måtte grensene revurderes også. Hvis HDZ i Kroatia gikk inn for revidering av de bosniske grensene, ville dette bety at de måtte akseptere det i det kroatiske tilfellet også.

¹³⁰ En annen viktig faktor som bidro til at Izetbegovic trakk seg fra forhandlingene var en skifte i amerikansk politikk, som gikk inn for en multietnisk og suverent Bosnia og som forsørget Izetbegovic at de ville presse på internasjonal anerkjennelse av de bosniske grensene i helhet.

suverent Bosnia. SDS oppfordret alle bosniske serbere til å boikotte avstemningen, de viste blant annet til at bosniske serbere hadde holdt egen avstemning noen måneder tidligere. Av de 64 % av befolkningen som stemte, gikk over 90 % for et uavhengig Bosnia.¹³¹ Natten etter avstemningen dukket de første barrikadene opp i Sarajevo, og stemningen var mer enn spent. Utover i mars var det flere sammenstøt på det bosniske territoriet, militser fra Serbia terroriserte flere bosniske byer, blant dem Bijeljina, ofte utstyrt med JNA-våpen.

Den sjettede april anerkjente EU Bosnia og Hercegovina som en selvstendig stat. Barrikadene var på nytt på plass i byene, og krigingen begynte for alvor over hele Bosnia. I løpet av sommeren 1992 ble FNs humanitære styrker fordelt i Bosnia. Krigingen fortsatte til 1995 da det internasjonale samfunnet med USA i ledelsen mer eller mindre bombet de serbiske styrkene til å akseptere Daytonavtalen som innebærer deling av Bosnia i den kroatisk-bosniske føderasjon på 51 % og den bosnisk serbiske republikk på 49 % av territoriet. Vi skal nå gå tilbake i tiden til slutten av året 1990 for å se hva slags historiske argumenter kommer fram i de tre avisene.

¹³¹ Malcolm 1996:231 og Kurspahic 2003:98. I likhet med de andre folkeavstemningene vi har sett, er det her spennende å se hva slags stemmemasse blir lagt til grunne for avgjørelsene.

Del 3 Analyse av historiske argumenter i avisene

Tesen i denne oppgaven er basert på at historiske argumenter ble brukt i det offentlige arena og at de på denne måten bidro til å øke spenningen blant de tre nasjonale gruppene i Bosnia i forløpet til krigen. I mitt arbeid har jeg basert meg på tre aviser, *Javnost*, *Muslimanski Glas* og *Herceg-Bosna*, aviser som representerte de tre nasjonale partiene. I denne delen av oppgaven skal jeg ta for meg en avis om gangen og vise til bruken av de historiske argumentene ut fra tre innfallsvinkler, for å til slutt vise hva slags rolle historieoppfatning spilte i forløpet til krigen. Den første delen vil gå til å se på bruken av de historiske argumentene som et ledd i styrking av den nasjonale identiteten. Jeg tar her utgangspunkt i tre nasjonale myter: martyrmymten, antemuralemyten og intramuralemyten.

Den andre delen vil gå ut på å vise hvordan historiske argumenter ble brukt til å rettferdiggjøre politiske standpunkt i forbindelse med synet på Bosnias framtid og dermed også framtiden til de respektive grupperingene i Bosnia. I den tredje delen skal vi se på bruken av historiske argumenter som advarsler på at historien er i ferd med å gjenta seg, som ofte ble uttrykt i form av likestilling mellom fortid og nåtid. Den røde tråden i alle tre innfallsvinkler som ser på bruken av historiske argumenter, er bildet av eget folk som ofre, som de undertrykte. Et slikt nasjonalt selvbilde førte til styrking av samholdet innen gruppen foran en fellesfiende, samtidig som det førte til mobilisering av befolkningen for det som ble framstilt som gruppens sak og gruppens interesser. Denne offerrollen kommer fram på forskjellige måter og ikke minst i forskjellige grad i de tre avisene. På slutten av del tre skal jeg samle opp trådene fra alle tre aviser for en sammenligning av bruken av de historiske argumentene i avisene.

Analyse av *Javnost*

Javnost, som stemmen til SDS, promoterte seg som avisen til det serbiske folket i Bosnia og Hercegovina. Den røde tråden i deres fortelling er martyrmysten, fortellingen om hvordan det serbiske folket har vært maltraktert gjennom hele sin historie, det vil si i i hvert fall etter at stormaktstiden tok slutt med fallet av riket til Dusan den mektige på slutten av 1300-tallet og den ottomanske okkupasjonen som fulgte ikke lenge etter. Av alle de tre avisene, er det i *Javnost* at offerrollen er den mest framtrædende.¹³² Målet med martyrr retorikken er ikke å vise det serbiske folket som svakt, men tvert imot å vise hvordan de er sterke og moralsk overlegne. Bildet av det serbiske folket som utvalgte kommer klart fram ut fra dette fokuset på martyrollen, noe som også styrker aspektet av et skjebnefellesskap for det serbiske folk. Et annet viktig element i hovedfortellingen i *Javnost* er antemuralerollen til det serbiske folk som ser på seg selv som beskyttere av den ortodokse tro og vestlige sivilisasjon.¹³³

I begynnelsen av denne framstillingen skal vi se en del sitater som jeg mener viser eksplisitt hvordan serbere oppfatter seg som martyrfolket gjennom historien. Dette offerbildet av det serbiske folket blir så videre knyttet til SDS' syn på Bosnias framtid og til det jeg har kalt advarsel-argumenter, det vil si advarsler om at historien er i ferd med å gjenta seg og at "vi" som nasjonal gruppe kommer i fare igjen. Vi kommer til å se at samtidig som de bosniske serbere blir framstilt som ofre, blir de andre to gruppene, bosniske kroater og bosniske muslimer, framstilt som opphavet til den serbiske lidelsen, som de "evige fiender", noe som er med på å øke spenningen mellom disse gruppene.

¹³² Referanser som henviste til martyrollen til det serbiske folket representerte 14,6 % av alle historiske argumenter, slått bare av referanser til andre verdenskrig på 24 %, som ofte også hadde elementer av offer i seg.

¹³³ Martyrmysten hos det serbiske folket blir nevnt av flere, blant annet Ramet 2002b:1-6, Macdonald 2002; Perica 2005:134-140 "In Serbia this [myth of martyrdom] would become the fundamental national myth – contemporary Serbia perceives itself as a martyr-nation comparable perhaps only to Israel." Antemuralemyten kommer spesielt fram hos Antic 2005:191-192 "the Serbs gave up their long-lasting statehood and freedom in order to save the Christian European value system and the foundations of modern civilization" noe som er igjen forbundet med Kosovomyten.

Martyr- og antemurale-myten som grunnlag for den bosnisk-serbiske nasjonale identitet

Jeg starter med en artikkel skrevet i forbindelse med helgendagen St. Sava. Artikkelen handler om betydningen av St. Sava for den serbiske kirke og for det serbiske folket. Det blir påpekt at den serbiske identiteten er bygd på denne Jesus-lignende skikkelsen. St. Sava var sønnen til grunnleggeren av Nemanjic-dynastiet, han er regnet å være grunnleggeren av den uavhengige serbiske kirke og er den viktigste helgenen i den serbiske tro.¹³⁴ Hans viktighet vises i neste sitat som sier at St. Sava er det egentlige grunnlaget for den serbiske ånd. Det fortelles at det serbiske folk er en videreføring av St. Sava og hans arbeid, i hans oppofrelse for andre og deres velvære:

Alle disse åndelige retningslinjene hos St. Sava har alltid vært filosofiske retningslinjer for det serbiske folks handlinger og tankemåte. Lidelser og offer var en del av vår historiske erfaring vi har aldri vist lyst på hevn heller ikke mot de som tappet vårt blod¹³⁵, de som bygde Jasenovac¹³⁶. [...] vårt serbiske folk har vært offer for usette lidelser, som få andre folk. Beinrester fra våre martyrer er spredt fra Kosovo til Jasenovac, men disse er ikke meningsløse tap, men moralsk og åndelig kapital, markering av seier over det onde, grunnlag for vår fremtid [...] levningene til våre martyrer har bestemt våre territorielle og åndelige områder, som aldri mer kommer til å bli bestemt av ustasjaforbrytere. (J 25.01.92, nr. 65:9)

I dette sitatet finner vi klare assosiasjoner til martyrmyten, ideen om serbere som ofre for onde krefter. Disse blir igjen knyttet til “de som bygde Jasenovac”, noe som henviser til ustasjaer, tyskere eller rett og slett kroater som folkeslag. Det blir også henvist til aspektet av hellighet og utvalghet, det serbiske folket har “moralsk og åndelig kapital”, noe som gjør dem moralsk overlegne i forhold til sine historiske fiender. Disse lidelsene gjennom historien blir framstilt som “grunnlag for vår framtid”, som rettferdiggjøring av serbiske territorielle krav siden disse har blitt bestemt av “levningene til våre martyrer” noe som viser til logikken om at der det finnes serbiske skjeletter er det også serbisk land.

I tillegg til St. Sava, er den serbiske martyrmyten knyttet til Kosovoslaget og myten om knez Lazar som velger døden, det vil si himmelriket, heller enn å underkaste seg «ugudelige makter» i form av sultanens rike under slaget på Kosovopolje i 1389.¹³⁷ Kosovomyten er det perfekte

¹³⁴ For mer detaljer om St. Sava og hans innflytelse på den serbiske ortodokse kirken, se Mønnesland 1995: 90-96. Også Anzulovic (1999) forteller om St. Sava, se s. 23-25. På side 30 oppsummerer han “Saint-Savaisme (Svetosavlje) is a common Serbian term for the peculiar blend of church, state, and nation that was established by Saint Sava in the early thirteenth century.”

¹³⁵ Ordet her er “krvolici” - det vil si de som sølte/helte vårt blod.

¹³⁶ Jasenovac var den største konsentrasjonsleiren i NDH under andre verdenskrig.

¹³⁷ Se side 93-94 i Mønnesland om Kosovoslaget. “Etter tsar Dusans død (1355) gikk det serbiske riket i oppløsning. [...] Tyrkere rykket raskt fram. [...]. Sammen med den bosniske kongen organiserte han [fyrst Lazar] en stor hær mot tyrkerne. De to hærene møttes 28. juni 1389 på Kosovo -sletten, like utenfor nåværende Pristina.

eksemplet på hvordan faktiske nederlag blir gjort om til moralske seier i nasjonalistisk martyrisk agenda. Viktigheten av Kosovomyten kan leses ut av det neste eksemplet. Det er tatt fra slutten av en artikkel som sterkt politiserer Kosovos viktighet for det serbiske folket¹³⁸ og som understreker at “man må vite at Kosmet¹³⁹ hos serbere fungerer på prinsippet av kollektiv hukommelse og lidelse, som symbol for alle tragedier den serbiske nasjon ble bygd på.”

Bortsett fra å være identitetsbyggende for det serbiske folket, underbygger Kosovomyten også serbernes syn på seg selv som det utvalgte folket, som en gang i fortiden tok det rette moralske valg. Sitatet jeg skal vise til nå, stammer fra en artikkel som nettopp snakker om at serbere igjen i dag befinner seg ved et veiskille, hvor de må velge mellom underkastelse eller kamp. “det samme som skjedde i 1389 da det serbiske folk i valget mellom et liv i underkastelse eller verdig død, uten noe dilemma, valgte dette andre.” (J 6.4.91.nr.25:12) Kampen, blir det presisert, handler om «Serbere i én stat» slik som overskriften lyder. Man sier her mer eller mindre direkte at serbere vil heller slåss til døden enn å la seg splitte.

Serbernes ønske om å bo i en stat er tilknyttet deres krav om å bli behandlet som andre jugoslaviske folk. En slik tankegang viser en klart brodd mot den kommunistiske perioden, i hvilken den serbiske befolkningen følte de ble undertrykket blant annet som følge av at Kosovo og Vojvodina fikk provinsstatus, noe som betydde splittelse av det serbiske folket.¹⁴⁰ I flere artikler møter vi direkte kommentarer om at kommunistperioden var katastrofal for den serbiske befolkningen. Det henvises ofte til det strenge forholdet det kommunistiske styre hadde til kirken,¹⁴¹ og den kommunistiske perioden blir generelt stemplet som den aller verste for serbere. Vi får nemlig høre at «det serbiske folk har fra St. Sava-tiden til i dag opplevd de mest forferdelige tap nå i de siste 50 år.» (J 15.12.90 nr. 9:8). Overskriften til artikkelen er

Med på serbisk side var albanske, kroatisk, bulgarske og ungarske styrker, noe som understreker at dette var de kristne Balkan-folkenes samlede forsøk på å drive tyrkerne tilbake. Men tyrkerne vant selv om sultan Murad ble drept. De fleste serbiske stormennene, også fyrst Lazar, falt i slaget. Kosovoslaget ble oppfattet som et skjebnesvangert vendepunkt i serbernes historie.”

¹³⁸ Denne artikkelen handler om situasjonen på Kosovo og om forhandlinger mellom serbere og kosovoalbanere. Forfatteren stiller spørsmålet serbere som et gammelt folkeslag skal forhandle med kosovoalbanere, som først i 1555 utviklet et skriftspråk, et folk som det ikke finnes spor etter i historien. Han konkluderer at man ikke kan sette opp mot hverandre kosovoalbanere som historieløse folkeslag og serbere som i tiden da albanere ikke engang var etnisk enhet hadde sin stat på disse områdene. (*Javnost* nr. 67:13.)

¹³⁹ Kosmet er den serbiske benevnelsen på Kosovo.

¹⁴⁰ Også opprettelsen av Makedonia og Bosnia som egne republikker blir sett på som en antiserbisk akt. Det man ikke nevner i serbiske uttalelser er at Serbia etter andre verdenskrig også fikk landområder, blant annet på den kroatisk-serbiske grensen.

¹⁴¹ Jeg viser her blant annet til en artikkel som handler om minnesmarkeringen til en *vladika*, kirkeoverhode, som under kommuniststyre ble forfulgt og fengslet. Han blir framstilt som en martyr, siden hans eneste ønske var å sørge for serbiske sjeler, noe han måtte betale for med eget liv. (J 4.05.91, nr. 29:7) I en annen artikkel er det en prest som i forbindelse med den ortodokse jule- og nyttårsfeiringen uttaler at ”Etter tiår med åndelig øde, har det serbiske ortodokse folk kommet tilbake til sin kirke, tro og tradisjon.” (11.01.92, nr. 63:12).

”Serbere er drept innenfra”; dette henviser at mange serbere så på seg selv som jugoslaver, eller i hvert fall erklærte seg som jugoslaver under kommunistperioden. Denne fraskrivelsen av sin serbiske identitet ble sett på som forræderi.

I det neste eksemplet sammenlignes perioden etter 1945 med ustasjaokkupasjonen, artikkelen handler nemlig om det som blir henvist til som ”folkehæren” i anførselstegn, da med blick til partisanene som ga seg ut for å være folkets hær. Dette er ikke journalisten i *Javnost* enig i, han minnes de forbrytelsene ”folkehæren” gjorde mot serbere under og ikke minst etter krigen. Han oppsummerer at “krigen var bedre, frigjøringen var ikke mindre smertefull og blodig enn ustasjaokkupasjonen. De [serberne] ble drept uten rettssak og rettferd.” (J 26.01.91, nr.15:7) Som vi har sett i gjennomgangen av den historiske delen, er det sant at partisanene og ”folkehæren” i tiden rett etter andre verdenskrig gjorde seg skyldig i mye urett, samtidig som det er lite som tyder på at det var spesielt den serbiske befolkningen i Bosnia eller Serbia som dette gikk hardest ut over.

Synet på serbere som martyrer kommer også fram i framstillingen av det serbiske folket som antemuralefolket, som sivilisasjonens forsvarere, beskyttere av både den europeisk-kristne og den greskortodokse, bysantinske verden. I det første nummeret sporer forfatteren røttene til det serbiske folk tilbake til Karpatene og det ”Hvite Serbia”, hvorfra forfedrene til dagens serbere ankom ”Bysants urolige Balkan” som ifølge han skulle vært en advarsel for de ”historiske skjebnene” til det serbiske folk. Han stiller det retoriske spørsmålet om ”vi serbere [er] et folkeslag av evige flyttinger og splittelser, predeterminerte eksodus og diaspora?” Han forklarer at serbere forble ”i krysset mellom Øst og Vest [som] en viktig del av forsvaret mot de mongolsk-tartarske angrep på Europa, takket være den tidlig utviklede bevissthet om egenart, kraft og viktighet.” (J 19.10.91, nr. 1:11) Her får vi forklaring både på avstamning, skjebne og ikke minst ideen om å være et sammensveiset folk allerede i starten, et folk som utgjorde de første forsvarsrekker mot barbariske angrep.

Antemuralerollen til det serbiske folket er sterkt knyttet til den serbiske minoriteten i Kroatia, i Vojna Krajina – Den Militære Utkanten, hvor de utgjorde forsvarsverk mot ottomanske angrep. Det neste sitatet er tatt fra en dobbeltsidig artikkel som nettopp snakker om skjebnen til de serbere som hadde bosatt seg i Kroatia, på flukt fra det ottomanske styre. Artikkelen er skrevet i forbindelse med minnesmarkeringen av den “store folkeflyttingen” som fant sted i 1690-

årene¹⁴²; den blir beskrevet slik:

36 000 serbiske familier fra tsarens Prizren og det uhevnede Kosovo, ledet av sin patriark Arsenijem Den Tredje Carnojevicem, trekker seg foran osmanske vold og *zulum*, (forbrytelser), de krysser Sava og Dunav og stopper i de brede myrområdene i Panonia, for å bosette seg her og danne et levende skjold for den østerriksk-habsburgske keiser Leopold, på den lange grensen mot de krigshissige tyrkiske krigsherrene fra sør. Dette er starten for den store, dramatiske og tragiske flytting av serbere mot nord. [...] tap av hjemland og halvparten av den mannlige befolkning [...] serbere har ikke sådd sine bein langs denne lange veien uten mål og mening, de har der sine graver og evig ansvar. (J 19.10.90, nr. 1: 11)

Antemuralerollen til det serbiske folk som skulle være "levende skjold" kommer helt klart fram i dette sitatet, og vi får også vite at den lidelsen de har vært gjennom som beskyttere av sivilisasjonen, ikke har vært forgjeves, ikke har vært "uten mål og mening". Meningen knyttes til territoriet "langs denne veien" og logikken om at der det finnes serbiske graver er det også serbisk jord, som følge av det "evig ansvar" for de døde. I det neste nummeret møter vi igjen en artikkel som omhandler den serbiske "eksodus" og bilde av det serbiske folket som ofrer seg for å være sivilisasjonsbeskyttere.¹⁴³ Forfatteren stiller seg selv spørsmålet om det serbiske folk gjorde et riktig valg ved å flytte nordover, og han konkluderer med at:

Carnojevic hadde, som vi kjenner til, startet ut i usikkerheten med overbevisning at han kommer til å redde deler av den serbiske befolkning, at han skulle få visse privilegier fra den nye, habsburgske herren og at hans folk, sammen med serbere som flyttet til dem, ville kunne stå som forsvarer mot tyrkere og deres angrep, men også at de skal få styrke og mulighet for å kjempe for friheten og et usikkert tilbaketog til hjemlandet. (J 27.10.90. nr 2: 8)

Valget var både riktig og moralsk nødvendig fortsetter han, serbere "klarte seg i store og vanskelige tider, i store flyttinger, [de] klarte å bevare sine folkelige verdier og åndelig retning" fordi "serbere er klar over sin historiske rolle, klare til å motsette seg hegemoniet til de store styrker" (J 27.10.90. nr 2: 8) slik vi får høre i slutten av artikkelen. Serberes historiske rolle framstilles som de utvalgte forsvarsrekker for sivilisasjonen.

Antemuralemyten som byggesteinen i serbisk nasjonal identitet er tett knyttet til ideen om oppofrelse. Dette kommer fram i den neste artikkelen som i utgangspunktet handler om undertrykkelse av serbere under det kommunistiske styre, men forfatteren trekker lange linjer tilbake i historien. Vi får blant annet vite at "gjennom århundrer ble serbiske familier tvunget til å forlate sine gamle arnesteder og flykte fra tyrkisk vold, mot ukjente og fjerne land. [...] Alle

¹⁴² Se kapittel om den ottomanske perioden i historiedelen.

¹⁴³ Begge disse artiklene knyttes altså til minnesmarkeringen av den store utflyttingen, men samtidig til den spente situasjonen på Kosovo, hvor det hadde blitt holdt folkeavstemning om Kosovos framtid, en folkeavstemning boikottet av serbere fra Kosovo.

disse serbere oppnådde med sin sterke og heltemodige innsats anerkjennelse i den østlige og den vestlige kristne verden, fordi de forsvarte den, med sin bare eksistens og sine liv mot tyrkiske angrep, tyveriraid og vold.” (J 25.01.92, nr. 65: 7) Det er igjen ideen om den serbiske oppofrelsen for sivilisasjonen, for Vesten, som står i fokus her.

Det andre eksemplet på serbernes rolle som forsvarere av sivilisasjonen er tatt fra en artikkel fra august 1991, da krigshandlingene i Kroatia allerede var i full gang. Artikkelen som er skrevet som reaksjon på den kroatisk historierevisjonismen i følge hvilken ”serbere og Serbia aldri har eksistert” og ifølge hvilken ”til og med tsar Dusan den mektige [var] kroat”, understreker rollen til det serbiske folket med følgende utsagn: ”serbere har sin egen historie fordi de har gjennom århundrene ført blodige kamper mot okkupanten for å slåss for sin frihet og anerkjennelse. Det serbiske folk har på områder av dagens Knin, Slavonija, Baranje og Srem¹⁴⁴, vært Europas beskytter mot tyrkere.” Artikkelen avsluttes med en dristig påstand: ”Hadde det ikke vært for serbere på disse områdene, ville de i stedet for katedralen hatt en eller annen moske midt i Zagreb.” (J. 24.8.91, nr. 45: 11) Vi ser her hvordan antemurale-funksjonen til det serbiske folket blir satt i forbindelse med den aktuelle situasjonen, hvor historiske forhold, det vil si ideen om å ha vært det antemurale folket, rettferdiggjør i dag posisjonen til den kroatisk-serbiske befolkningen, og dens kamp for selvstendighet.

I *Javnost* ble fiendtlighetene mellom kroatene og serbere ofte ført tilbake til perioden da serbere fungerte som et forsvarsverk for det østerriksk-ungarske riket. Ifølge *Javnost* likte den kroatisk befolkningen ikke at serbere fikk privilegier av keiseren, mens serbere på sin side påpeker at deres ”skatter” ble betalt i blod (1.02.92, nr. 66: 6), hvor man igjen henviser til det serbiske oppofrelsesselvbildet. Artikkelen sitatet er hentet fra handler om skjebnen til det serbiske folket i Kroatia, og forfatteren erklærer at ”det serbiske folket i dagens kroatisk AVNOJ-grenser allerede for noen århundrer tilbake hadde sikret grunnlaget for sin politiske og territoriale organisasjon og bestemmelse over sine historiske og etniske områder.” Rettighetene til det serbiske folket i Kroatia blir altså underbygget med historiske forhold, det vil si det faktum at serbere i Kroatia allerede for noen århundrer siden hadde en ”politisk og territoriell organisasjon.” Alle disse uttalelsene må ses i lyset av hendelsene i Kroatia fra våren 1991, og som et ledd av rettferdiggjørelsen av Krajina-serbernes politikk, og deres væpna kamp for selvstendighet. Vi skal nå se på flere eksempler hvor historiske argumenter brukes for å rettferdiggjøre politiske standpunkt.

¹⁴⁴Det er her snakk om områder som det var konflikt om i Kroatia.

Bruk av historiske argument i den politiske debatten om Bosnias framtidige status

I dette kapittelet skal vi se hvordan denne framstillingen av det serbiske folk som ofre ble brukt for å underbygge partiets politiske mål. Det viktigste politiske målet til SDS gikk ut på å sikre posisjonen til den serbiske befolkning i BiH, og måten dette skulle gjøres på var ifølge dem å holde den serbiske befolkningen samlet. Dette fikk utslag for synet på Jugoslavias og Bosnias framtid. SDS gikk imot oppløsning av Jugoslavia, under begrunnelse av at et samlet Jugoslavia er det som best sikrer interessene til den bosnisk-serbiske befolkning.¹⁴⁵ Da Jugoslavia ikke lenger var et alternativ, gikk SDS inn for oppdeling av Bosnia, og tilslutning av de ”serbiske” områdene til et rest-Jugoslavia.

Målet om å holde det serbiske folket samlet ses klart i neste sitat hentet fra en artikkel skrevet i november 1990, i forløpet til valget som ble holdt den samme måneden. *Javnost* skjuler ikke sin hengivenhet ovenfor SDS og skriver at «Det serbiske folk står i fare for å bli dratt fra sitt moderland Serbia, og til å bli satt, som en nasjonal minoritet, i en eller annen ny NDH eller NDBiH. Det eneste partiet som beskytter det serbiske folk fra å skille lag fra Serbia er SDS. Alle andre partier åpner opp for konføderasjon eller et uavhengig NDBiH.» (J 10.11.90. nr. 4:15) Den innbilte/imaginære staten NDBiH, (Den Uavhengige Stat BiH) viser til NDH, som var benevnelsen på den uavhengige kroatisk stat under andre verdenskrig. Det sies her mer eller mindre direkte at alle andre partier enn SDS går inn for splittelse av den serbiske befolkningen og ikke minst til en ny og smertefull oppvåkning av hendelsene under andre verdenskrig, som det serbiske folket minnes med bitterhet.

I det neste eksempel uttrykkes også kravet om å forbli samlet: ”serbere er det eneste folk i verden som har vært forfulgt og drept bare fordi det eksisterer. [...] På grunn av denne erfaring kan vi ikke tillate at de skal dele oss og utrydde oss sakte.” (J 26.01.91 nr. 15: 2) Artikkelen handlet om begravelse av levninger fra en massegrav fra andre verdenskrig med overskrift “Minnestund for de uskyldiges sjeler [for] ustasja genocid.” Det kommer her klart frem hvordan det politiske målet om å la serbere forbli samlet i en stat blir underbygd av minner om

¹⁴⁵ Denne holdningen kommer i de to neste sitatene tatt fra *Javnost*. I det første nummeret blir det reagert på “Anklager mot det serbiske folk [...] om å ønske å danne et eller annet stor-Serbia. Ingen kan klandre serbere for at de lever spredt i hele Jugoslavia. Ingen ærlig og med gode hensikter kan kalle den serbiske kampen for en felles Jugoslavia for kampen for et stor-Serbia.” (J 19.10.90, nr. 1: 7) Den neste artikkelen er skrevet i forbindelse med folkeavstemningen holdt i februar 1992 og får vi høre at “serbere har skapt dette landet i 1918. Og deres status som nasjonsbærende folk kan ikke bli rokket ved med noen kvantitative tall [...] ikke forsøk å si at vi vil dele Bosnia og Hercegovina, for oss må den gjerne forbli en del av Jugoslavia.” (J. nr. 61:3)

lidelse, og bilde av serbere som ofre, som blir forfulgt i sin egenskap av å være serbere.

Som jeg har nevnt tidligere motsatte den serbiske siden seg ideen om oppstyking av Jugoslavia og opprettelsen av Bosnia og Hercegovina som en uavhengig stat. Det blir argumentert med at

det [Bosnia og Hercegovina] vil aldri kunne bli en stabil stat pga religiøs intoleranse. Religionene her har vært fiendtlige mot hverandre, de førte ekte korstog mot hverandre. [...] oppsplitting i trosspørsmålet har her ofte vært årsaken til all mistro, og det skarpe trosskillet er det største hinderet for skaping av nasjonal solidaritet [...] i rammene til Jugoslavia, var Bosnia dets sentrum, dets innhold. Uten det [Jugoslavia], ville både de østlige og vestlige deler av vår helhet bare blitt fragmenter. (J 29.12.90, nr. 9: 12)

Dette sitatet stammer fra en artikkel som snakker om Bosnia og dets fortid, som hevder at Bosnia er "en av de sørslaviske reneste etniske enheter", men som samtidig påpeker at det finnes ingen framtid for Bosnia uten Jugoslavia på grunn av religiøs intoleranse.

Når det gjelder bemerkningen om at Bosnia utgjør en av de "reneste etniske enheter", henviser ikke dette til en særegen bosnisk identitet, men det siktes til den serbiske oppfatningen av Bosnia som serbisk land. Det betyr at selv om det finnes et "skarpt trosskille" innen Bosnia, så er det ikke snakk om etniske forskjeller, ifølge *Javnost*, siden "vi" etnisk sett alle er serbere. På denne måten blir det knyttet historiske bånd mellom bosniske serbere og Bosnia. Neste sitat viser denne holdningen: "Vi må nå være forberedt å motstå med alle midler at vi skal få status som en nasjonal minoritet på denne jord som fra alltid har tilhørt oss." (J 27.10.90, nr. 2: 3). Sitatet er tatt fra en artikkel som tar for seg endringer i det jugoslaviske samfunnet. Mye av frykten hos den serbiske befolkningen gikk ut på å bli behandlet som minoritet og dermed miste sine rettigheter som nasjon i både Kroatia og Bosnia.

Tilknyttingen til det bosniske territoriet gjøres rede for i den neste artikkelen som reagerer på de såkalte "kvasihistorikere" som hevder at "serbere har gått over elven Drina to ganger, 1914 og 1918." Artikkelforfatteren slår tilbake med å hevde at "Bosnia og Hercegovina har alltid vært (fra vår historie begynner) serbisk. Dette faktum kan ikke benektes av noen historiske undersøkelser" (J. 24.11.91, nr. 6:10) Artikkelen er ellers full av historiske referanser og argumenter som er ment å vise det serbiske folks tilknytning til Bosnia¹⁴⁶ samtidig som vi får

¹⁴⁶ Artikkelen viser blant annet til skrifter fra middelalderen, blant annet av en viss pop Dukljanin fra det tolvte århundre, og keiseren Konstantin Porfirogenitas, som begge snakker om serbisk historie på disse områder. Det blir også hevdet at "serbere fra BiH har befolket hele Sumadija, Valjevo Sabac og mange andre steder i Serbia. Før det også så befolket serberne fra Bosnia et stort område av Kroatia. Det første store folkevandring fra nordvest-Bosnia til Sumbrek skjedde i år 1530." (Sumadija, Valjevo og Sabac er områder i sentral-Serbia, mens Sumbrek er i Kroatia)

høre om lidelsene til dette folket: ”Under to verdenskriger ble antallet av det serbiske folk i Bosnia halvert som følge av to store genocid. Bare i andre verdenskrig slukte Jasenovac, Gradiska og andre drapssteder 800.000 serbere fra BiH.” Offerrollen blir på mange måter brukt til å underbygge påstanden om BiH som serbisk land, som viser tilbake til krav om der det har blitt spilt serbisk blod, er det også serbisk land.

Bruken av offerrollen i argumentasjonen kan også ses i neste eksempel som handler om folkeavstemningen holdt i februar 1992. SDS hadde oppfordret til boikott og denne artikkelen tilbakeviser legitimiteten av avstemningen i hvilken 74 % av den totale bosniske befolkning hadde stemt for et suverent Bosnia, med følgende argumentasjon:

I valget for et suverent Bosnia eller mot dette, har ikke serbere som døde under andre verdenskrig kunnet stemme [...] verken de som ble igjen i forferdelige massegraver, de som blodig ble slaktet og brent, men derfor har fedrene og sønnene til de som utførte disse forferdelige forbrytelser over serbere kunnet stemme. (J 21.03.92, nr. 73: 2)

Båndene til fortiden er sterke når man henviser til de som døde for 50 år siden som mulige stemmegivere. Ved å henvise til serbere som ofre og ved å vise til minner fra andre verdenskrig prøver man å nedvurdere resultatene av avstemningen.

Fokuset på serbere som ofre gjennom historien ble også brukt i en annen aktuell sak, nemlig for å forklare oppdeling av BiH i såkalte autonome områder, SAO-er. SDS' begrunnelse for opprettelse av SAO-områder var at serbere måtte ta makten i egne hender og ikke la seg styre slik de hadde gjort tidligere “Hver gang i historien når territorier hvor serberne har levd har blitt oppstykket av lands grenser, har den serbiske befolkning vært i fare for fullstendig utryddelse.” (J 5.10.91. nr. 51:1) I utgangspunktet skulle de områdene som falt under SAO være bebodd med flertall av bosnisk-serbere, men dette var ikke alltid lett å gjennomføre i et land hvor befolkningen var svært etnisk utblandet. Vi skal nå se hvordan serbiske politikere argumenterer for opprettelse av autonome områder selv om disse kom til å omfatte andre nasjonaliteter.

Dette første tilfellet handler om SAO nord-Bosnia, som omfattet ca femten kommuner, hvor serbere utgjorde flertall i syv. For å rettferdiggjøre opprettelsen av denne SAO, påpeker forfatteren at området i tidligere tider var knytta til den serbiske økonomiske sfære, noe som gjør en sammenslutning naturlig. Hovedargumentet går ut på å vise at det bodde mange flere serbere i området før folkemordet utført av ustasjaer under andre verdenskrig, altså ved å henvise til den lidelsen serbere i nord-Bosnia fikk gjennomgå i årene mellom 1941 og 1945:

Det er sant at det i noen av kommunene ikke finnes serbisk flertall, men samtidig tier man over eller unngår å snakke om alle mulige ettervirkninger av første og andre verdenskrigs folkemord som det serbiske folket opplevde. Etter alle internasjonale bestemmelser kan ikke det faktum glemmes. Det er kjent at det serbiske folk opplevde store ødeleggelser som ikke kan bli oppveid på lang tid, eller noen gang. (J 7.12.91. nr. 58: 9)

Deretter følger en lang uttredelse om forholdene under andre verdenskrig, som forteller om en landsby i området hvor alle mennene ble drept av ustasjaer. Det blir så henvist til et brev skrevet av en katolsk prest i hvilket han oppfordret kroatisk menn til å gifte seg med enkene, som hadde gode materielle forhold. Ifølge brevet skal presten ha påpekt at dette var en god mulighet til å omkristne befolkningen i området, det vi si gjøre av dem ordentlige katolikker. Artikkelen fortsetter så videre med å si at “Disse faktum og deres ettervirkninger kommer aldri til å bli godtatt av det serbiske folket som har lært av fortiden”, noe som betyr at man trekker forhold fra andre verdenskrig som en begrunnelse til dagens beslutninger. Sitatet avslutter med denne setningen: “[serbere har] bestemt å organisere seg og forhindre alle mulige løsninger som de [kroatene] forbereder” (J 7.12.91. nr. 58:9) som viser nettopp en mobilisering som følge av den historiske erfaring.

Som vi til nå har sett, var politisering av historien, det vil si bruken av historien i den politiske debatten, ganske utbredt i *Javnost*, slik at man rettferdiggjør dagens politikk ut fra “historiske rettigheter” og ikke minst ut fra historiske lidelser.

Bruk av historiske argumenter som advarsler

Vi skal nå se på hvordan de historiske argumentene ble brukt til å vise og advare om at historien er i ferd med å gjenta seg, noe som igjen kunne føre til mobilisering mot en gjentakelse av historien, og dermed også mobilisering mot dem som ble oppfattet som ”historiske fiender”. Det ble trukket lange linjer for å vise aktualisering av martyrmysten ved å sette dagens hendelser i direkte sammenheng med fortiden, hvor skillet mellom det som skjedde for 600 år siden eller 50 år viskes ut. Det viktige er å vise bildet av serbisk skjebne og lidelser. Største delen av disse advarslene er knyttet til andre verdenskrig, som jeg derfor har valgt å analysere adskilt.

Jeg starter med et leserbrev som forteller at “Tyrkere drepte og bandt ned folket, de reverserte utviklingen flere hundre år, de primitiviserte menneskelige forhold, de ødela det som var bygd, uten å bygge mye nytt, de stjal og tok, voldtok mann og kvinne, de tok med seg forferdelige

sykdommer, de kuttet av hoder, de stakk levende på trepåler”¹⁴⁷ (J 11.01.92, nr. 63: 10). Dette innlegget ville ikke hatt noe tyngde hvis det ikke var for fortsettelsen, hvor han sier at tyrkere

etterlot sin onde sæd, *poturice*¹⁴⁸, som i århundrer senere kaller sine skapere for å kunne vampyrisere og igjen innføre det islamske lov, *sjaria* og *jihad*. Man ville ikke trodd at de som var mest straffet, det vil si våre muslimer, kunne kalle tilbake på dem som degraderte dem kulturelt og som med kniv og blod tok fra dem deres tilhørighet til folket og fedreland. Tyrkere ønsker igjen å komme tilbake til områder fra hvilke de til slutt ble jagd ifra. [...] århundregamle illusjoner [om en] global plan for å samle alle islam-tilhengere på Balkan [...] i en egen muslimsk statlig enhet, med styre av bare religiøse lover, *sjaria*, hvor de ikke-troende skulle igjen bli tatt med til Istanbul, bli stukket opp på trepåler eller jagd vekk. (J 11.01.92, nr. 63:10)

Ut fra denne logikken blir også de bosniske muslimer en trussel, en forlenget tyrkisk arm, forrædere og fiender. *Izetbegovic* blir i det samme nummeret anklaget for at han “forsøker ikke å skjule at han vil forvandle serbere til “borgerlig slaveri”, det vil si den gammeldagse “*raja*” i en modifisert islamsk republikk.”¹⁴⁹ Frykten for hvilken rolle muslimene kommer til å ta i en NDBiH vises også i denne overskriften tatt fra en kommentar om SDAs politikk som spør:

Hvor går muslimene? [...] det som er igjen er en bitter smak av forræderi [...] hadde dette skjedd med den muslimske befolkning for første gang, ville det vært lettere. Men gjentakelse fra den nære fortiden, fra dypet av minnene, kommer bitterheten som stammer fra perioden til NDH og dens til dels vellykkede forsøk med å dytte det muslimske folk i kollaborasjon, brordrap og slakting. (J 23.11.91, nr 57: 16)

Det innledende spørsmålet sikter til hvilken side muslimene kommer til å velge i den serbisk-kroatiske konflikten som pågikk i Kroatia, men resten av teksten insinuerer at bosniske muslimer allerede har valgt sin vei, som forbindes til ”den nære fortiden” og minner fra andre verdenskrig. Når det gjelder den ”bitre smaken av forræderi”¹⁵⁰ antydes det for det første at serbere og muslimer en gang har vært på same lag, men at muslimene har forrådt dem. En slik tankegang kan vise tilbake til den ottomanske perioden og islamiserings-prosessen. Serbere så på muslimer som forrædere av sine forfedres tro, ortodoksien, men kan også vise til hendelsene under andre verdenskrig da en del bosniske muslimer i *ustasja* uniformer utførte ugjerninger mot den serbiske befolkning i Bosnia.

¹⁴⁷ Motivet om å stikke levende mennesker på trepåler finner man blant annet igjen i Ivo Andrics berømte bok *Bruen over Drina*.

¹⁴⁸ *Po-turica*, *po* som forkortelse for *pola* – ‘halv’, og *turak* som er ‘tyrker’, *poturica* vil da si halvtyrkere, dvs de som tok til seg islam, ofte brukt nedverdiggende, muligens verre enn å kalle dem tyrkere, fordi de i dette tilfelle er bare halvveis begge deler. Også fra verbet *poturciti* - bli tyrker, dvs ta til seg islam.

¹⁴⁹ ‘*Raja*’ er en benevnelse som stammer fra den ottomanske perioden og betyr folkemassene, de som ble styrt. I utgangspunktet ble det brukt om de kristne, som måtte betale noen ekstra skatter og var dermed enda dårligere stilt. Begrepet ‘*raja*’ har i senere tida blitt mer eller mindre synonymt med folket.

¹⁵⁰ Forræderi-temaet tar en viktig rolle i serbisk nasjonal mytologi, siden det blir sett på som det laveste man kan gjøre mot en person eller mot sitt folk. Forræderiaspektet er knyttet til myten om Kosovoslaget ifølge hvilken *knez Lazar* tapte fordi han ble forrådt av en av sine nærmeste venner, og, som nevnt i teksten, blir det tett forbundet til ideen om å forlate sine forfedrenes religion.

Den andre store fienden for serberne var i følge *Javnost* den katolske kirken, representert med Vatikanet som blir beskrevet som svært antiserbisk. Ved flere anledninger blir det vist til at “Korsfarerne kommer” (J 3.8.91, nr. 42:12), ideen om ”moderne korstog” (J 13.7.91. nr. 39:12) og ikke minst ”Nostalgi over korstogene.” (J 21.03.92, nr. 73:12) Disse overskriftene stammer alle fra en føljetong i *Javnost* med tema om Vatikanet gjennom historien og Vatikanets politikk i dag. På denne måten blir båndene knyttet mellom korsfarertiden og konflikten i Kroatia, slik at kroatisk og Vatikanets politikk i dag ble sett på som en fortsettelse av det samme hatet, samme motivasjon som i korstogtiden, det vil si spredning av den katolske tro og ønske om politisk og økonomisk dominans.

En annen representant for den katolske kirken er den tyske nasjon, den “evige” fienden, som er med på Vatikanets konspirasjon mot serbere. De skarpeste angrep mot Tyskland kom som følge av at det ble kjent at Tyskland drev med lobbyvirksomhet i EU for anerkjennelse av Kroatia og Slovenia på slutten av 1991. Overskrifter som “Germanisering over 13 århundrer” (J 21.12.91 nr. 60) og “Historien gjentar seg. Tyskland igjen.» (J 2.11.91. nr. 55:7) knytter den tyske stat til serbisk lidelse og til en snarlig gjentakelse av denne.¹⁵¹ Samme argumentasjon finnes i neste sitat:

Serbere er et folk med dyr historie. Tysk okkupasjon førte til større ødeleggelser enn femhundreårs ottomanske okkupasjon, men i begge krigene tapte Tyskland, selv om Serbia mista hvert tredje mannhode. Siden folkemordet over serbere viste seg som den letteste måten for å overta andres sine territorier, bruker dagens kroatisk stat de samme metoder.”(J 31.81.91. nr.46:8)

Tyskland blir framstilt som serbernes store fiende, både gjennom historien, men også i dag, siden de støtter opp den nye kroatisk stat. Ideen om at historie gjentar seg atter en gang ses også i neste sitat, som knytter dagens Tyskland direkte til det tredje rike: “Den store konspirasjon [...] Det fjerde rike fødes. [...] Det mektige Tyskland, som ved siden av sin verbale satsing på et samla Europa, slåss i praksis for spredning av tysk innflytelse på Balkanhalvøya i samme stil som det tredje rike.”(J 6.7.91, nr 38:1). Denne forsideartikkelen kom ut i forbindelse med besøk av tyske diplomater til Jugoslavia, diplomater som krevde at den jugoslaviske hæren skulle trekke seg tilbake til kasernene, i forbindelse med opptrappingen av konflikten i Slovenia.

De neste to eksemplene viser klart at journalistene i *Javnost* ikke var redde for å trekke paralleller mellom det tyske styret i dag og de mindre stolte delene av tysk historie. I det første

¹⁵¹ Artikkelen disse overskrifter er tatt ifra handler om utviklingen i Kroatia og om meldinger fra det internasjonale samfunnet angående anerkjennelse av de jugoslaviske republikkene.

Kommer menneskeligheten til å komme i vei for det fjerde rike, eller kommer Europa igjen til å bli krigssone. La oss håpe at FN kommer ikke til å være som Folkeforbundet. [...] et ubestridelig historisk faktum er at imperialistiske Tyskland startet første verdenskrig, den andre startet det nazistiske Tyskland. Alltid den samme aggressor og de samme ofre. [...] serbere er i dag de mest undertrykte og mest fornærmende folket i verden fordi, trass i sitt overtall og muligheter fra andre verdenskrig hvor de ga den største motstand i kampene mot nazisme og fascismen, blir de i dag herset med og ydmyket av hele verden. (J 11.01. nr.63:9)

Serbere blir framstilt som ofre gjennom historien, samtidig som de blir framstilt som ”vinnere i fred, men tapere i krig”, en tankegang som går igjen i den serbiske selvoppfattelsen, noe som også underbygger offerrollen det serbiske folk ser seg selv spille.¹⁵²

I det neste eksemplet går *Javnost*-journalister til personlige angrep på dagens tyske ledere som sammenlignes med de kjente tyske ledere fra fortiden, her både Bismarck og Hitler: “At det fjerde rike var imot noen som helst fortsettelse av Jugoslavia som stat, ble bekreftet av den nye Bismarck, Helmut Kohl [...] “jernkansleren” understreket at han personlig ikke har noen slags antipatier mot serbere [...] noe lignende uttalte i sine dager Adolf Hitler, mens han skrøt over den serbiske behandling av det tyske mindretallet i Vojvodina.” (J 25.01.92, nr. 65:6) I en tidligere artikkel som også omhandlet den innenrikske situasjonen og de europeiske responsene på denne, får vi høre at “eplet faller ikke langt fra stammen. [...] hvor skal Genscher, de Micheles¹⁵³ og Tudjman plasseres, enn under politikken til Hitler, Mussolini og Pavelic. Gener er rare sånn sett.” (J 21.09.91, nr. 49:5) Tidsaspektet har blitt visket ut, historien gjentar seg med de samme evige fiendene.

Til tross for grusomhetene både muslimer, katolikker og tyskere har gjort mot serbere, er det uten tvil kroatene, ofte i deres egenskap av å være katolikker og medlemmer av ”det katolske slakterreligiøse sjiktet, som krevde at ofrene, før de ble kastet i fellesgrav halvdøde, skulle tortureres på dyrisk vis” (J 8.12.90, nr. 8:1) som blir sett som de verste fiendene.¹⁵⁴ Dette siste sitatet henviser til deltagelsen av det katolske prestesjiktet i forbrytelsene mot den serbiske befolkning under andre verdenskrig, og det er nettopp i forbindelse med perioden mellom 1941 og 1945 at de fleste eksemplene på kroatenes dyriskhet og serbernes lidelser er å finne i avisene, som vi skal se på nå.

¹⁵² Dette kommer frem i SANU-memorandumet, som forteller om serbernes undertrykte posisjon under det kommunistiske styret, selv om det blir påpekt at serbere har dannet Jugoslavia i 1918 og frigjort det i 1945.

¹⁵³ Hans-Dietrich Genscher og Gianni de Micheles var utenriksministre i henholdsvis Tyskland og Italia.

¹⁵⁴ Sitatet er her tatt ifra føljetongen jeg nevnte ovenfor om Vatikanet og dets politikk i fortid og i dag.

Bruk av historiske argumenter fra andre verdenskrig som advarsler

Fortellinger fra andre verdenskrig tar opp mye plass i *Javnost*, man minnes her de verste årene av serbisk historie. Mange av artiklene i forbindelse med andre verdenskrig har å gjøre med minnesmarkeringer for ofre, enten i form av utgravinger av levninger fra de mange massegravene, eller i form av vitnemål fra de som overlevde grusomheter. Det er i slike fortellinger at vi finner de skarpeste advarslene om å ikke la historien gjenta seg, historien som serbere minnes med tårer. Det er nettopp disse advarslene som kunne virke som mobiliseringsgrunnlag for den serbiske nasjonale sak.

Jeg starter her med to artikler som handler om politikken ført i Kroatia og Slovenia i dag, som blir sammenlignet med politikken ført i disse to statene under andre verdenskrig. Det første sitatet går direkte på og sier:

All likhet er med vilje. Rett før andre verdenskrig søkte de kroatisk ledere at den jugoslaviske hæren skulle avvæpnes, og at kroatene skulle tjene i kroatisk grupper og under kroatisk militære ledere. Siden de ikke fikk innvilget kravet, begynte de å væpne seg i hemmelighet. [...] På denne måten fikk de kroatisk sitt borgelige forsvar. [...] Som i dag ble alle advarsler fra militæret og statlige myndigheter om kroatisk hemmelig bevæpning avkreftet fra Zagreb. (J 16.02.91, nr. 18:3).

Denne artikkelen ble utgitt i februar 1991, i forbindelse med at skandalen om kroatisk hemmelige våpenkjøp fra Ungarn kom fram i lyset. Det andre eksempelet handler om Slovenias utgang av føderasjonen "Slovenia 1991 som 1941. 6. april 1941 om morgenen da alle ledere av politiske partier samlet seg i Ljubljana, unntatt det kommunistiske partiet. På dette møtet bestemte de at fra dette øyeblikk skulle Slovenia forlate Jugoslavia, at den skulle tre ut av dens sammensetting." (J 10.08.91. nr 43:7) Selv om disse to artiklene ikke sier noe direkte om en trussel mot den serbiske befolkningen, er det klart at det å påpeke at utviklingen i de to republikkene rett før den tyske invasjonen er særdeles lik til situasjonen i Slovenia og Kroatia i dag, kunne føre til mistro hos den serbiske befolkningen i BiH og Kroatia.

Det neste eksemplet på slik trusselbildetegning er tatt fra første nummeret av *Javnost* hvor vi møter bilder fra "utgravinger i massegrav på Borovo Polje ved Duvno, [som] vitner om usette grusomheter begått av ustasjaer, som drepte sine ofre, de greskortodokse serbere, på de mest brutale måter." Bildekommentaren lyder "etter 49 år er det for første gang i våre himmelstrøk

at en av de mange av ustasja-massegravene har blitt gravd opp og dens 'innboere' blitt begravd på en respektfull måte etter greskortodoks liturgi." (J 19.10.90. nr. 1:8) Videre følger mange forferdelige detaljer om hvem disse stakkars mennesker var, hvordan de har blitt drept, og ikke minst av hvem. Disse beskrivelsene var også fulgt opp av bilder av beinrester og sørgende familiemedlemmer. Til alt overmål blir det varskuet om at "*Ustasjlu*k [ustasjavirksomhet] varer fortsatt [...] ved landsbyen Malevana, langs begravelsesfølget, fire kilometer langt, kjørte en åpen bil med tyske skilter forbi med lynets hastighet, mens de viftet med den ustasjatudmanske *sahovnica* ¹⁵⁵og ropte obskøniteter til det respektable følget." Artikkelen fortsetter: "Man regnet med at noen av de kroatisk representanter ville ta del i denne moralske og siviliserte akt og på denne måten vise anger og unnskyldninger. Men, ikke bare at ingen av representantene kom, men heller ingen av de kroatisk naboer fra Kupres." (J 19.10.90. nr. 1:8)

Denne artikkelen er et godt eksempel på hva disse utgravningene handlet om. For det første ville man vise de døde respekt og begrave dem på en verdig måte, med kirkens velsignelse. For det andre ville man vise lidelsene til det serbiske folket under andre verdenskrig, men også under kommunistperioden, siden de ikke fikk begrave sine døde ordentlig. For det tredje ønsket man unnskyldninger og forsikringer om at noe slikt aldri kunne skje igjen. Journalistene i *Javnost*, og serbere i Bosnia og Hercegovina generelt, gjør et stort nummer av at kroatene og muslimene i dagens Bosnia ikke tok på seg skylda og ansvaret for grusomhetene begått under andre verdenskrig. De så på en slik holdning som ansvarsfraskrivelse fra den kroatisk og muslimsk siden, men også som advarsel for at de to folkegruppene ikke hadde lært av historiens gang og at slike genocidale handlinger dermed kunne skje igjen. Denne frykten for en gjentakelse av historie kunne igjen fungere som mobiliseringsgrunnlag for den serbiske befolkning, som ble minnet på at "de", det vil si kroatene og de bosniske muslimene, verken angrer eller har skyldfølelse for det som skjedde under andre verdenskrig.

I det neste eksemplet møter vi en lignende situasjon i forbindelse med "utgraving av serbisk skjelett fra fellesgraven Jagodnjaca med 1300 døde". Artikkelen forteller at mens begravelsesfølget sto "Ansikt til ansikt med ustasja-ondskapen ved Velicani [Hercegovina] hørte man den skitne parolen 'bare ta ut disse, vi skal nok fylle opp nye!'" (J 15.12.90. nr 9:12) Dette tilropet som skal ha kommet fra kroatisk naboer, ble sett på som trussel om at nye massegraver skal bli fylt opp av serbere. Det er klart at slike uttalelser måtte være urovekkende for familiemedlemmene til de omkomne i disse fellesgravene, men også for andre bosniske

¹⁵⁵ *Sahovnica* er navnet på det kroatisk flagg, med røde og blå ruter, som blant annet ble brukt blant annet av ustasjaer under andre verdenskrig som deres symbol.

serbere.¹⁵⁶

I flere artikler møter vi historier om skjending av serbiske graver som følge av en ”gjenoppvåkning av ustasja-ånden” blant den kroatisk befolkning i Bosnia, som i dette neste eksemplet som handler om massegraven Golubinka. Artikkelen er skrevet i februar 1992, det vil si etter at krigen allerede hadde eskalert i vest-Hercegovina, og vi får høre at krigsmålet er forfølgelse av serbere fra “deres århundregamle hjemsteder.” De første skrittene i denne forfølgelsen var å rasere “minnesmerket for de uskyldige ofre for ustasjaer fra disse områder [...] obelisk, 24 m høy, bygd i 1962 over den ved ondskap kjente fellesgraven 'Golubinka'.” Vi får også høre at “trekorset som ble satt opp av familiene til ofrene etter at levningene til rundt 500 barn og kvinner fra landsbyen Prebilovci ble gravd ut i fjor” var blitt vandalisert med at man hadde skjært inn en stor bokstav U, det vil si tegnet for ustasja-tropper fra andre verdenskrig. Videre blir det påpekt at disse handlingene har blitt utført av “arvinger til ustasjaer som kastet det serbiske folk i fellesgraver.” (J. 8.2.92. nr. 67:5) Her ser vi hvordan den forferdelige skjebnen til den serbiske befolkningen i Bosnia under andre verdenskrig blir skildret, deres offerrolle blir understreket, samtidig som det kommer klare advarsler om at en reaktualisering av historien er i gang. På mange måter setter man opp forbindelser mellom ustasjaer under andre verdenskrig og bosniske kroater/muslimer av i dag, som resulterer i skjerpelsen av de interetniske forhold i BiH.

Utgravingssteder og seremonier som fulgte disse minnestundene var ofte samlingspunkt for politikere og akademikere, noe som bidro til å sette disse begivenhetene på dagsorden. Et godt eksempel på dette er minnestalen holdt av historikeren Milorad Ekmedzic¹⁵⁷, som selv hadde mistet sin familie i ustasja-angrep under andre verdenskrig. Han forteller at:

Det har gått nær 50 år siden den skjebnesvangre sommeren 1941 da kroatisk ustasjaer forsøkte å bygge sin stat på beinrester av uskyldige barn og kvinner [...] etter det vi historikere vet, var dette en del av planen som ustasja-hovedstaben sendte til sine underkommandoer om at de til den 6. september 1941 skulle ødelegge den fulltallige serbisk-ortodokse befolkning, og etter dette, å befolke området med folk fra de to andre trosretninger. Ca 64 millioner mennesker mistet livet i andre verdenskrig, det serbiske folket mister mer enn 1 million, og i forhold til den totale befolkning, er det bare jødene som hadde større ofre enn oss. Vi lærte av denne grufulle historien å ikke stole på andre [...] det serbiske folk kommer alltid til å være stort, og til forskjell fra andre, kommer vi alltid til å ha vår egen stat. Vi lærte å dø for den. [...] våre massegraver har blitt mer enn store gravplasser, de har blitt nye Kosovo-legender for det serbiske folk, asken fra

¹⁵⁶ Vi har ingen mulighet til å verifisere at slike uttalelser faktisk skjedde, det viktige er at leserne av avisene sannsynligvis ikke stilte seg spørsmålet og at de trodde på at serbere igjen er truet.

¹⁵⁷ Ekmedzic var en anerkjent historiker, men hans popularitet dalte ned blant bosniske muslimer og bosniske kroater etter utgivelser av hans historiebok om Bosnia og Hercegovina i 1990, hvor han nærmest gjør Bosnia og Hercegovina til serbisk land og hevder at bosniske muslimer er egentlige serbere osv.

hvilken et nytt liv blir født. Glemme kan vi ikke, tilgi tør vi ikke, hevne ønsker vi ikke. [...] og de som i dag feirer sine kriminelle fra august 1941 og som kaller dem sine helter, vil en gang i framtiden allikevel måtte innrømme at de tapte andre verdenskrig. (J 1.12.90. nr. 7:1)

Jeg valgte her å sitere så mye fordi jeg mener at utdraget illustrerer på en god måte både stemningen i tiden og argumentbruken. Talen er full av advarsler, han understreker at serbere kan bare stole på seg selv, at kroatene hadde det overordna mål om å utrydde serbere, noe han kan fortelle oss i sin autoritet av historiker. Samtidig knytter han dette krigsmålet til situasjonen i dag, henvisning om å feire sine kriminelle fra august 1941 slår direkte på HDZ-styret i Kroatia som, etter at de kom til makten, satte opp byster og statuer av mange ledende personligheter fra NDH-perioden, navn som serbere forbandt med ustasjaer og serbiske lidelser under krigen. Den serbiske martyrollen blir understreket av Ekmedzic ved at han henviser til at serbere, sammen med jødene, var det folket som gjennomlevde de største lidelsene. Det blir så påpekt at det serbiske folket har lært av historien og at de dermed ikke kommer til å la seg bli slaktet igjen. Slike kommentarer viser den påvirkningen historiske erfaringer hadde, siden det er ”historien som har lært oss”.

Denne ideen om at det er historien som viser veien i dag, kommer også fram i de neste eksemplene, som har som emne utgravinger av massegraver og bygging av minnesmerker. Det blir understreket at det er en moralsk og menneskelig plikt å begrave sine døde på en respektfull måte.¹⁵⁸ ”Uskyldige ofre som ustasjaforbrytere drepte 26. juni 1941. [...] ustasjaforbrytere gjorde ikke et utvalg, de likviderte alt de fant, barn, kvinner, voksne, gamle. Hvis disse ofre kunne få snakke, ville deres beskjed ha vært at vi aldri må glemme og at vi må gjøre alt for at noe slikt ikke gjentar seg.” (J 13.7.91. nr 39:2) Det blir altså sett på som et ansvar ovenfor de døde å minnes deres lidelser og å advare mot en gjentagelse av disse. Det neste sitatet er tatt av en artikkel som også handlet om dreping av serbere i Bosnia under andre verdenskrig og den avslutter med å påpeke at ”De døde åpner øynene til de levende” som lever med ”den evige advarsel” om at noe slikt kan skje igjen. (J 2.2.91. nr.16:10)¹⁵⁹ Jeg har tatt med begge de to siste sitatene for å vise hvordan disse advarselargumentene fungerer ved å trekke opp klare linjer mellom fortidens ofre og den politiske utvikling i dag, advarsler som kunne lett brukes som argumenter for at ”vi” må gjøre alt for noe slikt ikke skal gjenta seg.

¹⁵⁸ Her kommer et sitat fra en slik artikkel: ”Plikt mot uskyldige ofre. Det er vår menneskelig og moralsk plikt å rette søkelys på ødeleggelse av det serbiske folk og å markere våre graver på en passende måte.” (J 2.2.91. nr. 20:10)

¹⁵⁹ De siste sitatene stammer fra artikler som snakker veldig detaljert om forbrytelser gjort av ustasjaer under andre verdenskrig i områder av BiH hvor serbere var i mindretall da, og hvor de var i mindretall på 1990-tallet.

Et annet viktig emne i forbindelse med andre verdenskrig i *Javnost* er henvisningene til Jasenovac, den største konsentrasjonsleiren på Balkan. Grunnen til at jeg har skilt disse fra de andre, er at fortellingene om Jasenovac tar mye plass i *Javnost* samtidig som den representerer en av de viktigste mytene til det serbiske folket. Jasenovac var en konsentrasjonsleir bygget av tyskere og ustasjaer og den var endestasjonen for mange tusener serbere, jøder, sigøynere, partisaner og andre som ikke sympatiserte med NDH. Det hersker stor usikkerhet rundt antall drepte i Jasenovac, alt fra en million til noen få titusen har blitt nevnt. Bakgrunnen til at Jasenovac opptar stor plass i *Javnost*, og ellers i den jugoslaviske presse på begynnelsen av 1990-tallet, var de mange diskusjonene om hvor mange ofre som *egentlig* døde i denne leiren. Mens historie-revisjonismen fra den kroatisk side påsto at tallene var svært overdrevet, hevdet den serbiske side at antall ofre har blitt holdt nede gjennom hele kommunistperioden og at det de facto nærmer seg en million. Mye av misnøyen hos den serbiske side var at de kroatisk og muslimske lederne ikke ”anerkjente” deres store tap under andre verdenskrig, og heller ikke viste mye anger.¹⁶⁰

Det er spesielt det faktum at kroater ikke tok avstand fra ustasjahandlinger som blir spesielt understreket i *Javnost*, blant annet i den neste artikkelen som forteller at:

det kroatisk statsapparat, den gjennomsnittlige kroat og det kroatisk folk som kollektiv har aldri klart å erkjenne (og angre på) forbrytelsene som ustasjaer gjorde mot serbere under andre verdenskrig. [...] behov for å utføre nye forbrytelser i ønske om å skjule gamle, spor, vitnemål, følelser og sannheter. Det er et trist faktum at dagens gjennomsnittlige kroat tror at Jasenovac aldri har eksistert, eller er overbevist at det er resultat av tsjetnik-propaganda. Krigsforbryteren og den store ”onden” ovenfor den serbiske befolkning, Alonzije Stepinac, blir i dag rehabilitert i Kroatia til å bli en viktig person i kroatisk historie. Der hvor nye Kroatia starter, starter også nye forbrytelser. (J 1.2.92. nr. 66:3)

Det er den manglende anger blant kroatene som den serbiske befolkning i Bosnia og Kroatia reagerer på. De tok det som tegn på at disse forbrytelsene kommer til å gjenta seg, ikke minst som et ledd i å prøve å skjule det ustasjaer gjorde under andre verdenskrig.¹⁶¹ Det sies klart på slutten at et nytt, uavhengig Kroatia, vil for serbere bety gjentagelse av lidelse. På denne måten ble martyrmynen brukt til å rettferdiggjøre ønsket om en serbisk stat, samtidig som mistilliten

¹⁶⁰ Jeg skal her bare henvise til to sitater som omhandler dette. Det første kommer som svar på anklager om serbisk paranoia. Forfatteren spør så ”siden når er det man kaller sannhet blitt paranoia? Jasenovac og Gradina er for oss symbolene for vår ødeleggelse og er vår sannhet; for dere er det serbisk paranoia. Å tie over folkemord er også et slags folkemord.” (J 21.11.90 nr. 6:6) I en annen artikkel snakker man om at forbrytelsene i Jasenovac også ble fortiet under kommunistperioden. Det blir hevdet at ”man begynte å ødelegge spor allerede i 1945.” og at ”Josip Broz besøkte aldri Jasenovac” (J 12.01.91. nr. 13:7).

¹⁶¹ Et eksempel på det kommer i neste sitatet hvor journalisten spør seg ”hva slags forhold kan serbere ha mot dem som drepte serbere, hvis man vet at ingen [av disse] har vist anger for hva som skjedde i Jasenovac, noe som ville vært naturlig fordi genocid er noe av det laveste og mørkeste i menneskets psyke. Uten anger finnes det ingen tilgivelse verken fra Gud eller mennesker, mens om å glemme bør man ikke snakke om.” (J 25.01.92. nr 65:9)

til kroatiske naboer økte.

De neste to sitatene bygger opp under advarslene mot at Jasenovac skal gjenta seg, den første alarmerer om “satanisme blant kroatisk sjåvinister. Den gamle kirken i Jasenovac ble ødelagt av ustasjaer, kommer de til å gjøre det med den nye også? [...] kommer ånden fra ‘41 tilbake? Kommer svartskjortene, ustasjaer og slaktere som historien enda ikke har sett maken til?” (J 8.12.90. nr. 8:7) Svaret kommer et år senere da vi får vite at “Kroatisk ustasjaer og Tudjman krigere vandaliserte museet for dødsleiren Jasenovac, museet som viser forbrytelsene til deres forfedre.” (J 23.11.91. nr. 57:10). Avstanden mellom fortid og nåtiden er visket bort, det blir satt likhetstegn mellom ustasjaer som naziformasjoner under andre verdenskrig og den kroatisk befolkning i dag.

Jeg har nå vist flere eksempler på hvordan dagens konflikter blir forklart ut fra fortiden; det er gamle konflikter som kommer til overflaten i dag, noe som kan ses fra neste eksempel hvor *Javnost* journalist siterer Sunday Times som opplyser den engelske befolkning om at:

problemene i dette stakkars landet stammer fra andre verdenskrig, da Hitler-marionettstaten Kroatia [...] under ledelse av ustasja Pavelic, massakrerte minst en million serbiske, ortodokse menn, kvinner og barn. Pavlovics politikk i forhold til serbere var å 'omvende 1/3, forfølge 1/3 og drepe 1/3', en politikk som ble utført med velsignelse av det romersk-katolske presteskaper [...] ingenting ble hørt fra Vatikanet.” (J 14.9.91. nr. 48:3)

Bortsett fra å knytte begivenhetene i dag til fortiden, og spesielt de lidelsene det serbiske folket fikk gjennomgå under andre verdenskrig, er det viktig å vise at det kroatisk folket, det kroatisk styret og den kroatisk kirke aldri har vist anger for hva deres forfedre gjorde mot serbere i årene mellom 1941 og 45. Dette blir sett på som tegn om at disse menneskene ikke har tatt avstand fra slike handlinger og at disse dermed kan bli gjentatt, med de samme følgene som for 45 år siden.

Jeg skal avslutte denne analysen av de historiske argumenter i *Javnost* med følgende utdrag, tatt fra en artikkel som siterer bøker om andre verdenskrig og beskrivelser av grusomhetene utført av ustasja-styret. Forfatteren påpeker at:

Noen vil bruke denne tragedien som argument mot oss, ved å si at serbere i dag vil hevne de forferdelige ustasja-forbrytelser mot det serbiske folk. Å hevne noe sånt er forbrytelse mot sannheten. For det var ikke serbere som søkte tilbake til ondskapens timer, men det er de som tvang oss tilbake til ondskapens timer, de samme som ødela oss fra 1941 til 1945. Den samme ustasja-ånd, nazisme-fascisme våknet til live i det uheldige Kroatia og igjen har serbere opplevd at de blir ofre for lidelser som verden ikke har sett maken til nå. De kommer aldri mer til å finne oss nakne og barbeinte, aldri mer kommer slakter-sæden

til å vokse fra mørket. Og den sæden fra slaktere har visst bare overvintret og er igjen i vekst i sin fulle monstrøsitet som for 50 år siden. (J 28.12.91. nr 61:9)

Dette sitatet er skrevet som forsvar mot anklager om at serbere ønsker hevn. Forfatteren her påpeker at serbere ikke ønsker hevn, men at de heller ikke ønsker å bli ofre av "den samme ustasjaånden" som igjen har våknet til live. Historisk erfaring blir sett på som lærepenge, og historien blir et mobiliseringsgrunnlag ved at nasjonen samles mot en gjentakelse av historien. Advarslene om at historie skal gjenta seg fører også til en demonisering av "den andre", fienden, i dette tilfelle spesielt kroatene, men også i mindre grad muslimene, som også befant seg i ustasja-rekker. På denne måten knytter man forbrytelser gjort av ustasjaer under andre verdenskrig til hele den kroatisk og muslimske befolkning. Dette førte igjen til økt spenning i forholdet mellom serbere og de to andre gruppene i Bosnia.

Analysen av *Muslimanski Glas*

I likhet med tilnærmingen til *Javnost*, skal jeg analysere de historiske argumentene i *Muslimanski Glas* fra tre innfallsvinkler. Først ser jeg på bruken av historiske argumenter som skal bygge opp og styrke den nasjonale identiteten. Etterpå følger bruken av historiske argumenter i spørsmålet om Bosnias framtidige status, mens jeg til slutt skal konsentrere meg om bruken av historiske argumenter som advarsler om at historien skal gjenta seg, og som dermed fungerer mobiliserende for de nasjonale gruppene. Målet er å se hvordan de historiske argumentene ble brukt og hvordan de, i så fall, bidro til å øke den spenningen mellom de nasjonale gruppene i Bosnia.

De to framtrepende nasjonale mytene i *Muslimanski Glas* er martyrmyten og intramuralemyten. Hovedfortellingen i *Muslimanski Glas* i stor grad preget av rollen til den muslimske befolkningen i Bosnia som ofre. Årsaken til denne offerrollen er, i følge *Muslimanski Glas*, at den muslimske identitet i Bosnia har vært og fortsatt er neglisjert og forkastet, først og fremst av storserbisk og storkroatisk nasjonalisme, men også av den kommunistiske ideologien. Den andre verdenskrig tar også en stor del i oppbyggingen av denne offerrollen, leseren blir ved flere anledninger konfrontert med grusomme skjebner i den muslimske befolkningen i Bosnia under krigen.

Det andre viktige grunnlaget for den bosnisk-muslimske nasjonale identiteten slik det framstår i *Muslimanski Glas*, er intramuralemyten, som er bygd rundt tradisjonen av en multietnisk stat hvor religiøs og etnisk toleranse har blitt tatt vare på av den bosnisk-muslimske befolkningen. Bosnisk-muslimenes tilknytning til det bosniske territoriet¹⁶², til Bosnia og Hercegovina som statlig og kulturell enhet gjennom tidene, er også fokuset i bruken av de historiske argumentene for å legitimere kravet om et suverent og helhetlig Bosnia. Det var viktig for SDA og bosniske muslimer å argumentere for Bosnias statlig integritet og gyldigheten av dets grenser. Når det gjelder den tredje innfallsvinkelen skal vi, i likhet med for *Javnost*, se på bruken av historiske argumenter som advarsler om at historien gjentar seg. Her er det spesielt offerrollen til den bosnisk muslimske befolkningen gjennom historien som blir poengtert, en offerrolle som er

¹⁶² Se Mahmutcelajic 2000:216. "The feeling common to Bosnian Muslims, that the destruction of Bosnia implies for them a loss of the framework for their survival, leads them to advocate Bosnia unity as their conscious or unconscious need."

knyttet til de periodene av historien da Bosnia ikke var en suveren stat.

Martyr- og intramuralemyten som grunnlag for den bosnisk-muslimske nasjonale identiteten

Som nevnt i begynnelsen er offerrollen hos de bosniske muslimene forbundet med fornektelse av deres nasjonale identitet, med andre ord, deres oppfattelse av seg selv som ofre henger ofte sammen med historisk erfaring av å ha blitt nektet en særegen nasjonal identitet. I det første nummeret, som var egentlig en utvidet valgbrosjyre for SDA og muslimenes sak, er det flere artikler som tar for seg dette temaet og som spesielt understreker de bosniske muslimenes underlegne rolle under kommunistperioden.

Den første artikkelen jeg skal ta for meg, stiller spørsmålet: ”Hvor er vår intelligentsia?” Artikkelen handler om historien til de bosnisk-muslimske intellektuelle. Det blir påpekt at bosniske muslimer aldri fikk utvikle seg stor grad. Denne utviklingen startet i følge artikkelen under Østerrike-Ungarn, men situasjonen forverret seg under det “ateistiske styret i etterkrigsperioden”.¹⁶³ (MG oktober 90. nr. 1:30) Det var ikke nok at den muslimske religiøse identiteten kom i fare, men det største problemet i følge forfatteren er at den bosnisk-muslimske intelligentsia som eksisterte under kommunistperioden, ikke brydde seg om sitt folk. Det blir påpekt hvordan de tok avstand fra sitt folk og sine tradisjoner, hvordan de skammet seg over sin historie. Det nevnes også at denne intelligentsiaen hadde “mindreverdighetskomplekser”, komplekser som i tillegg ble fremmet av serbere og kroater, som så på det islamske og muslimske som tilbakestående.

Denne artikkelen må ses i sammenheng med at SDA nå presenterte seg selv som representanter for den muslimske befolkning i Bosnia, de skulle rette opp urettferdigheten begått mot dem tidligere. Dette skulle blant annet gjøres med å gjenopprette den muslimske kulturelle forening *Preporod* – ’gjenfødelse’, som hadde blitt forbudt av det kommunistiske styret i 1949. Vi får høre om denne foreningen noen sider senere, i en artikkel som også legger mye vekt på den dårlige behandlingen bosniske muslimer fikk under kommuniststyret, da de ikke bare mistet sine eiendommer, men også muligheten til å forske på egen historie, kultur, identitet. Dette skulle *Preporod* jobbe med i dag for å “vise den kulturelle kontinuitet og (identitet!) av bosniske muslimer”. (MG oktober 90, nr. 1:32)

¹⁶³ Artikkelen appellerer ganske klart til de muslimske intellektuelle i dag som ikke har kommet under paraplyen til SDA.

Det som var spesielt smertelig for bosniske muslimer var at mange kalte seg selv jugoslaver, det vil si at de snudde ryggen til sin muslimske identitet. Denne trenden hadde startet som en nødvendighet under kommunisttiden, da de ikke kunne erklære seg som muslimer i nasjonal sammenheng, men som jugoslaver. I nummer to møter vi en artikkel med overskrift “(U)bevisste muslimer. 45 år med kommunistisk hegemoni.” Artikkelen diskuterer resultatene av flerpartivalget holdt i november 1990. Forfatteren spør seg selv hvorfor så mange muslimer stemte på ikke-nasjonalistiske partier. Av hele den bosniske befolkning var det 700.000 stykker som ikke hadde stemt på en av de tre nasjonalpartiene, av hvilke hun regner er 600.000 muslimer.¹⁶⁴ Hun forklarer det med

historiske forhold under hvilke muslimene har levd til nå på disse områder [...] muslimer hadde så å si aldri hatt sjansen til å utvikle sine nasjonale særtrekk. De var ukjente med sin egen tro, kultur og tradisjon, pga blant annet partiets utdanningssystem, men også på grunn av episk-*hajduk*¹⁶⁵ mentalitet som doserer frykt for muslimer og den såkalte islamske fundamentalismen (jihad), samtidig som den svært sene anerkjennelsen av den muslimske nasjon (noen anerkjenner den fortsatt ikke i dag) og andre lignende samfunnsmessige forhold og fakta, resulterte i at enkelte muslimer (u)bevisst fortrenget sin nasjonale identitet. (MG 1.2.91, nr. 2:4)

Muslimenes manglende nasjonale bevissthet blir altså forklart med behandlingen det muslimske samfunnet fikk under kommunistperioden, ikke bare som følge av den anti-religiøse kommunistiske ideologi, men også som følge av at serbere var det dominerende folket som med sin primitive mentalitet bidro til å øke mistroen mot det islamske elementet i det jugoslaviske samfunnet. Resultatet av at de bosniske muslimene har levd i et islam-fiendtlig samfunn, var, ifølge artikkelskriveren, at muslimene i dag er mindre nasjonalt bevisste enn sine naboer serbere og kroater.

Et annet aspekt av martyrmysten i *Muslimanski Glas* går ut på det som blir kalt det ”kulturelle genocid”. I det neste eksempelet får vi høre om ”kulturell genocid i fredstid [med] forbud mot bruk av nasjonalspråket, hindring for utdannelse, ødeleggelse av kulturelle bygninger, bøker og minnesmerker”. Artikkelen, som handler nettopp om undertrykkelsen av den muslimske befolkning gjennom historien, forteller at ”vi har levd med et slikt folkemord i 200 år. Genocidale handlinger er vår virkelighet. Det er et virkelig under (eller guds nåde) at vi i det

¹⁶⁴ Poenget er å vise at muslimene ikke hadde en utviklet nasjonal identitet i forhold til serbere og kroater som i stor prosentvis grad stemte på de serbiske og kroatisk nasjonale partiene, nemlig SDS og HDZ. Det hun ikke tar til hensyn er at det blant de 700.000 som ikke stemte nasjonalistisk sannsynligvis var en del ”jugoslaver” i betydning folk fra blanda ekteskap.

¹⁶⁵ Her henviser hun til episke sanger om *hajduker* ’veirøvere’, grupperinger som under det ottomanske styret overlevde i skogene ved å gjøre motstand mot okkuperen og ved å plyndre konvoier. For serbere var hajduker helter, de gjorde motstand mot okkupasjonsmakten, det ottomanske riket.

hele tatt har overlevd på disse områder.”

Det blir så videre fortalt om undertrykkelse av muslimer i det sørøstlige Europa. Det blir henvist til at alle spor etter slaviske muslimer har blitt ødelagt: ”på de store områdene har vi i dag bare beholdt formene til moskeens grunnmurer i Osijek, en del av *munara* i Nis, vannfontener på Kalamegdan, gravsteder og *turbeter* her og der i Vojvodina osv.”¹⁶⁶ Artikkelen beskriver muslimenes lidelser og understreker at ”muslimene er også karakteristiske i det faktum at de opplever størst genocid i løpet av fredsperioder, der mister de mest av sin egenhet.” (MG 24.01.92. nr. 40:12) Denne siste påstanden ligner svært mye på den serbiske doktrinen om at ”vi vinner krigene, men taper freden”; martyrmysten underbygges ved å påpeke at selv om ”vi” kommer ut av konflikter som seiersherrer, så blir det konspirert mot ”oss” i fredstid. Artikkelen avslutter med en henvisning til kommunistperioden: ”muslimene har fra kommunistpartiet opplevd innskrenkelse av uttrykk for autentisk politisk vilje og frie valg, gjennom forbud av nasjonal litteratur, forbud mot å kalle språket bosnisk, det vil si forbud mot språket, forbud av egen art og kultur” og rett og slett en ”umuliggjøring av den muslimske kultur.”

Igjen ser vi hvordan tanken om undertrykkelsen av den bosnisk muslimske identitet kommer frem, blant annet som følge av språkspørsmålet. I en annen artikkel som handler om språkbruk, har man til og med klart å sette en dato for når det bosniske språket forsvinner nemlig ”den 2. oktober 1907 da Østerrike-Ungarn praktisk talt eliminerte det historiske navnet til vårt språk, som før ble kalt bosnisk.” Artikkelen fortsetter med å understreke at ”Den avbrutte kontinuitet i vårt språk trenger ikke å overraske oss. Kroatene, før de kalte sitt språk kroatisk, kalte det slovensk og illyrisk, og serbere sitt slavensk og kirkeslavisk. Man kan til og med hevde at det er få folk i verden som har holdt sitt språk med et navn gjennom sin historie” - noe som gjaldt de bosniske muslimer til Østerrike-Ungarn fjernet bosnisk fra offentligheten, en politikk videreført av det kommunistiske styret. (MG 5.3. nr. 4:12) Dette er meget interessante argumenter: det blir hevdet at bosnisk som språk er både eldre og mer særpreget enn kroatisk og serbisk. Denne artikkelen kan utvilsomt knyttes til det faktum at en folketelling snart skulle holdes, i hvilken man for første gang på nitti år kunne erklære at man snakker bosnisk og ikke serbokroatisk, slik språket ble kalt i kommunistiske Jugoslavia.

¹⁶⁶ Disse stedene som blir nevnt, Osijek, Nis, Kalemegdan er områder i dagens nord-Serbia og Kroatia, Slavonia. Målet er å vise at muslimene har vært utbredt på disse områdene, men at de har blitt jagd vekk da ottomanerne mistet makten.

De neste eksemplene handler om martyrollen i den fysiske betydning, det vil si om fysisk lidelse som bosniske muslimer har gått gjennom i historien. De første sitatene stammer fra en konferanse holdt i november 1991 om folkemord på muslimer gjennom tidene. MG fulgte denne konferansen tett. Mesteparten av fokuset i konferansen var lagt til beskrivelser av andre verdenskrig, men vi får vite at "Forfølgelsen av muslimer i den genocidale mening av ordet begynte i den moderne tid med den så kalte forfølgelse av *poturica*¹⁶⁷ i Montenegro på begynnelsen av det attende århundre." Denne ble "intensivert på 1860-tallet" og "[da] muslimene ble tvangsflytta fra områder som tilfalt Serbia etter krigen 1876-1878. Samtidig ble masseutflytting av muslimer til Tyrkia satt i gang som følge av østerriksk-ungarske okkupasjon."

Artikkelen fortsetter med å beskrive den videre historiske gang. "Muslimene ble igjen utsatt for tunge angrep på liv og eiendom i løpet av de balkanske kriger og den første verdenskrig, og så i de første årene av Kongedømmet av serbere, kroater og slovenere. Den mest tragiske historiske perioden for muslimer var krigen 1941-45, i hvilken 100.000 muslimer mista livet, først og fremst som følge av den genocidale politikken ført av tsjetnik- og ustasja-slaktere og drapsmenn." (MG 22.11.91. nr 31:12/13) Det følger så en veldig detaljert beskrivelse av de mange triste skjebner fra andre verdenskrig. Artikkelen viser på en god måte den muslimske framstillingen av offerrollen gjennom historien. Selv om denne ikke daterer så langt tilbake som offerrollen i *Javnost*, kommer det fram at offerrollen var viktig for den bosnisk-muslimske identiteten.

Martyrollen for de bosniske muslimer blir i stor grad tilknyttet forholdene etter det ottomanske rikets fall, da Østerrike-Ungarn kom til makta på slutten av 1800 tallet, og de store folkeflyttingene som fulgte etter, kalt *muhadzirluk* på tyrkisk-bosnisk. I det neste eksempelet får vi en bra innføring i "De store masseflyttinger til det fjerne Tyrkia mot enden av 1800- og begynnelsen av 1900-tallet [som] representerer et bittert historisk minne for det muslimske folket."

Disse utflyttingene startet "etter 1878 da Østerrike-Ungarn okkuperte Bosnia, og [fortsatte] så i bølger fram til 1918. Den første massebølgen kom som følge av at man innførte militærplikt og opprøret i Bosnia og Hercegovina, etter hvilket 8000 personer flyttet ut fra okkuperte områder." Den andre bølgen kom fra noe som ble forstått som sultanens invitasjon 'den som er

¹⁶⁷ Som nevnt tidligere, *poturica* er de som tok muslimsk tro, halv tyrker.

min, kom til meg’, mens den siste bølgen kom etter 1909 og den østerrikske annekasjon av Bosnia og Hercegovina.” Artikkelen påpeker at det henvises til forskjellige tall angående antall utflyttede, med alt fra 63.000 til 160.000 utvandra muslimer i perioden fra 1878 til 1918, noe som utgjorde ca 6,5 % av befolkningen på landsbygda og 20 % av muslimene i byene. Dette gjaldt både Bosnia og Sandzak, som tilfalt Serbia etter Balkankrigene, som igjen resulterte i ”stor utflytting av muslimer fra Sandzak.” Emigrasjonene fortsatte også etter 1918 som følge av ”tunge politiske og økonomiske forhold, terror, personlig usikkerhet og frykt for usikkerhet fulgt etter åpne invitasjoner til utflytting, resulterte i nye kolonner i retning Tyrkia. [...] de forlatte hus ble befolket av serbiske familier fra omkringliggende landsbyer.” (MG nr.37:24)

Videre i nummer 48, 49 og 50 møter vi forskjellige skjebner til de mange utflyttede, i form av brev de sendte hjem til sine kjære. Dette er hjerteskjærende historie, det viste seg ofte at tilværelsen der borte var langt fra rosenrød, det var mye konflikter med lokalbefolkning, lite mat, lite jobb, og enda mindre penger. De tilflyttede bosatte seg ofte i husene til grekere som hadde flyttet ut på begynnelsen av 20-tallet, men ukjent klima, ukjent territorium, malaria, sykdom, fattigdom, diskriminering, førte til at rundt en tredjedel av de som utvandret døde tidlig.

Alle disse artiklene forteller om lidelsene til den bosnisk-muslimske befolkning som dro, men også de som ble igjen, som så seg selv skilt fra nære familiemedlemmer. Det påpekes at mange av de som dro ikke så noe framtid for seg selv som muslimer i et Bosnia fordi deres muslimske identitet ikke ble anerkjent. Artiklene påpeker hvor viktig det er å ikke glemme lidelsen til den muslimske befolkning på Balkan og for å jobbe med å opplyse om dette flere hundre år lange personlige og kollektive dramaet i kampen for overlevelse.

Flere artikler i *Muslimanski Glas* forteller om at muslimenes lidelser fortsatte også under det nye styret etter første verdenskrig. Disse lidelsene knyttes igjen til fornektelse av identitet som vi skal se i neste eksempel. Artikkelen vi skal se på har som overskrift “Muslimens lidelser i Kongedømme av serbere, kroater og slovenere” og den forteller om forhold som muslimene levde under, spesielt i første delen av Kongedømmets styre. Det blir henvist til mange brev skrevet av muslimske geistlige som ber styrene i Beograd og andre steder om å gjøre noe med situasjonen, hvor drap, trusler og tyverier var en del av hverdagen i mange områder av Bosnia, spesielt i grenseområder til Montenegro. Artikkelen avslutter med denne kommentaren:

alle disse tilfeller av drap, tyverier, sjikane og undertrykkelse av muslimer på alle områder av det offentlige og private liv, spesielt i de første årene av Kongedømmet av

serbere, kroater og slovenere eksistens, var ikke bare skyld i det uløste agrarspørsmålet. Viktig rolle i disse eksesser spilte også nedarvede *atavismer*¹⁶⁸ og den tradisjonsskapte psykologi etter hvilken muslimer ble identifisert med forhatte tyrkere. (MG 5.4.91 nr. 6:14)

Fiendtlighetene mellom serbere og muslimer i Bosnia blir altså forklart ut fra gamle fordommer, noe som kunne føre til dannelse av bilder om evige fiender. Kommentaren om det ”uløste agrarspørsmålet” viser til jordreformene som ble satt ut i livet under Kongedømmet av slovenere, kroater og serbere.

Det såkalte agrarspørsmålet er et gjennomgående tema i *Muslimanski Glas*, og det ble tett knytta opp til spørsmålet om territoriell tilhøring i Bosnia. Artikkelen vi skal se på nå, er egentlig skrevet som svar til uttalelser fra SDS om at serbere har krav for ca 60 % av det bosniske territoriet selv om de utgjør bare 40 % av befolkningen siden de lever så spredt og eier mye jord. Forfatteren her påpeker først og fremst at serbere utgjør bare 31 % av befolkningen i følge folketellingen, og at de på ingen måte har rett til 64 % av det bosniske territoriet, fordi de har fått denne jorda på urettferdig vis. Det er da hun vender seg til agrarreformen og perioden under Kongedømmet av serbere, kroater og slovenere da muslimer ble fratatt det meste av sin jord, uten å få noe igjen for det.

Hun understreker at avtaler om tilgodegjøring var inngått, men aldri gjennomført, slik at “etter rettslige prinsipper var den fratatte jorden fortsatt besittelsen til arvtagere av de gamle jordeiere.” Vi får så høre om identitetsfornektelsen de bosniske muslimer var ofre for i perioden fra 1918 til 1939, da “muslimene [ble] utpekte som religiøs minoritet, noe som medførte gjennomføring av serbiske og kroatisk nasjonalprogrammer, noe som igjen undertrykte identiteten til det muslimske folket pga territorielle ambisjoner mot Bosnia og Hercegovina. De utnevnte dem til å være serbere eller kroater, for at disse kunne bli flertallsbefolkning.” Hun fortsetter videre med å påpeke at:

det muslimske folket i Kongedømmet av serbere, kroater og slovenere kom i en fastlåst posisjon, hvor dets politiske og kulturelle autonomi ble fratatt, med gjennomføring av agrarreformer, og videre med genocidale handlinger som førte til fraflytting [...] nesten to tredjedeler av muslimenes jordbruksareal kom under agrarreformen, og ble gitt til *kmet*-er¹⁶⁹, som serbere utgjorde 90 % av i Bosnia. (MG nr.2:8)

Hun påpeker i tillegg at agrarreformen ble gjennomført i Vojvodina og Serbia også, men at ikke

¹⁶⁸Jeg bruker ordet som sto i den originale teksten. Fremmedordboka forklarer atavisme med ”det forhold at visse egenskaper som har vært forsvunnet i flere slektsledd, igjen dukker opp hos et senere individ, bakslag, egenskap som dukker opp på denne måten”; i dette tilfelle regner jeg med at man henviser til hatet mot tyrkere, som de bosniske muslimer slås i hartkorn med.

¹⁶⁹*Kmet* er det tyrkiske navnet på de som dyrket jorda. Disse var i stor grad de kristne i det ottomanske rike.

på langt så store jordområder ble omfattet av denne, noe hun mener skyldes diskriminering av muslimer: “befolkningen [den serbiske i Vojvodina] ble beskyttet og privilegert i forhold til muslimene i Bosnia og Hercegovina.” Det er vanskelig å si om det var det økonomiske tapet eller angrepene på den muslimske identitet i Bosnia som etterlot de største lidelsene hos bosniske muslimer, men begge disse forklaringen viser til en umyndiggjøring som satte denne folkegruppen i martyrollen.

Det som gjorde skaden større for den bosniske muslimske befolkning var det faktum at deres lidelser ikke ble registrerte, en tendens vi også så i *Javnost*. De reagerte på at man i mange år ikke hadde kunnet snakke om forbrytelsene gjort mot muslimene fra verken tsjetnik- eller partisansiden, med begrunnelse om å ikke vekke fram vonde, nasjonalistiske følelser og for å ikke tråkke på kommunistiske tær. Neste sitatet viser litt av denne stemningen som ble oppfattet som urettferdig

Forferdelige forbrytelser gjort mot dette folket har forblitt ukjente og for lite utforsket. Grunnen til at vi åpner disse smertefulle og følsomme temaer er ikke å vekke til live gamle lidenskaper, men det representerer en dypt human og etisk handling for å vise evig respekt for de døde og også sivilisasjons forpliktelse om å ikke glemme deres tragedier. (MG 17.5.91, nr. 4:12)

Denne artikkelen kom i sammenheng med utgraving av massegraver og begravelser av levninger, i samme stil som vi har sett i *Javnost*. På samme måte som i den bosnisk-serbiske avisen, er det et ønske om å vise respekt til de døde og markere deres lidelser, for at de aldri skal gjenta seg igjen.

En annen faktor som bidrar til at martyrollen forsterkes, er oppfatningen om at muslimene selv ikke har gjort noe klanderverdig, slik vi får vite i en artikkel med overskrift “Muslimene har aldri i Jugoslavia eller i Bosnia gjort noen noe ondt.” (MG 27.9.91. nr. 4.5.91:12) Overskriften er tatt fra en artikkel som diskuterer den aktuelle politiske situasjon og spørsmål om Bosnias og ikke minst de bosniske muslimenes framtid. Artikkelen understreker muslimenes uskyldige status ved å påpeke at ”selv om de selv [muslimene] i løpet av de siste hundre år har overlevd store ulykker, fra tyverier, fraflyting, assimilasjon, politisk umyndiggjørelse, til forferdelige folkemord i andre verdenskrig” har de selv aldri påført noen noe vondt. I tillegg får vi vite at ”Det er bare den muslimske intelligentsiaen som i løpet av andre verdenskrig kalte muslimer til å holde seg fra forbrytelser eller deltagelse i genocid mot serbere, kroater og andre folk.” (MG 27.9.91. nr. 4.5.91:12) De bosniske muslimer blir framstilt som ofre, de har gjennomgått mye grusomt, samtidig som de aldri har selv påført andre vondt. Vi skal nå se hvordan de bosniske muslimene bygger sin identitet også på et slikt toleransegrunnlag, nemlig det jeg har kalt

intramuralemyten.

Mange av artiklene i *Muslimanski Glas* bygger opp den bosnisk-muslimske identiteten og dens særegne status på forståelsen av sin gruppe som grunnpilaren for dagens BiH, som i følge dem gjennom historien har vært eksemplet på en toleransetradisjon mellom forskjellige etniske grupper, en tradisjon som det er de bosniske muslimer som kan takkes for.¹⁷⁰ Som man forstår er det en liten uoverenskomst mellom disse to premissene, nemlig at den bosniske stat er og har vært multinasjonal gjennom sin hele historie, samtidig som det er den bosnisk muslimske befolkningen som er bærere av den bosniske identiteten, noe som gjør at Bosnia blir mer bosnisk-muslimsk enn for eksempel bosnisk-kroatisk eller bosnisk-serbisk.¹⁷¹

Vi skal nå se hvordan denne dobbeltheten kommer fram i de historiske argumentene og hvordan journalistene i MG klarer å kombinere bildet av et multikonfesjonelt, tolerant Bosnia, med at denne toleransetradisjonen knyttes til den bosnisk-muslimske identiteten, som anses å ha de lengste røttene på det bosniske territoriet. Det første sitatet jeg her kommer med stammer fra en artikkel som snakker om utviklingen av den bosniske identiteten. Forfatteren forteller at

Bosnia er en multinasjonal, multikulturell, multikonfesjonell stat og slik har det vært fra tyrkernes ankomst, men også før. Bosnia har fra alltid vært i særegen posisjon på denne måten. Den var *patarensk*, *bogomilsk*, og dessuten har den veldig tidlig vært under innflytelsen til både Øst og Vest. Den tredje komponenten utgjør innflytting av jøder, spesielt i Sarajevo, men også i andre Bosnia og Hercegovina-byer. Tyrkernes ankomst symboliserer en spesiell situasjon, ved siden av det at disse kulturene fortsetter å utvikle seg normalt, går bogomilbefolkningen¹⁷² over til islam. Slik formes enda en spesiell situasjon med "treenighet". På det trange området av rundt 100 meter i Sarajevo, lever i naboskap og toleranse moskeen, den gamle ortodokse kirken, synagogen og katolske katedralen. (MG 5.4.91. nr.6:5)

Jeg har her valgt å ta med et langt utdrag fra artikkelen, fordi jeg mener at den viser godt akkurat denne holdingen om Bosnia i skjæringspunktet mellom sivilisasjoner, Bosnia bygd på flere religioner, som har levd sammen i fred og toleranse på dette området. Den bosnisk-muslimske identiteten blir forbundet med den bogomilske arv og islamiseringsprosessen etter at ottomanene kom til landet.

¹⁷⁰Srecko Dzaja i Kolstø (red) 2005:118-119 viser til flere nasjonale myter hos den bosnisk-muslimske befolkning, blant annet "the 'myth about ideal tolerance' for the non-Muslim population, which allegedly existed in Ottoman Bosnia and whose roots these myth-makers take back to Roman times." Også Eide 1998:98-99 viser til denne intramuralemyten: "little 'primordialisation' had taken place among Bosnian Muslims, who took pride in their multiculturalism and open-mindedness."

¹⁷¹Noe som om også kan forklares ved at bosniske serbere og bosniske kroater begge hadde ytre "moderstater" å vende seg til, deres identitet, som vi har sett tidligere, er mindre knyttet til det bosniske territorium, enn for de bosniske muslimer som ser på BiH som sin stat.

¹⁷²Om *bogomilene*, se kapittel om Bosnia i middelalderen i historie delen.

Forfatteren poengterer at mens skillelinjene i Europa i stor grad går på klasser og andre sosiologiske faktorer, er skillene i Bosnia lagt på religionene. Bosnias historie har i følge han vært markert av at ”sivilisasjonene har kommet og gått i Bosnia: Tyrkia, Østerrike, Ungarn. Alle disse omstendigheter har ført til utvikling av åndelighet i rammene til tre religioner, islam, ortodoksi og katolisisme. Disse forskjellige åndelige komponenter har fylt ut hverandre med tanke på stor toleranse, mens de allikevel forble autonome.” Kort sagt, det som gjør Bosnia spesielt er blandingen av folkeslagene som bor der, folkeslag som selv har beholdt sine særtrekk.

En del av dette multikulturelle-Bosnia-aspektet er også toleranse og fredelighet, en tradisjon som ofte blir knyttet islam som religion og det ottomanske styret, som i utgangspunktet får æren for å ha ”sivilisert” Bosnia i *Muslimanski Glas*. I det første nummeret av MG får vi høre i en artikkel som handler om Bascarsija (det gamle sentrum av Sarajevo grunnlagt av det ottomanske styre): ”det som gjør denne plassen enda mer særegen er det faktum at det på samme sted og i samme perioden, en ved siden av den andre, finnes gudshus av alle de fire største monoteistiske verdensreligioner.” Artikkelen utdyper denne påstanden og sier:

synagogen, bygd rett etter jødernes ankomst til Sarajevo i det 16 århundret, er ikke gjemt unna noen steder, men finnes i selve bykjernen. Og den gamle ortodokse kirken, som sammen med skolen blir nevnt allerede 1539, finnes i sentrum, ikke så langt unna synagogen. Den katolske kirken var i Latinlika, også i denne delen av carsija/sentrum. [...] Om moskeer trenger vi ikke snakke så mye om. Noen av dem er blant de peneste, eldste, og Begova Moske er den mest monumentale i landet. [...] På dette stedet møtes islam og kristendommen, men de krysser ikke hverandre! På dette stedet møtes Øst og Vest, og de skaper det som gjør den gamle byen, også kalt Bascarsija, så spesiell. (MG oktober 90, nr 1:23-24)

Man kommer til den samme konklusjonen senere i en artikkel som igjen handler om Bascarsija og den spesielle stemningen der: ”på Bascarsija kan man i omkrets av 150 kvadratmeter finne fire gudshus (mangler bare den buddhistiske fra de store religionene)” Forfatteren avslutter med å si at ”felleslivet er ikke bare mulig, det er også grunnlaget i fortiden og uforanderlig innsats for fremtiden.” (MG 27.9.91. nr. 23:22)

Bildet som her blir framstilt av det ottomanske riket og Bosnia som helhet er et helt annet enn det vi har møtt i *Javnost*. Den positive stemningen blir understreket i neste sitat som kommer fra et intervju med den tyrkiske ambassadøren til Jugoslavia. Han påpeker at det i det ottomanske rike ”regjerte harmoni og positive forhold når det gjelder relasjoner mellom forskjellige folkeslag men også når det gjelder forholdet til tsardømmet [sultanen]” (MG 27.12.91. nr. 36:7)

Dette bildet er igjen knyttet til holdningen om at bosniske muslimer er et fredselkende folkeslag, som står i kontrast til spesielt de serbiske uttalelser om å måtte dø for sin stat, om å kjempe, om modighet. Det neste sitatet kommer i forbindelse med diskusjoner om det nye riksvåpenet og det nye bosniske flagget, som var gjort av seks liljer. Flere serbiske representanter i parlamentet hadde uttalt seg negativt til bruk av dette middelalderske symbolet, men forfatteren at denne artikkelen mener at de seks liljene symboliserer "Bosnia slik den var og slik den er nå." Han understreker at Bosnia "kunne ikke ha som sitt merke noe som kunne skremme andre. Bosnia er ikke stolt over sine slag for å forevige dem med symboler, Bosnia har aldri bedt sine undersåtter, sine bosnjane, bosnjaker, bosniere til å dø for henne, eller til å ta over andres land. Liljer på dets flagg er en subtil form for dets sårbarhet." (MG 20.12.91. nr.35:20) Med "bosnjane, bosnjaker, bosniere" viser man til benevnelser på den bosniske befolkning som er å finne i gamle skrifter, og som spesielt bosniske muslimer har tatt til seg.

Vi skal nå se på uttalelser i *Muslimanski Glas* som presenterer den bosnisk-muslimske befolkning til Bosnia som det egentlige grunnlaget for den bosniske identiteten, samtidig som man prøver å holde på det multikulturelle aspektet. Her vil det også komme elementer av den såkalte *antiquitas*myten¹⁷³, det vil si framstillinger av bosniske muslimer som et gammelt folkeslag og det eldste folkeslaget på disse områder. Som vi har sett i gjennomgangen av bosnisk historie, er det spesielt bogomil-myten som det blir referert til for å forklare det faktum at bosniske muslimer har lengre røtter i Bosnia enn både bosniske kroater og serbere. Det er en liten diskrepans mellom premisset om Bosnia som bosnisk muslimsk stat og Bosnia som en multietnisk stat, som kan se i neste eksempel.

Bosnia er ikke bare en statlig politisk enhet. Det er først og fremst et kulturelt faktum. Særegenheten av den kulturelle og religiøse arv i Bosnia dateres til før ankomsten av islam på disse områder. Den bogomilske kirke anerkjente ikke forskjellen mellom ortodokse og katolikker, som stammet fra skillet mellom Roma og Bysants fra 1054, slik at Bosnia fram til tyrkernes ankomst i hovedsak var bogomilsk, verken ortodoks eller katolsk. (MG 21.6.91. nr.19:8)

Det multikulturelle, særegne Bosnia blir understreket i begynnelsen, mens vi etterpå kan kjenne igjen forsøk på å knytte den bosniske identitet mot bogomilene, og dermed også dagens bosniske muslimer, som ser på seg selv som bogomilenes arvtagere. En slik innfallsvinkel til den bosniske identitet, distanserer det ortodokse og katolske elementet, som blir sett på som "tilflyttere".

¹⁷³*Antiquitas*-myten er i følge Kolstø en historisk myte som går ut på å vise tilknytning mellom et folk og et territorium så langt tilbake som mulig i historien, "vi kom der først" Kolstø 2005:22.

Det neste eksemplet stammer fra en anmeldelse av en nyutgitt bok om bosnisk historie, *Bosnias ignorerte århundrer*. Denne boken var faktisk basert på et manuskript overlevert til de allierte i 1944 og skulle fortelle om BiHs egenart og lidelser gjennom historien. Sitatene jeg kommer med her stammer fra selve boken som understreker at

Bosnia og dets befolkning har en særegen individualitet som daterer fra splittelsen av Illyrika. Slavernes ankomst på dette territoriet førte til symbioser mellom den gamle bosniske befolkning og slaverne. Begrepene serber og kroat kommer først med opprettelsen av den serbiske og kroatisk stat og deres første nasjonale uttrykk i Bosnia og Hercegovina, hovedsakelig som følge av de kraftige nasjonalistiske bevegelser hos sørslaver, stammer først fra etter 1860. (MG 17.1.92, nr. 39: 22)

Boken siteres videre på at den bosniske stat ble formet samtidig med den kroatisk og serbisk stat. Det er viktig for de bosniske muslimer å vise at de er noe annet enn både serbere og kroater, at de er et minst like gammelt, om ikke eldre folkeslag på disse områder. Denne tilnærmingen til opprinneshistorien kan igjen føre til at serbere og kroater blir stemplet ”ubosniske” slik vi har sett tidligere.

Det er klart at mye av denne kampen for den bosniske identitet skyldes det faktum at både serbere og kroater i løpet av den nære historien, og spesielt etter dannelsen av det første Jugoslavia, har hevdet at bosniske muslimer ”egentlig” er katolikker-kroater eller ortodokse-serbere. Hovedpoenget i mange av disse artiklene er at “muslimer er et eget og suverent folk, med samme nasjonale behov som serbere, kroater, på dette felles geografiske, historiske og politiske området.” (MG 1.2.91. Nr. 2:11)¹⁷⁴ Denne iveren etter å vise at ”vi” ikke er som ”dem”, førte i visse tilfeller til en fornektelse av viktigheten til de to andre folkegruppene i Bosnia, samtidig som det var de bosniske muslimene som høyest understreket ideen om det multikulturelle, multietniske Bosnia. Jeg har her prøvd å vise hvordan denne dualiteten kom fram i de historiske argumentene.

Jeg skal avslutte denne delen med et intervju av redaktøren i *Muslimanski Glas* på temaet om bosnisk-muslimsk identitet. Han påpeker at “Vi [muslimene] er ingen tyrkere. Vi er et gammelt europeisk folkeslag, med sikkerhet så gammelt og stolt på disse områder som serbere og kroater. Språket vi snakker, jorda vi bor på, de materielle og åndelige minnesmerker for vår

¹⁷⁴ Dette sitatet er tatt fra en artikkel som snakker om bosniske muslimenes dårlige posisjon, hvor det kreves at: ”vi muslimer, et folk lenge holdt i urettferdighet, blir sikret lik status [...] muslimer har lenger enn et århundre vært tvunget i en urettferdig situasjon på alle livets områder. Dette har umuliggjort muslimsk nasjonal utvikling, kulturell autonomi og politisk selvbestemmelse, på tvers av det faktum at muslimene er et av de eldste europeiske folkeslag og [...] at ingen av de andre folkeslag som har levd sammen med muslimer har hatt samme skjebne.” (MG 1.2.91. Nr. 2:11)

kulturelle arv, alt dette snakker om kvalitetene til bosniske muslimer.” (MG 7.2.91. nr. 42:13/14) Han forklarer at grunnlaget for den nasjonale identitet til bosniske muslimer er “jorda - Bosnia (det vil si territorier av det som ble kalt Bosnia pasaluk¹⁷⁵); språket - bosnisk, som er det historiske navnet på vårt morsmål som Østerrike-Ungarn forbød administrativt i 1907; åndelige stamme, kultur og sivilisasjon, bogomil-tro, så islam; historiske skjebne til folket som i det store befolker områder fra Novi Pazar¹⁷⁶ til Cazina.” (MG 7.2.91. nr. 42:13/14) Forbindelsen mellom *bogomiler* og dagens bosniske muslimer understrekes som et ledd for å vise at ”vi” er ikke omvendte serbere eller kroater, samtidig som det påpekes at serbere og kroater er et moderne fenomen i Bosnia, som stammer først fra ”1860 [da] ortodokse i BiH uttalte seg nasjonalt som serbere og katolikker som kroater.” Den bosnisk-muslimske identitet er i tillegg sterkt knytta til Bosnia som land, Bosnia som helhet. Det var viktig å kunne påvise kontinuiteten fra den bosniske middelalderstat, som vi skal se på i neste kapittel.

Bruk av historiske argumenter i debatten om BiHs status

Historiske argumenter i *Muslimanski Glas* blir brukt til å underbygge de politiske standpunktene til SDA, partiet som var ansvarlig for utgivelsen av avisa. SDA ga seg ut for å representere alle bosniske muslimer og deres hovedfokus var å beskytte den bosnisk-muslimske identiteten i en tid full av forandringer, det vil si bevare de nasjonale interessene. Mens de nasjonale interessene for bosniske serbere var å holde sitt folk samlet, det vil si å ikke tillate oppsplittelse av folket, var den nasjonale interessen til de bosniske muslimene å holde det bosniske territorium samlet og motvirke oppsplittelsen av dette. Vi skal nå se hvordan historiske argumenter ble brukt for å begrunne dette syn, blant annet ved å vise til kontinuiteten til den bosniske stat og ikke minst gyldigheten til de bosniske grensene, som det ble stilt spørsmål ved av den serbiske siden. I forbindelse med dette vil vi også komme innpå historiske argumenter som går ut på Jugoslavias status som stat og som framtid for bosniske muslimer.

Det var viktig spesielt for bosniske muslimer å vise at bosniske grenser var langt fra bare administrative, at de har blitt konsolidert flere ganger gjennom historien, og i tillegg at de var eldre og sterkere enn grensene til Kroatia og Serbia, for å kunne begrunne helheten av den bosniske stat. Dette synet sto i motsetning til den serbiske siden i Serbia, Kroatia og Bosnia, som mente at grensene var kun ”administrative” og dermed kunne endres etter vilje, spesielt med det målet om å oppnå samling av alle serbere under et tak. Jeg starter med argumenter som hevder at kravet for et samlet Bosnia ikke er noe nytt i muslimenes politikk, det er det som har

¹⁷⁵Pasaluk er administrative enhet under det ottomanske rike, Bosnia Pasaluk omfatta også Sandzak.

¹⁷⁶Novi Pazar er tredje største byen i Sandzak.

vært grunnlaget for deres eksistens. Eksemplet er tatt fra en artikkel i det første nummeret som handler om røttene til politisk organisering hos muslimer og vi får vite at

behovet for å organisere muslimer med mål om å beskytte territorier på hvilke de lever for å bevare frihet, tro og kultur, starter fra det øyeblikket da det ottomanske riket kommer i forsvarsposisjon mot slutten av det 16. århundret. I likhet med sine forfedre som sto i gapet av det delte romerske riket, og siden i skjæringspunktet mellom kristendommen og islam, kommer beboerne i disse områder igjen til å være en del av sivilisasjonsskiftet, mens de forsøker, som de før dem, å forbli tro mot sin jord, sin ånd og egenhet. (MG oktober 1990, nr. 1: 47-49)¹⁷⁷

De bosniske muslimene blir på mange måter framstilt som forsvarere av Bosnia og Hercegovinas integritet som en intramurale stat, slik vi også kan lese ut av det neste sitatet som sier at bosniske muslimer har “alltid [hatt] det samme målet, å bevare enheten av Bosnia og Hercegovinas territorier og fellesskapet av alle folkeslag som befolker dette gamle området.” (MG 26.07.91, nr. 14:6)

Denne holdningen om at bosniske muslimer ved flere anledninger har slåss for å bevare den bosniske statligheten, kan settes i forbindelse med synet på bosniske muslimer som martyrer, som ofre for en høyere sak, det vil si et helhetlig Bosnia. Jeg skal her vise til en artikkel som handler om viktige øyeblikk i muslimenes historie – ”1737, 1831 og 1878”¹⁷⁸ da de bosniske muslimene sto imot sterkere makter for å bevare sin identitet.

da den mektige habsburgske armeen angrep den bosniske pasjaluk i juli 1737, sto den muslimske befolkning imot med styrke, klar over at den ikke taper bare eiendom og tro, men også liv [...] da klarte man å bevare Bosnia og Hercegovina som en helhet, og bosniske muslimer klarte å beholde territoriet som de hadde historisk tilhørighet til. (MG 27.12.91. nr. 36:4)

Artikkelen forteller videre at det gikk mindre bra i 1878, da bosniske muslimer gjorde motstand mot at BiH skulle bli gitt til Østerrike-Ungarn, men til ingen nytte, ”ved dette tilfelle taper de ikke bare makt og eiendommer, men de blir også fratatt nasjonal identitet.” Som vi har sett tidligere, den bosnisk muslimske identitet er tett knyttet til det bosniske territoriet, og det er også en av grunnene til at MG legger så mye vekt på å vise at Bosnia er en gammel og suveren enhet. Muslimenes oppofring for denne staten kan også leses i neste sitat, som er hentet fra en artikkel som snakker om den 25. november, BiHs nasjonaldag under kommunistperioden.

¹⁷⁷ Artikkelen fortsetter “Da bestemmelser fra Berlin-kongressen gir Bosnia og Hercegovina til Østerrike-Ungarn, starter muslimer med å organisere motstand mot de mye sterkere okkupasjonsstyrkene. [...] man må understreke at i periodene med motstand mot okkupasjonsstyrkene, selv i en veldig vanskelig situasjon, har det ikke vært skrevet ned en eneste eksess mot serbere og kroater, eller mot de som da ga sin støtte til Østerrike-Ungarn.”

¹⁷⁸ Vi kan her se rester av antemuralemyten hos den bosnisk muslimske befolkning, som så på seg selv som beskyttere av den muslimske sivilisasjonen i perioden under det ottomanske rike. Dette bildet var ikke framtreddende i *Muslimanski Glas* og den var heller erstattet av intramuralemyten, det vil si synet på de bosniske muslimer som beskytter av det multikulturelle Bosnia. Se [Dzaja 2005:125](#).

Forfatteren understreker at Bosnias status ble bestemt på denne dagen i 1943, men at man i dag ”igjen setter spørsmålsteget ved den statlige suvereniteten og territoriale integriteten til [bosnisk-muslimenes] eneste hjemland.”

Han fortsetter med å si at ”Spesielt muslimer har lidd store menneskelige og materielle tap i kampen for sin frihet.” Disse tapene skal man minnes på i dag når man igjen står foran ”en kamp mellom storserbiske og storkroatiske ideologier for å tilrøve seg Bosnia og Hercegovina-territoret [...] Denne ekspansjonistiske politikk har blitt ført de siste 150 årene på forskjellige måter.” Han påpeker så at ”Bosnia har en statlig tradisjon fra det 12. århundre, og at den aldri var en del av Serbia eller Kroatia, noe som kan bli bevist ved flere historiske kilder.” (MG 22.11.91, nr. 31:5) I begge de to siste eksemplene ser vi hvordan argumenter om historisk kontinuitet blir brukt for å rettferdiggjøre krav om et samlet Bosnia, samtidig som man viser til at dette er ikke nye krav, bosniske muslimer har tidligere i historien ofret seg for å bevare Bosnias integritet og dermed sin identitet.

Rollen til de bosniske muslimene som forsvarer av et multietnisk Bosnia forbindes her med kontinuiteten til den bosniske stat, det er den som historisk har sørget for suvereniteten av BiH. Det som blir ansett som en ”historisk formel på Bosnia som multikonfesjonelt, multinasjonalt, multikulturelt samfunn” er samtidig et argument for å bevare grensene slik de er. I artikkelen det sistnevnte sitatet er tatt fra, undrer artikkelkriveren ”om Bosnias grenser, mer enn 300 år gamle, skapt under politiske forskyvninger i løpet av en lang og spennende historie [...] er administrative?” (MG 6.12.91 nr. 33:4) Han henviser her til de mange diskusjonene om Bosnias framtid og en mulig oppdeling. Hans svar er at de bosniske grensene ikke er administrative, de er skapt av historisk utvikling og han ser ikke hvorfor ødelegge noe som ”fungerte bra, og som i tillegg representerer en human, demokratisk og, hvis du vil, europeisk løsning?”

Denne tankegangen kan finnes igjen i deklarasjonen offentliggjort av de muslimske intellektuelle i Sarajevo den 3. april 1992, hvor de sier at ”Bosnias udelelighet er sørget for ved dets historiske fødsel og kontinuitet, dets mange hundre år gamle statlige og territoriale helhet og den høye grad av nasjonal blanding blant dets innbyggere.” (MG 3.4.92, nr. 50:16/17) Denne deklarasjonene ble underskrevet av et hundretalls muslimske intellektuelle, og kan knyttes til den pågående prosessen om internasjonal anerkjennelse av bosnisk suverenitet, som kom ca tre dager senere.

Vi skal nå se på flere artikler som direkte viser til historiske forhold for å bevise kontinuiteten av de bosniske grensene. Det følgende eksemplet stammer fra en artikkel som i sin helhet er skrevet for å underbygge påstanden om Bosnias statlighet. I tillegg til å være en gammel stat, blir Bosnia og Hercegovina framstilt til å være den mest stabile enheten på den ellers urolige Balkan:

Første faktum er at det fra tidlig sørslaviske middelalder finnes rettstatlig, det vil si politisk, territoriell kontinuitet av Bosnia og Hercegovina. [...] historien om Balkan er historien om flyttinger, ikke bare av folk men av stater. [...] unntaket i dette er Bosnia, som til forskjell fra nabolandene i løpet av sin historie har verken flyttet på seg eller blitt delt, men har eksistert i kontinuiteten fra den først nevnes i det 10. århundret, som det lille landet rundt kilden av elven med samme navn, til okkupasjonen i 1878. Senere har det eksistert i sin litt smalere eller bredere territorielle ramme. (MG 2.8.91. nr. 15:6)

Videre får vi høre at “Bosnia gikk [...] som en likestilt del inn i Kongedømmet av serbere, kroater og slovenere. Den territorielle helhet av Bosnia ble garantert av Vidovdanski Ustav [...] den tyrkiske paragraf¹⁷⁹ sørget for at Bosnia og Hercegovina skal forbi innen sine grenser.” Artikkelen påpeker at det er først i 1929 at “den politisk-territorielle helhet av Bosnia og Hercegovina [ble] ødelagt pga oppdeling av dets territorium i fire regioner, Drinsku, Vrbasku, Primorsku og Zetsku.” Denne integriteten ble gjenopprettet under AVNOJ-møter og dermed ble Bosnia “konstituert som føderal enhet av likestilte borgere, muslimer, serbere og kroater innen rammene til det føderale Jugoslavia og innen grenser fra 1918.” Artikkelskriveren konkluderer ut fra disse kjensgjerninger med at ”disse grensene i sin karakter ikke er administrative. De er historiske og som slike er de resultat av flere hundre år politisk, sivilisasjons- og konfesjons-etnisk, det vil si nasjonal utvikling.” (MG 2.8.91. nr. 15:6) Vi ser her klart hvordan historiske argumenter ble brukt for å underbygge politiske krav, i dette tilfelle kravet om å ikke rokke ved Bosnia og Hercegovinas grenser.

Henvisningen til 1929 og bruddet i den bosniske statlige integriteten, kan knyttes til den SDS-politikken om dannelsen av SAO-områder, slik at dagens SDS-politikk av regionalisering blir sammenlignet med perioden under Kongedømmet av serbere, kroater og slovenere. I flere artikler blir det påpekt at Bosnias grenser ble anerkjente i Vidovdan-konstitusjonen, men at det sentrale styret i kongedømme overkjørte denne avtalen med oppdeling av Jugoslavia i flere regioner, noe som resulterte i at “Bosnia og Hercegovina [mistet] sine statlige attributter, etter 700 års anerkjennelse av dens statsstatus”, selv etter motstanden fra muslimsk hold. Sitatet er hentet fra en artikkel om en nylig utgitt bok om bosnisk historie, som i følge anmelderen ikke i

¹⁷⁹ Den tyrkiske paragraf henviser her til avtaler gjort av Pasic, statsministeren i Kongedømmet og Spaho, lederen for JMO. Disse avtalene skulle sørge for respekt av det religiøse grunnlaget for den bosnisk-muslimske identitet, det vil si bevaring av sjaria-domstoler og ellers den tradisjonelle muslimske levemåten.

tilstrekkelig grad viser til “det muslimske folks kamp for å bevare den territoriale helhet av BiH og dens autonomi, som spesielt kom til uttrykk med dannelsen av kongedømmet SHS.” I følge artikkelen blir en slik regionaliseringspolitikk ført an av SDS i dag, med pretekster om økonomisk interesser. Det blir påpekt at den muslimske befolkningen var imot en slik oppdeling da, og er imot den fremdeles.

Den neste artikkelen oppsummerer på en god måte dette søket gjennom historien for å bevise den flere århundre lange kontinuiteten til den bosniske stat. Artikkelen er skrevet av den bosniske historikeren Imanovic, og den røde tråden i hans tekst går ut på å vise når de bosniske grensene stammer fra. Jeg har valgt å ta en del lange utdrag fra hans tekst, fordi jeg mener at hans framstilling speiler godt bruken av historiske argumenter i MG. Han starter med middelalderhistorie og trekker så trådene oppover i tid for å vise kontinuiteten til den bosniske staten:

Den bosniske stat ble oppretta på slutten av det 12. århundre på området rundt kilden og øvre del av elven Bosna, som også i dag er dets geopolitiske sentrum. [...] Den bosniske kongen Tvrtko den første styrte i andre halvdel av det 14. århundre ikke bare på territorier av dagens Bosnia og Hercegovina, men også i mange av de omkringliggende land, mot øst, vest og mot sør. I europeisk historisk litteratur har man ofte sagt at Tvrtkos Bosnia i sin territorielle utstrekning er det som er nærmest til dagens Bosnia, i forhold til alle andre sørslaviske middelalderstater. [...] Rett etter fallet av den middelalderiske bosniske stat, kom ottomanene i 1463 og dannet på dets opprinnelige territorium bosnisk *sandjak* som fra 1580 vokste til bosniske *alajet* eller *pasjaluk*,¹⁸⁰ som den største administrative territoriale form i det osmanske riket. [...] Den bosniske *pasjaluk* omfattet så å si alle de omkringliggende land som også ble holdt av konge Tvrtko. På denne måten ble den særegne politisk- territorielle kontinuitet bevart mellom den middelalderiske bosniske stat og Bosnia som ottomansk provins. (MG 10.1.92. nr. 38:13)

Han fortsetter med å forklare hvordan de nordlige og vestlige grensene ble skapt som følge av fredsforhandlinger mellom ottomanene og habsburgere. Da ottomanene tapte i 1718 mot en østerriksk-veneziansk koalisjon, fikk de bare beholde to sjøutganger, ved Neum og Kotor, som dannet sørgrensene. Avtalen fra 1739 fastsatte de nordlige grensene for det ottomanske rike ved elvene Sava og Donau. Med Wien-konferansen i 1815 ble Bosnia internasjonalt anerkjent som sultanens område, og grensene mot nord og vest ble fastsatt. Østgrensen ble modifisert i 1833 da den serbiske kongen Obrenovic fikk utvidet serbiske grenser fram til Drina fordi sultanen ville belønne han for å ha stått på hans siden da bosniske muslimer gjorde opprør under kaptein Gradescevic.¹⁸¹ Med krigene 1876-1878 mista Bosnia også byen Niksic og

¹⁸⁰ Sandzak, alajet og pasaluk er styringsregioner under ottomanere, tilsvarende provinser, oppført etter størrelse, rang. *Sandzak*, tyrk. eg. 'fane; tyrkisk forvaltningsområde, provins' og *Pasjaluk* av *pasja*, 'høystilt offiserer', i dag ærestittel, brukt om området som en pasja hadde under seg. *Alajet* er styringenheten mellom sandzak og pasaluk.

¹⁸¹ Det henvises her til opprøret ledet av lokal muslimsk elite mot sultanens reformplaner i 1831. Den serbiske kongen stilte seg da på sultanens side og hjalp til å slå ned opprøret i Bosnia.

omegn til Montenegro. Dette betydde at Bosnia så å si hadde dagens grenser under Berlin-kongressen i 1878 da Bosnia ble gitt til Østerrike-Ungarn. Imanovic minner på at de grensene ikke ble endret i løpet av den 40 år lange perioden fram til 1918. Med slike grenser gikk Bosnia inn i Kongedømmet av slovenere, serbere og kroater, som ble garantert med Vidovdanski Ustav. I slutten av artikkelen får vi høre at:

I 1944 ble Bosnia konstituert som staten av likestilte borgere, serbere, muslimer og kroater, det vil si som føderal enhet i sine historiske grenser i rammen til den Demokratiske Føderale Jugoslavia. [...] Med den internasjonale anerkjennelse av Jugoslavia og bekreftelse av dets grenser i Paris 1947, anerkjente man automatisk *a minore ad maius* dets indre grenser. Dermed kan vi konkludere at grensene i Bosnia og Hercegovina, slik vi til nå har sett, er resultat av et flere århundre lang politisk, kulturell og demografisk utvikling av dets statlige grenser. (MG 10.1.92. nr. 38:13)

Imanovic sementerer i sin historiske gjennomgang at Bosnias grenser er både gamle og veletablerte, og at ingen dermed burde stille spørsmål ved deres gyldighet.

Tilknytt spørsmålet om Bosnias suverenitet var også spørsmålet om videreføring av den jugoslaviske stat, det vil si spørsmålet om Bosnia i sin helhet burde fortsette å være del av Jugoslavia eller ikke. SDA og *Muslimanski Glas* tok tidlig standpunkt om at Jugoslavia uten Kroatia og Slovenia er lik Serboslavia, et alternativ som på bakgrunn av den historiske erfaringen er umulig å akseptere for den muslimske befolkning. Som neste sitat viser, ble de bosniske muslimer minnet om de dårlige forholdene de fikk leve under det første Jugoslavia:

Det spesielle historiske minnet til det muslimske folket krever at det skal være forsiktig når det gjelder å knytte sin statlige enhet, som har sin suverenitet og grenser anerkjente ved AVNOJ, til en slik statlig dannelse, som i hovedtrekk forestiller et stor-Serbia. [...] i styreperioden til dynastiet Karadordevic¹⁸², vet vi at det muslimske folket ble stemplet som en religiøs minoritet og at den mistet politiske subjektivitet, og at Bosnia og Hercegovina i sin helhet mistet sin politiske autonomi. [...] alt dette gjorde det mulig å bryte ned den territorielle integriteten til Bosnia og Hercegovina i dets internasjonalt anerkjente grenser fra freden i Karlsburg i 1699, slik at det muslimske folk ble fordelt på forskjellige administrative enheter, noe som også senere kulminerte i deling av Bosnia og Hercegovina mellom serbere og kroater ved den kjente Cvetkovic-Macek avtalen fra 1939. [...] i tillegg til den politiske umyndiggjøringen av det muslimske folket kom også den økonomiske fattiggjøringen som følge av gjennomføring av agrarreformen i 1918, i hvilken det muslimske folk ble fratatt 11 millioner *dunum* jord som aldri ble erstattet. Etterfølgelsen av dette føles i dag i og med at 31,4 % av den serbiske befolkning bruker 64 % av Bosnia og Hercegovinas jordareal, som den kom til å eie på grunn av den ovenfor nevnte reformen. (MG 5.10.91. nr.24:24)

Artikkelen formulerer ganske klart de historiske minnene som “advarer” det muslimske folket om sammenslutning med enda et Serboslavia, noe som ville betydd ny en identitetsfrarøvelse. Perioden under det første og det andre Jugoslavia blir beskrevet som skjebnesvanger for den

¹⁸² Karadordevic-slekta styrte Kongedømmet av serbere, kroater og slovenere.

bosnisk-muslimske befolkningen, nettopp fordi den har blitt fratatt sin identitet i disse periodene. Dette kommer fram i en kommentar til debatten om revurdering av de bosniske grensene, hvor det blir påpekt at

Innen grenser til den jugoslaviske staten har det muslimske folket tre ganger vært visket ut med det farlige politiske viskelæret. Som folk “forsvant” muslimer etter begge verdenskriger: 1918 i kongedømmet Jugoslavia og i 1946 i det sosialistiske Jugoslavia. [...] igjen vil man viske grensene til Bosnia og Hercegovina og det muslimske folk skulle med dette “forsvinne” igjen. (MG 1.2. nr. 2:11)

Den bosnisk-muslimske identiteten blir forbundet med det bosniske territoriet, samtidig som offerrollen til bosniske muslimer er knyttet til tap av Bosnias suverenitet. Til slutt understrekes igjen det faktum at “Grensene i Bosnia og Hercegovina er langt fra administrative [...] de ble internasjonalt og lovmessig anerkjent allerede i 1878 på Berlin-kongressen og i 1919. [...] Disse grensene forplikter det folket som lever innenfor og det folket som lever utenfor disse, både i dette og et framtidig Jugoslavia.” (MG 1.2. nr. 2:11)

Spørsmålet om Bosnias skjebne i et “rest-Jugoslavia” kan oppsummeres med utdrag fra artikkelen som vi allerede har møtt i forbindelse med diskusjonen rundt agrarreformen. Mot slutten av artikkelen oppsummerer forfatteren at “på grunn av den historiske erfaring er det ikke rart at den muslimske befolkning ikke kan bli med i en “restføderasjon” uten Kroatia og Slovenia” en historisk erfaring som minnes “det forferdelige folkemord over det muslimske folket fra tsjetniksiden. Det er kjent at 8,1 % av den muslimske befolkning døde i den krigen” (MG 1.2.91. nr. 2:8), samtidig som hun minner på den dårlige behandlingen bosniske muslimer fikk av det «titoistiske serbiske kommunistpartiet» i det kommunistiske Jugoslavia, ved at de ikke ble anerkjent som nasjon før i 1971. I likhet med det forrige eksemplet, er muslimenes offerstatus forbundet med perioder da den bosniske suvereniteten var innskrenket.

Bruk av historiske argumenter som advarsler

Vi har nå sett hvordan historien blir brukt for å begrunne ideen om at Jugoslavia ikke er en framtid for det bosniske folket, samtidig som vi har sett på argumenter brukt for å vise kontinuiteten og suvereniteten til den bosniske stat og dens grenser. Nå skal vi se på advarselargumenter, argumenter som antyder en gjentakelse av historien og likestilling av fortid og nåtid. Ved å likestille fortid og nåtid, åpner man for at lidelser ”vi” har opplevd i fortiden kommer til å gjenta seg. Den eneste måten for bosniske muslimer å unngå lidelsene er å sørge for et selvstendig helhetlig BiH, og dermed bevaring av deres nasjonale identitet. På denne måten blir bruk av historien en advarsel for fremtiden og dermed et mobiliseringsgrunnlag for den bosnisk-muslimske befolkningen til å beskytte sine interesser.

Jeg skal starte denne delen med et sitat som viser godt hva slike advarselargumenter går ut på. Sitatet er tatt fra en artikkel som kommenterer den anspente situasjonen i Bosnia, som er i påvente av svar fra det internasjonale samfunnet om BiH kommer til å bli anerkjent som en suveren stat eller ikke. Forfatteren starter med å si at en anerkjennelse vil være nødvendig ”for at historien ikke skal gjenta seg”. Han fortsetter med å fortelle at

det muslimske folket er bevisst sin lite misunnelsesverdige posisjon fram til i dag, og de skal sørge for at historien ikke skal gjenta seg, fra Balkan-krigene og fram til i dag, da det opplevde det forferdelige folkemord som dere alle kjenner til. Man negerte alle menneskerettigheter til dette folket, fra retten til et nasjonalt navn, språk [...] (MG 3.4.92, nr. 50:14)

Denne ideen om at det bosnisk-muslimske folket ikke *kan* tillate en oppdeling av Bosnia, fordi dette ville resultert i gjentakelse av folkemord begått mot dem, går igjen i mange av «advarsel»-artiklene.

En viktig del av disse advarselargumentene ligger i bruken av ordet tsjetnik. Tsjetniker ble sett på som de største fiendene av den muslimske befolkningen under andre verdenskrig, slik at referanser til tsjetniker i dag kan bli sett på som advarsler om at historie er i ferd med å gjenta seg og at de samme demonene vender tilbake igjen. I de fleste tilfeller ble ordet tsjetnik forbundet med serbiske politikere, nasjonalister, men også rekrutter både i JNA og i de paramilitære styrker.. Til å begynne med skal jeg komme med noen eksempler på overskrifter i hvilke ordet ”tsjetnik” blir brukt for å henvise til serbere og bosniske serbere i dag. Jeg har her valgt å ikke forklare nøyere innholdet i artiklene, siden disse i seg selv ikke hadde noen historiske referanser.

De fleste artiklene henviser til hendelser og sammenstøt mellom de som blir stemplet som "tsjetniker" og bosniske muslimer. I mai 1991 får vi blant annet høre at "Tsjetnik-bein tør ikke gå inn i Velika Kladusa" (MG 10.5.91, nr. 3:6) og om "Åpne tsjetniktrusler, Kljuc" (MG 17.5.91. nr. 4:6). Videre får vi høre om "Tsjetnik-provokasjoner på første Ramadan-dag i Visegrad" (MG 28.6.91, nr. 10:6), om "Muslimske flyktninger fra øst-Hercegovina forfulgt av tsjetnik-skuddsalver" (MG 19.7.91. nr 13:8) og ikke minst om at "Tsjetnik-bander herjer over Bosnia" (MG 20.9.91. nr 22:2) Disse overskrifter viser hvordan fortid og nåtid blir likestilt, hvordan historie igjen er relevant. I alle disse tilfellene henviser ordet "tsjetnik" til bosniske serbere, men å kalle dem tsjetniker gjør at konnotasjonene til ordet blir mye sterkere, det henvises til andre verdenskrig og det tsjetniker da gjorde mot muslimene, spesielt i øst-Bosnia og øst-Hercegovnia.

Likestilling av fortid og nåtid etableres direkte i det følgende eksemplet, som handler om "Røttene til tsjetniskhet i SDS-politikk. Fedre og barna. Faren til Radovan Karadzic, krigsforbryter, var med på nedslakting av muslimene i Foca og Bukovica. Orahovo [stedet han kommer fra] var kjernen til tsjetnikledelsen" (MG 17.4.92. nr. 52:8) Artikkelen begynner med å fortelle om at faren til SDS lederen Radovan Karadzic var krigsforbryter fra andre verdenskrig. Deretter følger vitnemål om lidelsene til det bosnisk-muslimske folket i øst-Hercegovina, og det blir igjen understreket at dagens SDS ledelse stammer fra stedet "hvor tsjetniker har utført det verste tenkelige folkemord over den muslimske befolkning.»¹⁸³

Bruken av begrepet 'tsjetnik' ble i stor grad fremmet av det faktum at en del serbere tok på seg det navnet med ære. Fra serbisk hold prøvde man å renske navnet ved å vise til at tsjetniker bare sloss for serbiske interesser. I *Muslimanski Glas* blir det ved flere anledninger vist til slike tsjetnik-forherligelser fra den bosnisk-serbiske siden, som ble sett på som tegn på at serbere verken viste anger over eller forståelse for de muslimske lidelsene under andre verdenskrig, noe som igjen kunne bety en gjentakelse av disse. I en artikkel som handler om at lederen for de kroatisk uregulære ustasjstyrker, Paraga, har blitt fengslet, får vi høre at "den selvutnevnte tsjetnik *vojvoda*, Seselj, spaserte på krigsscenen med sine tsjetniker." (MG 29.11.91. nr. 32:11-13) Vojislav Seselj, lederen for det radikale partiet i Jugoslavia, hadde utnevnt seg selv som tsjetnikleder, tsjetniker som i *Muslimanski Glas* blir beskrevet som fascister og rasister: "Det er ingen tvil om at fascisme og rasisme er de rette betegnelse for den serbiske tsjetnikideologi

¹⁸³ Se kapittel om andre verdenskrig i historiedelen.

til radikalene¹⁸⁴ og Seselj.”

Videre i artikkelen får vi høre hvordan ”tsjetniker som i 1943 og 1944 tok av *kokarde*¹⁸⁵ fra sine luer og byttet dem ut med stjernen [på grunn av krigspensjoner] har nå igjen tatt fram *kokarde* og vist hvem de virkelig er: genocidale tsjetniker” (MG 29.11.91. nr. 32:11-13) Det henvises her til det faktum at mange tsjetniker hadde gått over til partisanstyrkene på slutten av krigen, de hadde tatt til seg stjernen som var det kommunistiske tegnet, noe som førte til at de unngikk både dom og rett, samtidig som de fikk nyte av krigspensjonene i det kommunistiske Jugoslavia. Artikkelen avslutter med å understreke at ”ruinene de [tsjetniker] etterlater bak seg har verken hunere, barbarer eller avarere klart å gjøre, for å ikke snakke om de mest bestiale nedslaktninger og massakrering av den sivile befolkningen.” (MG 29.11.91. nr. 32:11-13) Denne artikkelen angriper både serbere under andre verdenskrig og serbere som ledere av den kommunistiske staten, samtidig som de advarer om at serbere igjen skal komme i ledelse.

Det neste sitatet henviser også til forherliggjørelsen av tsjetniker fra siden til bosnisk-serbiske politikere. Sitatet er tatt fra et intervju med presidenten av det såkalte autonome området Hercegovina, SAO som uttaler at ”Tsjetniker er nå en legal serbisk hær og det serbiske folk stoler på dem.” Å si at tsjetniker igjen er aktuelle på disse områdene, kunne bare bli forstått som trussel for bosniske muslimer. Også snakk om grenserevidering kunne blir forstått som trussel for bosniske muslimer som knyttet sin identitet til et udelelig Bosnia, han uttaler nemlig at ”jeg vil gjerne si til det serbiske folket av vi skal rette opp urettferdigheten rundt grensespørsmålet, som Josip Broz tegnet med sine skitne fingre”. (MG 27.9.91. nr. 23:15) Det henvises her til at SDS ikke anerkjente Bosnias grenser som konstitusjonelle, siden de førte til oppsplittelse av den serbiske befolkning. Redaksjonene i *Muslimanski Glas* lar hans uttalelser tale for seg selv, uten nærmere forklaring enn at dette har blitt sagt av en representant for det serbiske folket.

Det er klart at opphøyelsen av det tsjetniske idealet blant serbere ble sett på med uro blant bosniske muslimer, som på sin side mintes forbrytelsene begått av tsjetniske styrkene på den bosnisk-muslimske befolkning under andre verdenskrig. Likestilling av tsjetniker og serbere førte til at man så på større mistro på den serbiske befolkning, i likhet med det vi har sett i *Javnost* med tanke på bruken av ustasjebegrepet om den kroatisk befolkning. Som en

¹⁸⁴ Redikalene var navnet på partiet som Seselj var leder for. I vest-Europa ville de ha blitt plassert på ytterst høyre fløy.

¹⁸⁵ *Kokarde* viser til emblemer tsjetnikene hadde på sine hodeplagg. Ordet kommer fra fransk og betyr «merke i form av en rund plate el. rosett av tøy (oftest i nasjonalfarger), særl. brukt til luemerke.»

avslutning på dette kapittelet om advarsler om at historie er i ferd med å gjenta seg, skal jeg vise til to artikler som begge på sin måte advarer den bosnisk-muslimske befolkningen om at tsjetnikånden igjen er våken.

Det første sitatet kommer fra et leserbrev, skrevet på Beograd-dialekt, som advarer muslimene om at de kommer til å gjennomgå det samme som under andre verdenskrig hvis de tar side med kroatene. Brevet er enkelt skrevet, og det fungerer på en og samme gang som tegn på hvor primitive disse "tsjetnikene" er, men også som trussel, og advarsel på at de kan finne på hva som helst. "Hør her skitne tyrkere. Vi er tsjetniker fra Beograd. Vi skal skjære av hendene til alle muslimer og kroater som bærer på måne og stjerne eller *sahovnicu*. Fordi dere vet jo at ustasjaer bar disse flaggene i 1941. Det muslimske flagget minner serbere om *ustastvo*. Muslimene er ustasjaer. Etter at den tredje Jugoslavia kommer skal vi drepe alle muslimer og kroater som ikke var tsjetniker eller partisaner i 1941." (MG 27.9.91. nr. 23:12) Om dette brevet virkelig var skrevet av tsjetniker eller ikke er irrelevant, Det viser oss godt hva slags bilde de bosniske muslimene hadde av tsjetniker og deres planer. For det første blir den bosnisk-muslimske identitet forkastet ved at de blir henvist som "tyrkere", samtidig som det henvises til et "tredje Jugoslavia" som etter tsjetnikplan er ment å være et stor-Serbia, som igjen ville betydd død for veldig mange bosniske muslimer.

Et annet eksempel som samtidig både latterliggjør tsjetnikene og viser til deres grusomme politikk, er tatt fra en artikkel som heter "Krigsdagboken til en tsjetnik". Det blir ikke presisert hvor denne "krigsdagboken" stammer fra, men skriveriene til denne "tsjetniken" må ha virket ganske urovekkende for den bosnisk-muslimske befolkningen som under andre verdenskrig hadde lidd store tap av akkurat tsjetnikene. Dagboken starter slikt "Brødre, serbere, dette har jeg ventet på i 45 år, jeg er den første frivillige til vår *vojvoda*¹⁸⁶ [...] Jeg har ønsket meg litt blod av kroatisk forbrytere og kurdere [...] I ustasja-landsbyen Ravno ble ustasjaer bra slått ned, hvis bare min kniv kunne snakke, ville dere hørt mye spennende." (MG 29.11.91. nr. 32:13) I likhet med det forrige eksemplet, blir bosniske muslimer henvist til som fremmede elementer, her som "kurdere".

Referansen til landsbyen Ravno i øst-Hercegovina må ses i forbindelse med at Ravno var det første stedet i BiH som fikk oppleve krigshandlinger. Allerede i november 1991 ble landsbyen jevnet med jorda av JNA-soldater. De forklarte aksjonene med at de flere dager i forveien hadde blitt angrepet fra denne landsbyen som ble beskrevet som senteret for de uregulære

¹⁸⁶ Vojvoda er leder, brukt om tsjetnik-ledere, blant annet Seselj.

kroatiske styrker, noe som disse nektet for. Denne aksjonen skjedde mens krigen i Kroatia pågikk, og settes i forbindelse med bombing av Dubrovnik, som ligger ikke langt unna Ravno. I de bosnisk-muslimske og kroatiske kretser ble det spekulert om serbiske uregulære styrker, noe som blir ”bekreftet” med dette leserbrevet.

Det er vanskelig å vite hvor mye vekt man skal legge på de to sistnevnte artiklene i analysen av de historiske argumentene i *Muslimanski Glas*. Begge disse var egentlig små notiser på de siste sidene, og det er vanskelig å vite hvor alvorlig disse ble sett på av leserne. Disse notisene ble heller ikke kommentert av journalistene i avisen. Jeg valgte å ta de med som eksempler på stemningen i tiden, eksempler som viser hvordan det ble satt likhetstegn mellom tsjetnik-navnet og serbere, blant annet som følge av rehabilitering av tsjetnikbegrepet hos serbere.

Jeg har i dette kapittelet sitert en del artikler som viser hvordan historiske argumenter i *Muslimanski Glas* ble brukt for å advare om en snarlig gjentakelse av historien. Disse advarselargumentene er forbundet med synet på de bosniske muslimer som ofre gjennom historien, slik at henvisninger om likestilling av nåtid og fortid kunne føre til utbredt frykt blant bosniske muslimer om at de igjen skal befinne seg i en martyrposisjon, noe som de vil motarbeide med alle midler. Det er på denne måten at historien tar plass i konflikten i Bosnia. Ved å sette likhetstegn mellom nåtid og fortid, spesielt en fortid preget av lidelse, får man inntrykk at det som har skjedd tidligere, det vil si elendighet for nasjonen, kommer til å skje i dag også. En slik tankegang kunne nærmest bli en selvoppfyllende profeti ved at de forskjellige sidene samlet seg mot de ”andre” som blir sett på som evige fiender.

Analyse av *Herceg-Bosna*

Herceg-Bosna kom ut for første gang i november 1991, bare noen få måneder før krigen i Bosnia brøt ut for fullt. Mengden av de historiske argumentene er dermed mindre enn i de to andre avisene som ble gitt ut over lengre periode, men jeg skal her vise til hovedtrekkene i de historiske argumentene. Første delen av analysen skal gå til å vise hvordan mytene om martyrium og antemurale, og i mindre grad intramuralemyten, kommer fram i de historiske argumentene.¹⁸⁷ I likhet med framstillingen av serbere i *Javnost* og muslimer i *Muslimanski Glas*, går en stor del av de historiske argumentene i *Herceg-Bosna* ut på å vise hvordan kroater i Bosnia og Jugoslavia generelt, har vært undertrykte og hvordan deres identitet har blitt forsømt.

Martyrrollen hos de bosniske kroatene er i visse tilfeller tilknyttet antemuralemyten, det vil si synet på seg selv som det antemurale folket, men det er her i mindre grad snakk om oppofrelse enn vi har sett i *Javnost*. I motsetning til serbere virker det som om kroatene tar på rollen som forsvarere av den vestlige sivilisasjonen med stor ære, selv om dette til tider har betydd at de har måttet lide for å sikre den vestlige, katolske tradisjonen. Intramuralemyten i *Herceg-Bosna* kommer spesielt fram i forbindelse med argumenter for et helhetlig og samlet Bosnia, men i mindre grad som grunnlaget for den bosnisk-kroatiske identitet slik vi har sett i *Muslimanski Glas*.

I den andre delen av analysen skal vi se hvordan historiske referanser ble brukt i den politiske debatten når det gjaldt spørsmålet om Bosnia og dets framtid, men også framtiden til de bosniske kroatene som en særegen gruppe i Bosnia. Som vi kommer til å se er det en viss utydighet i disse spørsmålene som følge av at HDZ var splittet i to fløyer angående spørsmålet om Bosnias framtid. I den tredje delen skal vi se på henvisninger om at historien er i ferd med å gjenta seg, spesielt i forbindelse med bruk av begrepet tsjetnik. I likhet med det vi har sett i *Muslimanski Glas* blir ordet 'tsjetnik' likestilt med det serbiske befolkning og JNA-styrker, samtidig som det forbindes med tsjetniker fra andre verdenskrig.

¹⁸⁷ Se Macdonalds 2002:114-120. Også Ivo Zanic i Kolstø ed. 35-76 baserer seg spesielt på antemuralemyten.

Martyr- og antemuraleyten som grunnlag for den bosnisk-kroatiske nasjonale identiteten

I likhet med de to andre avisene er hovedfortellingen i *Herceg-Bosna* knyttet til tanken om det egne folket, her det kroatiske, som en defavorisert gruppe gjennom tidene. Det kroatiske ble ofte forbundet med ”tusenårig landsforvisning”, og kampen om selvstendighet:

i 900 år har Kroatia drømt om sin stat. Helt fra 1102 da den kjente Pacta Conventa ble underskrevet og Kroatia gikk inn i personalunion med Ungarn, har hennes smertefulle marsj mot fullstendig selvstendighet vart. [...] århundrelang ondskap overfor et svekket og såret Kroatia, helt til våre dager, hvor tusener av døde og ødelagte byer er offer for friheten, men også en evig påminnelse at friheten er den viktigste av alle verdier, som vår store frihetsdikter Gundulic uttrykte det. (HB 18.1.92. nr. 8:2)

Dette sitatet er hentet fra en artikkel som handlet om den internasjonale anerkjennelsen av den kroatiske stat. Det viser et bilde av den kroatiske befolkning som ofre for ”århundrelang ondskap”, samtidig som det påpeker at den kroatiske befolkning ikke hadde gitt opp håpet om frihet, som det viktigste grunnlaget for kroatisk identitet.

Martyrrollen hos kroatene starter også med inntoget til det ottomanske riket, da kroatene, som representerte vestlig sivilisasjon, måtte underordnes barbarene fra øst. Hovedfokuset i beskrivelsene av den ottomanske perioden er likevel ikke lagt på det faktum at det her var snakk om en invasjon av en fremmed makt med fiendtlig innstilt religion, som i mange århundrer har slåss mot den katolske verden. Kroatenes martyrrolle er i denne perioden er knyttet til ”favorisering av serbere i det ottomanske rike [...] serbere i Bosnia var større fiender for katolikkene enn tyrkere.” Dette sitatet er tatt fra en artikkel som var del av en føljetong om ”Katolikker og ortodokse i Bosnia og Hercegovina” som gikk over fem nummer i januar og februar 1992 og som tok for seg forholdet mellom disse to religiøse grupperinger gjennom historien. Når det gjaldt den ottomanske perioden var det viktig for *Herceg-Bosna* å vise at den ortodokse befolkningen i Bosnia først ble en faktor som følge av ottomanenes erobringer. I den samme artikkelen som ovenfor får vi vite at ”en ikke en uviktig del katolikker gikk over til ortodoksi i den tyrkiske perioden [...] Antall kroater falt raskt under det ottomanske styret til 18,08 % mot 42,88 % ortodokse og 38,75 % muslimer i 1879.” (HB 25.1.92. nr. 9:18)

Ved å vise at ortodoksien som massereligion først kom til Bosnia etter ottomanske erobringer, plasseres den kroatiske befolkning, det vil si den katolske befolkning som den eldste gruppen i

BiH.¹⁸⁸ På denne måten blir serbere fraskrevet rollen som et av de gamle bosniske folk, samtidig som den serbiske stoltheten fornærmes ved at de blir knyttet tett sammen med tyrkere på en måte som påpeker at serbere faktisk tjente på det ottomanske imperiet. I det første nummeret av den nevnte føljetongen får vi vite at ”man har ikke noen konkrete bevis om ortodoksi i Bosnia før 1557. [...] man kan ikke dokumentere eksistens av ortodokse på disse områder.” (HB 11.1.91. nr. 7:17) Det at den ortodokse befolkning blir framstilt som innflyttere på det bosniske territoriet, settes også i forbindelse med martyrmysten hos den kroatisk befolkning, ved ”at de [serbere] etter hvert kom til å ta til seg kroatisk land, med støtte i tyrkiske planer for kolonisering av områdene” (HB 11.1.91. nr. 7:17) I fortsettelsen av artikkelen blir disse argumentene støttet opp av tall hvor det sies at ”i første halvdel av det 15. århundret fantes det 750.000 katolikker, 80.000 medlemmer av den ’bosniske kirke’ og bare 30.000 ortodokse. I 1489 kommer også et nytt muslimsk element inn i bildet med 55.000 mot 365.000 kristne.” (HB 11.1.91. nr. 7:17)¹⁸⁹

Poenget i artikkelen er å vise at den ortodokse befolkning utgjorde en liten del av den bosniske befolkning før ottomanene, samtidig som deres ankomst til området blir knyttet til diskriminering og lidelser for den katolske befolkning, som både ble tvangskonvertert til ortodoksi og islam og fratatt eiendom og frihet. I den neste artikkelen i den samme føljetongen forteller forfatteren om konflikter som oppsto mellom katolikker og ortodokse som følge av at disse tok til seg kroatisk land.

Disse konfliktene er spesielt knyttet til historier om gamle kirker som blir overtatt av den ortodokse kirken, noe som også underbygger martyrollen hos bosniske kroater som dermed ble fratatt en viktig del av sin identitet. Et eksempel på det er historien om et kloster bygd på 1100-tallet, som ble forlatt av fransiskanerne etter at området ble erobret av ottomanene på midten av 1500-tallet. Artikkelen fortsetter med å fortelle at

på selve stedet hvor klosteret lå [...] bygde man den ortodokse kirken Lazarica. Grunnmurene, som stammer fra 1400-tallet, ble kalt Lazarica og ga dermed grobunn for visse ”vitenskapelige” påstander om at denne kirken ble bygd allerede av knez Lazar, noe som ville betydd at ortodokse serbere har bodd i Bosanska Krupa fra gammelt av. (HB 28.2.92. nr 14:12)

Det blir altså understreket at den ortodokse befolkningen ikke har sine røtter i denne byen i nordvest-Bosnia, men at de var innflyttere som ble favorisert av det ottomanske styret som gav

¹⁸⁸ Her ser vi trekk av antiquitasmysten, kroatene understreker at ”vi var her først”.

¹⁸⁹ Jeg har problemer med å få dette regnstykket til å gå opp, om vi plusser sammen de kristne og muslimene i 1489 og sammenligner med tall fra tidligere, mangler det tross alt en god del mennesker.

dem rett til å bygge og renovere kirker. I en artikkel fra begynnelsen av mars 1992 får vi også høre om ”historien til de katolske kirkene i Bosnia og Hercegovina-regionen.” Det blir påpekt at ”Bihac hadde i middelalderen et stort antall kirker bygd i stein, men også kloster, som [...] den dominikanske kirken St. Anton, i gotisk stil, står fortsatt i Biscu, men i dag som moskeen Fethija. [...] kirkene ble ødelagt av tyrkere, men også av *uskok*.” (HB 7.3.92. nr. 15:18) Med *uskok* henviser man her til kristne, det vil si ortodokse opprørere som drev geriljakrig mot styresmaktene. Det er her spennende å se hvordan man velger ut sine fiender, det er nemlig ikke det ottomanske styret eller de bosniske muslimene, men derimot de kristne serbere som blir sett på som de verste fiendene til den kroatisk befolkning, noe som får oss til å tenke på at fiendtlighetene mellom disse to gruppene har vart i lange tider.

Et annet viktig aspekt ved de ottomanske erobringene var at de førte til at den katolske befolkningen måtte flykte fra sine arnesteder. Slike fortellinger om ”eksodus” har vi sett i begge de to andre avisene, og de underbygger på det sterkeste bildet av folket som forfulgt, som ofre. Artikkelen jeg skal vise til her handler om alle de flyttingene som bosniske kroater har måttet finne seg i gjennom historien. Det forklares at ”Det er kjent at kroatene alltid har måttet flytte av politiske eller økonomiske årsaker. Dessverre er vi nå vitne til en ny flyttekategori – at man blir jagd unna”. Det henvises her til situasjonen i Kroatia og de mange tusen flyktninger som krysser Bosnias grenser hver dag. Artikkelen oppsummerer historisk den kroatisk lidelsen av flyttinger: ”vi har tre utflyttingsfaser [...] i perioden med den tyrkiske maktovertagelse og etter ’bondeopprøret’ i det 16. århundret. [Så] mot enden av det 19. århundre og helt til første verdenskrig.” Den siste fasen kom etter krigen, spesielt med ”ca 300.000 gjestearbeidere i 1971.” (HB 8.2.92. nr. 11:18) Vi skal se nærmere på begrepet ’gjestearbeider’ i forbindelse med beskrivelser av kommunistperioden.

Før jeg går over til å snakke om forholdene det kroatisk folket levde under det kommunistiske Jugoslavia, skal jeg komme innpå en del beskrivelser om kroatenes lidelser under andre verdenskrig. I forhold til de to andre avisene er henvisningene til perioden mellom 1941 og 1945 færre i *Herceg-Bosna*, og de henvisningene som finnes er knyttet til slutten av krigen og den kommunistiske maktovertagelsen. I likhet med *Javnost* og *Muslimanski Glas* finner vi i *Herceg-Bosna* flere artikler som handler om minnesmarkeringer til ofrene for den andre verdenskrig, og i det kroatisk tilfellet gjelder det for det meste den såkalte Bleiburg-tragedien. Det første eksemplet jeg her viser til er anmeldelse av en bok som nettopp handler om Bleiburg-tragedien. Boken kom ut i slutten av mars 1992, slik at denne anmeldelsen kommer akkurat i perioden da krigen i BiH bryter ut. Vi får høre at

Denne boken snakker om lidelsene til flyktningene fra Jugoslavia, blant dem er kroatene de mest tallrike og de mest tragiske. [...] De primitive partisaner-drapsmennene skjøt ned ti tusen kroater, soldater og sivile, på stedet, de drepte til og med mødre med spedbarn i sine armer. Titalls tusen ble drept og kastet i massegraver i Kosevski Prg i Slovenia. (HB 4.4.92. nr. 19:16)

Beskrivelsene av grusomhetene minner om det som vi har sett i de to andre avisene, bortsett fra at de forfulgte her er kroater og de ”slemme” er partisaner. På slutten av artikkelen spekuleres det i hvor mange kroater som faktisk ble drept. Forfatteren skriver at ”det har ikke blitt bekreftet hvor mange kroater som klarte å komme seg til sør-Østerrike og hvor mange som ble drept der.” Det er snakk om ”to kroatisk divisjoner på rundt 100.000 soldater og en halv million sivile. Andre dokumenter snakker om en million mennesker som nærmer seg Bleiburg.” (HB 4.4.92. nr. 19:16) Disse tallene er sannsynligvis veldig overdrevne, men det viser hvordan tall på døde ble brukt i å vise martyrollen til ”vår” nasjon.

I en annen artikkel som handler om ”den serbiske hatsskolen”, det vil si om de grusomhetene som serbere har påførte den kroatisk befolkning, får vi høre at ”de [serbere] drepte hvor de kunne ubeskyttede kroatisk gamle, kvinner og barn” Det er her snakk om begivenhetene under andre verdenskrig og vi får også vite at serbere ”i fortsettelsen av krigen kollaborerte med italienere og tyskere mot kroatene, alt med mål om å destabilisere den unge kroatisk stat.” (HB 25.1.92. nr. 9:16/17) Artikkelen fortsetter å beskrive:

i 1945 [befant] det kroatisk folket seg i en forferdelig situasjon. Den kroatisk hær ble drept i samarbeidet mellom øst og vest [...] man regner med at ca 80 % av kroatene gikk gjennom domstol og fangeleir. Noe lignende har bare skjedd med armenere i Tyrkia under første verdenskrig. [...] Blodig slakting utført av serbisk og kommunistisk horder, fra Bleiburg og dødsmarsj, til Jazovke og så mange andre massegraver som svelget tusener på tusener unge kroater bare fordi de var kroatisk. (HB 25.1.92. nr. 9:16/17)

Det likestilles her mellom serbere som antagonister, uansett om de er i tsjetnik- eller partisanuniformer. Artikkelen avsluttes med kommentaren ”Det kommunistisk Jugoslavia ble det serbisk paradisk og det kroatisk helvete.” Den kroatisk lidelsen under andre verdenskrig knyttes tett til forholdene i det kommunistisk Jugoslavia, som på mange måter blir beskrevet som den verste perioden i kroatisk historie. Det kommunistisk styret blir blant annet sett på som ansvarlig for svekkelse av den katolske tro i Bosnia, en prosess som startet mot slutten av andre verdenskrig.

I en artikkel som handler om en minnesmarkering for ofre fra andre verdenskrig får vi høre om ”våre drepte brødre. [...] minnemesse for 30 munkar fra klosteret i Siroki Brijeg, som i 1945

ble drept på bestialsk måte. Tolv av dem ble brent inne i klosterets kjeller den 7. februar 1945.” Artikkelen forteller om hvordan følget gikk til ”kirken i hvilken restene av de døde ble begravd i 1971” mens presten holdt en tale som ”understreket de omkomne brødrenes uskyldighet.” Han avsluttet med å si at ”Gud tok imot dem som sine martyrer.” (HB 15.2.92. nr. 12:18) Martyrrollen til disse munkene understrekes av at de selv ikke hadde gjort noe klanderverdig, de ble drept av monstrøse ikke-troende partisaner som ikke hadde forutsetninger for å verdsette det arbeidet munkene gjorde for den kroatisk-bosniske befolkningen.

Litt senere møter vi enda en artikkel om dette klosteret, som forteller om ”Biblioteket fra asken.” Det viste seg nemlig at klosteret i Siroki Brijeg hadde en stor samling av bøker, en samling som hadde blitt opprettet på midten av 1800-tallet. Det fortelles hvordan partisanene på slutten av andre verdenskrig gikk inn på å ødelegge den bosnisk-kroatisk identitet:

for å ødelegge kunnskapen og kulturen til et folk, visste medlemmene av ”frigjøringshæren” at man måtte ødelegge deres bøker. Sammen med fratrene på bålet brant også bøkene fra det berømte biblioteket i klosteret til Siroki Brijeg. (HB 29.2.92. nr. 14:18)

Disse forsøk på å utrydde den bosnisk-kroatisk identitet fortsatte i følge *Herceg-Bosna* også under det kommunistiske styret, da kroatene i Bosnia, men også Kroatia, fikk gjennomgå de verste prøvelsene, i form av økonomisk forsømmelse, diskriminering i arbeidsmarkedet og ikke minst i det kulturelle liv. Jugoslavia blir i utgangspunktet beskrevet som en kunstig, uekte enhet, som ble sett på som fengsel for den kroatisk-bosniske befolkningen.¹⁹⁰

I et intervju med den nylig avgåtte HDZ-lederen i Bosnia og Hercegovina, Stjepan Kljuic, understrekes det at ”Vi har de siste 74 årene vært i permanent underlegen tilstand. Vi måtte flytte ut, vi hadde ikke tilgang til de viktigste offentlige institusjoner (hæren, politi, undervisning, helse, tollvesen, administrasjon) og alt det fikk store negative konsekvenser.” (HB 29.2.92. nr. 14:6). I dette intervjuet snakker han om sin avskjed, folkeavstemningen og det framtidige BiH, som han håper vil forbli samlet. Begrepet Jugoslavia, både det første fra 1918 til 1939, så det kommunistiske fra 1945 til 1990, blir i *Herceg-Bosna* framstilt som urettferdig, og uegnet for den kroatisk-bosniske befolkning. Jugoslavia som begrep blir forbundet med stor-Serbia, som ikke ivaretok kroatisk-bosniske interesser.

Det blir ofte poengtert at serberne var de favoriserte i det kommuniststyrte landet. I en artikkel

¹⁹⁰ Jugoslavia blir i *Herceg-Bosna* forbundet med ”kolonialistiske interesser”, det var ”laget” av Storbritannia og Frankrike etter første verdenskrig. (HB 7.12.91. nr. 2: 7) I det samme nummeret får vi høre at Jugoslavia er døende [...] ”det er på tide at vi, blindet av fiksjoner om jugoslaviskhet, stiller oss foran speil opplyst av lysene av århundrets slutt, årtusenets slutt og at vi gjenkjenner vår sannhet.” (HB 7.12.91. nr.2:13)

som handler om oppløsningen av Jugoslavia og den politiske situasjonen i landet, kommenteres det med at “Jugoslavia var styrt av serberne, noe som ikke var bra for noen andre [folkeslag].” (HB 18.1.92. nr. 8:11) Det kommunistiske styre blir oftest beskyldt for den økonomiske neglisjeringen av områdene med kroatisk flertall i BiH. I en artikkel får vi blant annet høre at noen områder i vest-Hercegovina ikke engang fikk finansiert asfaltveier, slik at disse ble bygget av befolkningen selv på egen regning.¹⁹¹ Dårlige økonomiske forhold gjenspeiles også i det faktum at mange kroater dro utenlands for å tjene til livets opphold. I flere artikler kan vi lese hvordan kroatene ble diskriminert på arbeidsmarkedet i det kommunistiske Jugoslavia, slik som i det følgende sitatet: ”vi kroater har her [vest-Hercegovina] alltid vært i mindretall selv om vi utgjør ca 75 % av befolkningen. Andre var alltid satt i første rekke også i ansettelse. Det som var igjen for oss var utlandet.” Artikkelen fortsetter med å fortelle skjebnen til de mange ”gjestearbeiderne”, om deres vanskelige liv langt hjemmefra, men også om at de ikke hadde noe annet valg. Som vi har sett tidligere blir slike flyttinger ansett som en del i den kroatisk folkeflytting, som igjen viser til offerrollen hos bosniske kroater.

Et annet viktig aspekt i den kroatisk martyrollen under kommunistperioden er det som blir sett på som diskriminering på det kulturelle planet, spesielt i forbindelse med posisjonen til det kroatisk språket. Neste eksempel er tatt fra en artikkel som nettopp snakker om det kroatisk språket og dets framtid i Bosnia.

Det er kjent at det kroatisk litterære språket i hele etterkrigsperioden har vært urettferdig og planlagt undertrykt fra det offentlige i områder av Bosnia og Hercegovina, helt enkelt forbudt med det målet å fullstendig utrydde det kroatisk navn og nasjonalidentitet på disse områder. (HB 8.2.92. nr. 11:17).

Ved å undertrykke det kroatisk språket, ble også den kroatisk identiteten i Bosnia diskriminert, noe som også ble regnet med å være en del av den kommunistisk politikken som på alle områder av samfunnet prioriterte serbisk interesser. En slik holdning kommer fram i neste artikkel som handler om virksomheten til den fransiskanske menigheten i Bosnia gjennom tidene. Artikkelen er egentlig skrevet som en kommentar på uttalelser av serbisk politikere om at katolske prester ikke burde ta stilling i politisk spørsmål. Artikkelforfatteren skriver at fransiskanere gjennom tidene har beskyttet den kroatisk identiteten i disse strøk som ofte har vært truet av nettopp storserbisk aspirasjoner. De har jobbet for å bevare språket, religion, kulturen, tradisjonen, og moralen til disse menneskene som har vært forlatt av alt og alle. Det henvises her til områder av vest-Hercegovina og ikke minst til gjestearbeidere som har måttet klare seg selv i det store utland, men som fikk hjelp av fransiskanerne. (HB 1.11.91.

¹⁹¹ Eksemplet er hentet fra en artikkel i nummer 13, 22. februar 1992

nr. 1:13)

Bortsett fra de økonomiske og kulturelle forsømmelsene, var det spesielt den ateistiske linjen under det kommunistiske styret som tynget kroatene mest. Ved flere anledninger kommer det fram at den kroatisk identiteten, som i stor grad forstås tilknyttet til den katolske kirken, ikke fikk utvikle seg under det kommunistiske styret. Kroatene fikk ikke tilbe sin Gud siden ”sannheten’ om Guds eksistens og Guds Mor, hellige Maria, [ble] på nytt kreert av ’det nye styret’” (HB 22.2.92, nr. 13:8) Sitatet her er hentet fra en artikkel som snakker om at den kroatisk befolkning i dag endelig kan dra på den tradisjonelle pilegrimsferden, noe som de ikke fikk gjøre under kommunistregimet. Forbudets grusomhet kan leses i fortsettelsen, hvor det blir påpekt at denne pilegrimsferden var en tradisjon som ikke engang har blitt brutt under det tyrkiske styret.

Ellers er det også flere artikler som snakker om skjebnen til katolske kirker under kommunistperioden. Jeg skal her bare ta et slikt eksempel, som stammer fra en artikkel om byen Ljubisko, i øst-Hercegovina. Artikkelen er skrevet som svar på at Ljubisko er en ”serbisk” by. Journalisten i *Herceg-Bosna* påpeker at ”det katolske kapellet ’Jesushjerte’, står der som viktig påminner om at det på disse områder levde befolkning med kroatisk nasjonalitet.” Livet var ikke lett for den kroatisk befolkningen der, noe som også kan leses i neste kommentar, som vitner om forsømmelsen den kroatisk befolkning ble utsatt for under det kommunistiske styret. Artikkelen avslutter med det retoriske spørsmålet om ”Hva slags forhold det kommunistiske styret hadde til dette objektet, vitner best det faktum at på 70-tallet ble objektet/kirken brukt av de berømte slangefangere fra området, for oppbevaring av kasser med slanger?!” (HB 22.2.92. nr. 13:18) Poenget er å vise på hva slags grusomme måter den katolske-kroatisk identiteten ble neglisjert under kommunistregimet.

Vi har til nå sett en del eksempler som viser hvordan martyrmyten kommer fram i de historiske argumentene i *Herceg-Bosna*. Vi har så vidt vært borti antemuralerollen til den kroatisk befolkning, en rolle som vi skal komme inn på nærmere nå. Bildet av kroatene i Bosnia og ellers i Jugoslavia som bærere av høyere siviliserte standarder kommer klart fram i lesing av denne avisen. Den kroatisk identitet knytter sine røtter til den vestlige sivilisasjonen og ikke minst den katolske kirken som representant for denne sivilisasjonen, som blir satt opp mot en ”balkansk” østlig mentalitet som blir tilskrevet spesielt den serbisk befolkningen i Jugoslavia. I flere kommentarer i avisen får vi høre hvordan den serbisk kulturen er tilknyttet det som av kroatene blir sett på som primitiv arv, blant annet med henvisninger til *guslare*, den serbisk

folklore-musikk-tradisjonen.

I et kåseri i Herceg-Bosna blir den siviliserte kroatisk kultur satt opp mot denne barbariske *guslar*-tradisjon, med sanger som forherliggjør vold og som feirer nederlag, med henvisning til Kosovoslaget. Denne mentaliteten blir tilknyttet "homo balcanicus", som kroatene tar sterkt avstand fra, og som dessuten blir gitt en historisk kontinuitet: "slik har det vært i århundrer" (HB 7.12.91. nr. 2:17) Antemuralemyten hos det kroatisk folk blir også forsterket av et bilde av "Erobrere fra øst", som kroatene har stått i mot. Vi møter dette bilde i en artikkel som setter opp en historisk oversikt over "erobrere fra øst, fra ottomanere til serbere" (HB 21.12.91. nr. 4:6) som igjen står i motsetning til det bildet serbere har av seg selv som antemuralefolket.

I det samme nummeret som det ovenfornevnte sitatet om serbere som erobrere fra øst, finner vi også et intervju med Vinko Puljic, overbiskopen i det bosniske bispedømmet, som snakker om situasjonen i Kroatia og i Bosnia. Han plasserer det kroatisk folk i den vestlige sfæren, som de endelig kan ta en del av. Han forteller at man "fra romertida kjente grensene mellom den østlige og den vestlige sivilisasjon" (HB 21.12.91. nr. 4:4), representert ved den romerske rike. Han kommenterer også ødeleggelsen av religiøse og kulturelle objekter i Kroatia med at dette er en barbarisk akt, gjort som angrep på den kroatisk-katolske identiteten.

Denne konflikten mellom sivilisasjon og barbari er spesielt synlig i kommentarene som har å gjøre med Dubrovnik og bombing av denne gamle havnebyen, som blir sett på som selve sivilisasjonsvuggen. Jeg skal her vise til et slikt eksempel som stammer fra en reportasje fra byen, som hadde vært under massiv bombing fra begynnelsen av november 1991. Forfatteren forteller om "den kjente, gamle byen, dette historiske monumentet, som representerer selveste fortidssivilisasjonen av Middelhavet. Det som i fortiden ikke ble gjort av fremmede hærer, dyktige krigere og soldater, ble nå utført av våre barbarer og primitive folk." (HB 11.1.92. nr. 7:12) Med barbarer og primitive henvises det til JNA-styrker og spesielt soldater fra Montenegro, som i følge *Herceg-Bosna* hadde kommet for å plyndre og ødelegge en sivilisasjon som de aldri hadde hatt.

I en annen artikkel er det en kroatisk muslimsk sanger som i sin desperasjon rundt bombing av Dubrovnik forklarer denne konflikten med å henvise til sivilisasjonsspranget mellom kroatene og serbere. Han argumenterer med at "mens man i Zagreb danset wiener-valser, i Beograd ..." Setningen forblir hengende i luften, hans konklusjon er at det her er "snakk om to sivilisasjoner som aldri kunne komme overens." (HB 17.12. 91. nr. 2:11).

Oppfatningen av at bosniske kroater og kroater generelt var mer siviliserte og mer vestlige enn sine naboer serberne, ble også brukt som et argument for at disse to folkene er ikke laget for å leve sammen i en stat, at de tilhører to forskjellige verdener. Vi skal se hvordan disse argumenter kommer fram i den politiske debatten om Bosnias framtid, og hvordan de passer sammen med argumenter for et samla multikulturelt Bosnia.

Bruk av historiske argumenter i debatten om BiHs framtidige status

Som jeg nevnte i begynnelsen av dette kapitlet, skal vi her se på hvordan historiske argumenter ble brukt til å underbygge de politiske standpunktene hos den kroatisk befolkningen i Bosnia. I denne delen skal vi se at de politiske standpunktene innen det bosniske HDZ og generelt innen den kroatisk befolkningen i Bosnia var splittet. I likhet med *Muslimanski Glas* som prøvde å samkjøre argumenter om Bosnia som multikulturell og multikonfesjonell stat, samtidig som landet ble sett på som mest bosnisk-muslimsk, kan man finne en tvetydelighet i *Herceg-Bosna* når det gjelder synet på Bosnia. Det gjaldt å presentere Bosnia som en multietnisk stat, samtidig som man måtte hevde kroatenes spesielle plass i den. Denne dobbeltheten stammer fra en politisk splittelse innen HDZ. Sarajevofløyen sto for et samlet og helhetlig Bosnia bestående av tre likeverdige nasjoner, mens vest-Hercegovina-fløyen jobbet for en tilslutning av SAO vest-Hercegovina, altså det autonome området i vest-Hercegovina, til den kroatisk staten, som i tillegg fikk sin selvstendighet i januar 1992, noe som ble sett på som stor seier for den kroatisk befolkningen også i Bosnia.

Herceg-Bosna var i utgangspunktet talerøret for Sarajevofløyen, slik at mange av innleggene støtter synet på et helhetlig Bosnia, men det er mulig å høre stemmer som understreker Kroatias betydning for den bosnisk kroatisk identiteten. Denne tvetydigheten gjør at det ikke er lett å spore opp en rød tråd i *Herceg-Bosna* med tanke på deres innstilling til spørsmålet om BiHs integritet. I likhet med *Muslimanski Glas* er det hele tiden en spenning mellom framstillingen av BiH som på den ene siden en multinasjonal stat og på den andre siden fedrelandet til bosniske kroater, som i tillegg anser seg selv som grunnmurene til den bosniske stat. Navnet på bladet, *Herceg-Bosna*, heller enn Bosnia og Hercegovina, sier oss noe om at fokus på den bosniske stat blir satt i Hercegovina, kroatenes hjerteland i Bosnia og Hercegovina. Da jeg snakket med redaktøren i bladet, Zeljko Ivankovic, forsikret han meg om at navnet Herceg-Bosna var ikke ment på en ekskluderende måte, at de ønsket å referere til et

eldre navn på den bosniske stat.¹⁹² For å utfordre Ivankovic' forklaring skal vi nå se hvordan Bosnia og Hercegovina faktisk blir framstilt i det bladet han redigerte.

I det første nummeret møter vi en holdning som ligner den vi så i *Muslimanski Glas* og som understreker ”Bosnias partikularitet og dets historiske, geopolitiske, kulturelle, etniske og andre særtrekk” Det blir videre påpekt at Bosnia ”er etablert på grunnmur som enhver europeisk stat kunne vært misunnelig på, og spesielt dannelsen fra 1918”. (HB 30.11.91. nr. 1:3) Artikkelen er skrevet av redaktøren for avisa i forbindelse med feiring av den bosniske nasjonaldagen under kommunistperioden, nemlig den 29. november, dagen før den første utgivelsen av *Herceg-Bosna*. Han setter opp mot hverandre Jugoslavia som allerede har gått under to ganger, og Bosnia som Jugoslavia i miniatyr, noe han mener er meningsløse påstander siden Jugoslavia har gått under to ganger, mens Bosnia har bestått ”som folket sier, fra Kulin Bans dager¹⁹³ til i dag.” (HB 30.11.91. nr. 1:3)

Denne sammenligningen med Jugoslavia må ses på som reaksjon på uttalelser om at Bosnia ikke kan overleve som multireligiøs stat siden Jugoslavia ikke kunne, uttalelser som blir tilbakevist i *Herceg-Bosna*, akkurat som i *Muslimanski Glas*. Det er kontinuiteten til den bosniske stat som blir understreket, som et ledd i argumentasjonen om at Bosnia bør få fortsette å eksistere som en suveren og helhetlig stat. Samtidig blir den bosniske stat tett knyttet til den katolske sfæren, ved at forfatteren påpeker symbolikken i at det første kroatisk bladet i Bosnia blir gitt ut på årsdagen for 700 års jubileet for fransiskanernes arbeid i landet.

Denne holdningen om at Bosnia er en suveren enhet, som samtidig er knyttet til det katolske elementet, kan også ses i neste eksempel som stammer fra et intervju med overbiskopen Puljic, som vi har møtt i beskrivelser av antemuralerollen til den kroatisk befolkning. I den samme artikkelen påpeker han at ”Bosnia og Hercegovina har sin historiske og kulturelle legitimitet som helhet”, samtidig som han understreker rollen til det kroatisk folket ”Vi [kroatene] er i Bosnia et likeverdig folkeslag, vi har de samme rettighetene, fordi våre røtter her er de lengste. Vi har vært her i 1300 år. Dette er vårt fedreland.” (HB 21.12.92. nr. 4:4). I et annet intervju med overbiskopen oppfordrer han det bosniske folket til å stemme for bosnisk uavhengighet, for å kunne ”bevare den kroatisk statlige kontinuiteten her”. Oppfordringen kommer i

¹⁹² Assosiasjonen man i dag får til navnet Herceg-Bosna er ofte knyttet til den kroatisk delen av Bosnia og Hercegovina, som i likhet med noen serbisk territorier, utnevnte seg som selvstendig område, SAO, og fungerte som sentrum for den kroatisk krigsmaskineriet – man får altså ingen positive, inkluderende, multi-bosniske assosiasjoner fra selve navnet.

¹⁹³ Kulin Ban var en stor bosnisk hersker i tidlig middelalder.

perioden før folkeavstemningen organisert av det bosniske parlamentet. Overbiskopen sier til den kroatisk befolkningen i Bosnia at

Vi er veldig glade for den internasjonale anerkjennelsen av det frie og selvstendige Kroatia. Men vi har her i Bosnia og Hercegovina vår egen, flere hundre år gamle historie og røttene til vårt folk. Vi anser det som mot den langvarige interessen til det kroatisk folket å flytte fra disse områder. Vår fortid og vår felles framtid trekker oss til å bli her og til å la røttene gro enda lengre. (HB 29.2.92. nr. 4: 4)

Det uttrykkes her klart at Bosnia er også kroatenes land, hvor de har lange røtter, om ikke de lengste, og at det er i interessen til de bosniske kroater å stemme for et helhetlig og suverent Bosnia. I en annen artikkel blir også den bosniske statlige kontinuitet pekt på. Vi får høre at ”Bosnia og Hercegovina er en historisk enhet, som har vært slik under det tyrkiske og habsburgske keiserdømmet, for at den som statlig enhet gikk inn i Jugoslavia i 1918 hvor den også mister sin egentlige identitet.” (HB 1.2.92. nr. 10:3) Sitatet er tatt fra en artikkel som tar for seg den politiske debatten om Bosnias framtid og den internasjonale anerkjennelsen av den bosniske suverenitet. Forfatteren fortsetter sin historiske gjennomgang med å understreke at man må ikke glemme at Bosnia i tidene før tyrkisk overtagelse, var en stormakt som spredte seg fra Zadar til Kotor-havna, og at den siste bosniske dronning Katarina testamenterte til Paven Sidsu IV og hans lovmessige arvtagere (også dagens pave Johan Paul) å ta seg av Bosnias eksistens, helhet og uavhengighet. (HB 1.2.92. nr. 10:3)

Han avslutter med denne bønner ”Jeg håper at den hellige stol, som følge av denne beskjed, kommer til å være den første vesteuropeiske stat til å erkjenne Bosnias uavhengighet og suverenitet.” Vi ser her hvordan historiske argumenter om at Bosnia i middelalderen ble gitt i arv til Vatikanet, blir brukt i dag som grunnlag for at Bosnias helhet bør anerkjennes internasjonalt. Artikkelen kombinerer argumenter om BiH som helhetlig, suverent og multikonfesjonelt, og samtidig som det katolske elementet blir aksentuert. Til tider virker det som om dette fokuset på Bosnia som kroatenes hjemland ikke bare er snudd mot de to andre folkegruppene for å vise at kroater har også en plass i BiH, men også mot kroater i vest-Hercegovina som uttrykte stor tilknytning til den nylig anerkjente kroatisk stat. Det gjaldt å vise til disse at det var Bosnia de bosniske kroatene burde ha lojalitet ovenfor.

At stemningen var anspent innen HDZ merkes også i det neste eksemplet, som handler om misnøyen blant de bosniske kroatene som bodde langs grensen til den nylig uavhengige staten Kroatia på grunn av at grenseovergangen mellom Bosnia og Kroatia nå var grenseovergang mellom to stater. Denne misnøyen forklares i *Herceg-Bosna* med at ”gjennom århundrer har deres [det vil si kroater fra Hercegovina] forbindelser vært sterkere med Zagreb enn med

Sarajevo.” Artikkelen fortsetter allikevel med å påpeke at det er i interessen til det kroatisk folket i Bosnia å stemme for et suverent BiH, for ”hvis BiH ikke blir selvstendig og suverent, vil det bety at Serbia, for første gang i historien, vil ha krysset Drina-grensen.” (HB 22.2.92. nr.13:2)

Artikkelen kom ut rett før folkeavstemningen om Bosnias suverenitet, og frykten hos Sarajevofløyen var at Bosnia kom til å bli splittet opp og at de serbiske områdene kom til å tilfalle Serbia hvis ikke kroatene stemte for selvstendighet. Ideen om det multietniske Bosnia kommer fram i fortsettelsen av artikkelen: ”HDZ i BiH og det kroatisk folket i BiH har til nå utallige ganger vist at de er for BiH og for felles liv med serbere og muslimer i Bosnia. [...] BiH har gjennom århundrer vært kroatisk fra Una¹⁹⁴ til Drina, akkurat som om den fra Drina til Una har vært serbisk, og muslimsk og alle den som bor i den sin.” (HB 22.2.92. nr.13:2)

Vi kan konkludere med at hovedfokuset i *Herceg-Bosna* går ut på å vise med historiske argumenter at Bosnia har vært, er og burde forbli en suveren stat av tre nasjoner, av hvilke den bosnisk-kroatisk nasjon er en viktig, om ikke den viktigste komponent. Vi må her huske på at bosniske kroater utgjorde den minste befolkningsgruppen i Bosnia, og at selv om en del av dem bodde i ”kroatisk-konsentrerte” områder i vest-Hercegovina, var de fleste andre bosniske kroater spredt over det bosniske territorium, slik at den beste løsningen for disse var å sørge for et helhetlig multietnisk Bosnia som ville beskytte de kroatisk interessene.

Samtidig har vi sett flere argumenter som går ut på å vise at kroatene ut fra de lange røttene i den bosniske jorda har historisk rettigheter på det bosniske territorium, spesielt som følge av rollen til den katolske kirken, som blir ansett som den eldste på disse områder. Denne dobbeltheten blir understreket av en artikkel som stammer fra mai 1992, det vil si etter at Bosnia allerede er i full krigstilstand. Det er Mariofin Ljubic, medlem av krigsparlamentet i Bosnia som sier

fra et historisk perspektiv er BiH først og fremst staten til den kroatisk befolkning og vi har ingen rett til å trekke oss tilbake, til å forlate minnesmerker til vår eksistens, vår kultur og åndelighet. Vi skal slåss for at Sarajevo også skal være vår by. [...] Det er ett felles mål [for kroater og muslimer] og det er å stoppe den stor-serbisk politikken og å styrke Bosnias østlige grenser. Etter alt vi ser nå, er dette ikke bare en grense mellom to stater, men mellom to sivilisasjoner. (HB 5.5.92 nr. 20:2)

I dette sitatet ser vi elementer av den antiquitas-myten som jeg nevnte i forbindelse med

¹⁹⁴ Una er elven som renner langs deler av grensen mellom Kroatia og Bosnia, mens Drina renner på grensen mellom Bosnia og Serbia.

Muslimanski Glas. Denne myten viser til territoriell tilknytning som følge av at ”vi var her først”. Samtidig understrekes antemurale-aspektet ved at det blir poengtert at konflikten her er en konflikt mellom ulike sivilisasjoner, som også gjør det vanskeligere å finne felles forhandlingsgrunnlag.

Bruk av historiske argumenter som advarsler

I forhold til *Muslimanski Glas* og *Javnost* er det forholdsvis få historiske argumenter som går direkte på advarsler om at historien er i ferd med å gjenta seg i *Herceg-Bosna*, men det finnes derimot en god del artikler som snakker om tsjetniker. Denne historiske benevnelsen blir brukt i stor grad for å titulere den serbiske befolkningen, noe som gjør at det trekkes paralleller mellom fortid og nåtid. Som vi har sett i *Muslimanski Glas*, har ordet ’tsjetnik’ klare konnotasjoner til historien, både fra første og andre verdenskrig. Det er et ord ladet med svært negative assosiasjoner for den bosnisk-kroatiske og spesielt bosnisk-muslimske befolkning. En viktig grunn til at det er færre henvisninger om at historien er i ferd med å gjenta seg kan skyldes det faktum at den kroatiske befolkningen i Bosnia allerede var mer ømfintlig til ideen om at krigen har startet, historien har gjentatt seg, det var de vitner til i Kroatia, hvor den kroatiske befolkning igjen befant seg undertrykt av det som ble ansett som serbisk imperialisme.

Jeg skal først vise til to artikler som direkte sier at historien er i ferd med å gjenta seg. Det første sitatet er tatt fra en artikkel som handler om bygging av et minnesmerke til ”uskyldige ofre fra andre verdenskrig, de 2835, som inntil nylig ikke fikk sine navn nevnt og hvis levninger er spredt fra Bleiburg til Adriaterhavet.” Artikkelen som snakker om skjebnene til de mange kroatiske sivile og soldater på slutten av andre verdenskrig avsluttes med at det blir påpekt at “ikke en gang de største pessimister kunne tro at historien kunne bli gjentatt på så grufulle måter [men] dessverre, det virker nettopp som om historien gjentar seg på disse områder i all sin tragiskhet.” (HB 7.3.92. nr. 15:18) Sitatet viser hvordan bosniske kroater, i likhet med bosniske serbere og muslimer, hadde egne martyrer, egne ofre, som i lange tider ikke har fått hvile i fred som følge av uvitenheten og stillheten rundt deres lidelser, lidelser som i ”all sin tragiskhet” gjentar seg.

Et annet eksempel på at historien er i ferd med å gjenta seg gjelder skjebnen til de bosniske muslimene under andre verdenskrig. Sitatet er tatt fra en artikkel som handler om konferansen holdt i Sarajevo om folkemord på muslimer, som vi har sett i *Muslimanski Glas*. Overskriften lyder ”Vitnemål. Cavkarica, på nytt?” Cavkarica er et lite sted hvor det ble funnet en massegrav fra andre verdenskrig. Artikkelen handler om fra en gammel dame som overlevde

grusomhetene under andre verdenskrig, da bosniske muslimer i Øst-Bosnia fikk gjennomgå mye forferdelig fra den serbisk-montenegriske tsjetnik bevegelsen i 1941. Hennes vitnemål blir knyttet direkte til dagens hendelser og begivenhetene i landsbyen Ravno, med advarsler om at 1941 skal gjenta seg. Man begynner flere setninger med ”Også i dag...”, noe som setter likhetstegn mellom fortid og nåtid, og som antyder at historien er i ferd med å gjenta seg. Flere artikler i *Herceg-Bosna* tar for seg de bosniske muslimenes lidelser under andre verdenskrig, som viser at de bosniske kroatene sympatiserer med dem, at de deler den samme fienden, nemlig tsjetniker, med andre ord serbere.

Jeg går nå over til de mer indirekte advarslene i form av artikkeloverskrifter som viser hvordan ordet ’tsjetnik’ blir brukt om serbere og om JNA-soldater. ”Tsjetniker” blir ofte sett på som subjekter for de verste handlingene, som her hvor bombingene av Dubrovnik blir beskrevet som “Renblodig tsjetnik-serboslavisk okkupasjonskrig” (HB 28.12.91. nr. 5: 3) I det samme nummeret får vi høre at “tsjetniker gjorde dette [...] tsjetnisk angrep [...] tsjetnisk hær” (HB 28.12.91. nr. 5:10) om situasjonen i en landsby i Kroatia. En annen overskrift lyder ”Sannheten om den feige-kriminelle karakter hos den tsjetniske jugohæren” (HB 7.12.91. nr. 2:12) hvor artikkelen forteller om den lave moralen og den lave standarden i JNA, hvor mange av soldatene både drakk og ruset seg.

I tillegg til å bli sidestilt med tsjetniker, blir JNA ofte sammenlignet med nazi-Tysklands hær. Det er spennende å se hvordan både *Herceg-Bosna* og *Javnost* setter forbindelser mellom den tyske hæren under andre verdenskrig med den gruppen de selv ser på som de onde, altså tsjetniker og ustasjaer. Med andre ord, virkemidlene er de samme, det er bare snakk om en speilvendt framstilling. I det første eksemplet tatt fra en artikkel som kritiserer JNA-intervensjon i Kroatia, blir den serbiske politikken i Kroatia sammenlignet med Hitlers politikk overfor jødene og oppskriften på ”den definitive løsning på det kroatisk spørsmål.” Vi får videre høre at ”den tsjetniske jakt på kroater er åpen overalt [...] i *Herceg-Bosna*, Vojvodina, Kosovo.” (HB 30.11.91. nr. 1:12) I en annen artikkel som handlet om situasjonene i Mostar, hvor JNA-soldater hadde forskanset seg og truet med å bombe byen hvis ikke de fikk tilbake en kidnappet pilot, påpeker artikkelskriveren at ikke en gang nazistene tenkte på å ødelegge en hel by på grunn av én mann. (HB 7.12.91. nr. 2:7).

I det neste eksemplet blir hele den serbiske politikken sammenlignet med ”den imperialistiske politikken ført av Tyskland under andre verdenskrig. Tross alt, Hitler snakket også om undertrykkelsen av den tyske minoriteten i Tsjekkoslovakia, han instrumentaliserte problemet

til den minoriteten til å beseire andre sine territorier.” Det henvises her til serbiske påstander om at den serbiske minoriteten i Kroatia er undertrykt, noe som også ble brukt som påskudd for å søke autonomi for dem. Videre forteller forfatteren at man kan finne ”Elementer av den nasjonal-sosialistiske doktrinen” i den serbiske politikken siden ”Ideologien av jord og blod er hoveddelen i den serbiske erobringspolitikken, grunnlagt på ideen om der det finnes serbisk grav, kloster og der det serbiske blodet har rent, der er også Serbia.” (HB 28.3.92. nr. 18:8)

Den serbiske presidenten Milosevic blir også sammenlignet med Hitler. I en artikkel skrevet i forbindelse med forhandlinger mellom de tre sidene som skulle bli holdt i utlandet spør artikkelskriveren «Hva er det Tudjman eller Izetbegovic kan høre eller får vite fra en mann som allerede har gjort seg skyldig i krigsforbrytelser? Kan man forestille seg at Stalin eller Churchill skulle holde forhandlinger med Hitler i 1944?” Hovedpoenget er å sette JNA og serbere i samme bås som nazistene, og dermed vise dem som de ”onde” i konflikten.

Det er verdt å legge merke til de serbiske ledere samtidig blir kritisert av *Herceg-Bosna* for å sammenligne 1941 og 1991, og for å stemple alt kroatisk med ustasjaer og fascisme. I en artikkel som handler om den politiske situasjonen i Serbia, får vi vite at ”den negative holdning mot kroatene har vart i tiår i Republikk Serbia, hvor alt som er kroatisk blir stemplet som ustasj-isk.” (HB 28.12.91. nr. 5:16) I en annen artikkel som snakker om de dårlige forholdene kroatene levde under i kommunistperioden får vi høre at ”i løpet av de siste 50 årene har man som følge av NDH og ustasja-virksomhet, blokkert for utvikling av nasjonal identitet blant kroatene.”

Denne kommentaren viser til at kroatene under kommunistperioden ikke fikk uttrykke sin nasjonale identitet, fordi den ble i stor grad forbundet med NDH-staten og ustasjaer. Denne diskusjonen kom opp i forbindelse med den kroatisk nasjonalsangen og flagget, som av serbere ble stemplet som ustasj-isk. *Herceg-Bosna* svarer i en artikkel viet historien til hymnen og flagget at begge disse symbolene stammer fra lang tid tilbake, og at de på ingen måter er knyttet til fascisme, men til kroatenes frigjøringskamp. Man prøver slik å revaske det kroatisk navnet fra ustasja-stempelet. I en artikkel som snakker om ”tsjetnik”-angrep i en kroatisk landsby, som ifølge serbere skyldes at landsbyen var bosatt av ustasjaer, understreker forfatteren at ”Vi har ikke ustasjaer i det kroatisk folk. Vi er kroater, demokrater. Vi tar avstand fra alt det som var negativt i fortida.” (HB 28.12.91. nr. 5:19/20) Det er her verdt å merke seg at bosniske kroater tok mer avstand fra begrepet ’ustasja’ enn serbere gjør med begrepet ’tsjetnik’, i hvert fall når det gjelder framstillinger vi har sett i *Muslimanski Glas* og

Javnost.

Jeg har nå prøvd å vise de viktigste trekkene i *Herceg-Bosna*. Denne avisen skiller seg fra de to andre i og med at den kom ut i en kortere periode, samtidig som den i mindre grad kan sies å presentere den bosnisk-kroatiske befolkningen eller HDZ i helhet. Jeg tror at vi kan gi rett til Ivankovic i at *Herceg-Bosna* under hans ledelse sto for et syn av et samlet og suverent Bosnia av tre folkeslag, og at den dermed skilte seg spesielt fra *Javnost* som han beskrev som formidler av storserbisk politikk. Det må her allikevel understrekes at om ikke *Herceg-Bosna* drev med storkroatisk politikk, så prøvde den å formidle ”bosnisk-kroatisk” politikk, det vil si at den prøvde å formidle de politiske standpunktene til Sarajevofløyen av HDZ. Dette gjorde de med mange av de samme virkemidlene som *Javnost* og *Muslimanski Glas*, nemlig med bruk av historiske argumenter i form av offerframstillingen av sitt folk og med bruk av advarsel-argumenter, for å legitimere sine standpunkter i den politiske debatten og for å sensitivisere den kroatiske befolkningen i BiH.

Sammenligning av bruken av de historiske argumenter i de tre avisene

Hvis vi skal stille opp mot hverandre historiefremstillingene i de tre avisene, finner vi ut at trass i store ulikheter i valg av tema og fokus, er det en del likheter. Selv om framstillingen av de historiske periodene er forskjellig, om ikke gjensidig utelukkende, følger alle tre avisene visse felleslinjer. Bortsett fra at alle tre aviser vier mye plass til historie, samtidig som de historiske argumentene blir aktivt brukt i den politiske debatten i alle tre avisene, er den viktigste likheten at de alle tre har fokus på sin egen nasjon som offer gjennom historiens gang. Dette kommer klartest fram i de mange referansene til lidelsene under andre verdenskrig, som er fulgt opp av forklaringer på hvordan det var uskyldige mennesker som led under tsjetniker-ustasjaer-partisaner.

Utgravinger av massegraver, minnesmarkeringer, fokus på folkeflyttinger er elementer som styrker offerrollen, som også kan settes i forbindelse med referanser til den jødiske skjebne som alle tre avisene inkluderer i sine artikler. Mens man i *Javnost* ved flere anledninger nevner den felles jødiske og serbiske skjebne under andre verdenskrig, er fokuset i *Muslimanski Glas* på at jødene var invitert av sultanen og at de levde i fred og harmoni i Bosnia, eneste stedet i Europa hvor de ikke bodde i gettoer.¹⁹⁵ Som en forlengelse av offerrollen, understreker alle de tre avisene det faktum at historien er i ferd med å gjenta seg igjen, og at ”vi må stå sammen denne gang for å ikke la dem ta oss igjen”.¹⁹⁶

Disse advarslene om at historien er i ferd med å gjenta seg og at ”vi” som nasjon må stå sammen, forsto jeg i utgangspunktet som partipolitiske knep, men det er mye som tyder på at

¹⁹⁵ I *Javnost* får vi høre ”Jøder i Jugoslavia. Skjebnene til jøder og serbere er sammenvevde. [...] i folkemordet døde jøder og serbere ofte på de samme stedene og de ble begravd i de samme gravene.” (nr.44:12) I *Muslimanski Glas* heter det at ”store innflyttinger av safardi-jøder som ble forfulgt fra Spania, var med på å gjøre Bosnia til et egenartet Babylon av forskjellige språk, kulturer, sivilisasjoner, religioner.” (nr 2:23), mens man i *Herceg-Bosna* snakker om ”Folket som tilgir” når det henvises til jødene. Kan dette bli sett på som indirekte stikk til serbere?

¹⁹⁶ Som jeg har nevnt tidligere, var dette aspektet mindre synlig i *Herceg-Bosna*, som både hadde kommet ut veldig sent i forhold til de andre to avisene, men også i forhold til at krigen var i gang igjen for *Herceg-Bosnas* kroatisk lesere, historien hadde gjentatt seg. Her møter vi ved flere anledninger kommentarer om at ”Krigen har startet”, blant annet om begivenhetene i Ravno, og andre steder i BiH, hvor sammenstøtene hadde kommet tidligere.

dette var de tre nasjonenes subjektive virkelighet.¹⁹⁷ De nye nasjonale partiene ønsket å befeste sin posisjon, og måten de kunne gjøre dette på var ved å henvise til nasjonalt samhold og ikke minst lojalitet til den politiske ledelsen hos partiene, som ga seg ut for representere de tre nasjonene. Å henvise til ytre trussel er den klassiske måten å samle seg på som gruppe, men når man begynte å henvise til denne ytre trusselen som en historisk fiende, som gang på gang har jobbet mot "vårt" folk, førte dette til demonisering av den andre. Det er spesielt her at historiebruken kommer inn i bildet. Ved å vise hvordan "den andre" gjennom historien har vært skyldig i "vår" lidelse, samtidig som man hele tiden blir minnet på at historien i dag er i ferd med å gjenta seg, blir "den andre" sett på som en evig fiende, som den evige hindring i utviklingen av "vår" nasjon. Grunnen til at jeg har festet meg ved slike advarsel-argumenter, er fordi jeg mener at de kan vise hvordan historieoppfatninger fungerte som en mobiliseringskraft til den nasjonale sak, hvordan de førte til økt spenning mellom folkegruppene. Dette skal jeg vende tilbake til senere i konklusjonen.

Før jeg kommer så langt, vil jeg komme inn på spørsmålet om hvorfor de tre avisenes historieframstillinger var så forskjellige. For det første må vi ta med i beregningen at de tre nasjonale gruppene i Bosnia faktisk hadde forskjellige historiske erfaringer, både fra den nære historien, men også fra fjernere fortid, spesielt med tanke på middelalderen, den ottomanske og den habsburgske perioden, som vi har sett i gjennomgangen av den historiske delen. Disse forskjellene ble aksentuert på slutten av kommunistperioden, som var preget av mye økonomisk og sosial uro innen Jugoslavia, en uro som fikk nasjonale undertoner.¹⁹⁸ Selv om de tre nasjonale gruppene levde i samme republikk, Bosnia-Hercegovina, var deres syn på fortiden og ikke minst framtiden forskjellig som følge av at de alle fokuserte på egne nasjonale interesser.

Dette forklarer allikevel ikke det "gjensidig utelukkende" aspektet i avisenes historieframstillinger. Det er kjent at historie og historieoppfatninger er viktige identitetsmarkører, og for å få vite hvem "vi" er, er det viktig å distansere "oss" fra de andre. Men hvorfor bygde denne distanseringen seg på det Macdonald kaller "negative identification"¹⁹⁹, det vil si en demonisering av "den andre"? Det er her vi kommer til de politiske årsakene bak avisenes forskjellige historiske framstillinger. Vi må huske at de tre avisene representerte tre politiske partier som bygde sin legitimitet, sin posisjon, på å være

¹⁹⁷ Dahl 2002:202 bruker begrepet tro når han forklarer "de mangoldige oppfatninger som gjør seg gjeldende i samfunnet, ideologier, 'myter', teorier osv."

¹⁹⁸ Se kapittel om 1980 til 1990 i historiedelen.

¹⁹⁹ Macdonald 2002:26-27.

ansett som forvaltere av de nasjonale interessene til de tre nasjonene de representerte. Disse nasjonale interessene var i utgangspunktet knyttet til spørsmålet om Bosnias framtidige status og ikke minst de forskjellige folkegruppens rolle i et framtidig Bosnia. Problemene oppsto som følge av at de politiske, nasjonale interessene var gjensidig utelukkende, noe som igjen førte til at man forsøkte å fraskrive legitimiteten til "den andre" ved å framstille denne som en evig fiende.

Mens den viktigste nasjonale sak for serbere i Bosnia og ellers i Jugoslavia var en fortsettelse av Jugoslavia som ville sørge for at alle serbere på Balkan fikk leve i én stat, ble et slikt Jugoslavia sett på som "Serboslavia" av de andre nasjonene. Mange av de historiske argumentene brukt i *Javnost* gikk ut på å vise at serbere måtte forbli samlet i en stat. For å begrunne dette viste man til de forferdelige lidelsene den serbiske befolkningen gjennomgikk i de periodene når de ikke var samlet, en lidelse som ikke måtte gjenta seg igjen. "Den andre", i utgangspunktet kroatene, ble framstilt som et hinder for at den serbiske nasjonale sak skulle kunne oppfylles.

De bosniske muslimer så sine interesser best ivaretatt i et samlet Bosnia. Som jeg har nevnt i gjennomgangen av bosnisk historie, var identiteten til de bosniske muslimer tett knyttet til det bosniske territoriet. Veldig mange av de historiske argumentene i *Muslimanski Glas* viser dermed tilbake til Bosnias fortid som harmonifull, Bosnia som møtepunkt for religioner og folkegrupper, med bosniske muslimer som bærere av denne toleranse-tradisjonen. Det var også særdeles viktig for de bosniske muslimer å vise at Bosnias grenser var historisk betingede, at de var grunnlagt som følge av en historisk utvikling, og at de ikke var kunstige eller administrative, slik som serbere hevdet. Å kunne "bevise" at de bosniske grensene var gyldige ved å henvise til fortiden, gav legitimitet til disse grensene, som igjen skulle føre til at de ikke kunne være gjenstand for revisjon. Samtidig var det viktig å vise at serbere, som sterkest utfordret den bosniske suvereniteten, gjennom historien har vært skyldige i muslimenes martyrstatus, som igjen var tett knyttet til de periodene av historien da det bosniske territoriet ikke var samlet, spesielt under det første Jugoslavia og andre verdenskrig

Som jeg har nevnt var de bosniske kroatene mer tvetydige i sine historiefremstillinger, noe som skyldes at deres nasjonale interesser ikke var klart framstilte. *Herceg-Bosna* tok til orde for et samlet Bosnia, en multikulturell og multireligiøs stat av tre nasjoner, samtidig som den katolsk-kroatiske arven ble sterkt poengtert, spesielt i forbindelse med den internasjonale anerkjennelsen av Kroatia. Framstillingen av den kroatiske offerrollen var tett knyttet til en

historisk erfaring om neglisjering av den kroatisk identiteten og ikke minst manglende autonomi, noe som var spesielt forbundet med den kommunistiske perioden. I likhet med bosniske muslimer, så de bosniske kroatene på de bosniske serberne som det største hinderet for oppfyllelse av de kroatisk nasjonale interesser, om det så gjaldt et udelelig Bosnia eller drømmen om en selvstendig Kroatia, som var truet av den serbiske minoriteten der. De historiske framstillingene som viser til offerrollen i *Herceg-Bosna*, er i stor grad knyttet til en framstilling av serbere som undertrykkere av kroater, både under det ottomanske styre, under kongedømmet Jugoslavia, og ikke minst under det kommunistiske Jugoslavia.

Det er her spennende å se hvordan de tre sidene "velger" sine fiender, hvordan den kollektive hukommelse er selektiv. Bosniske muslimer kunne like gjerne har vist til kroater/katolikker som sine verste fiender gjennom historien, det var tross alt de katolske statene muslimene sloss mot under det ottomanske styret. Under den andre verdenskrig var også kroatisk ustasjaer skyldige i drap på muslimske sivile. På den bosnisk-kroatisk side kunne man ha "snudd" seg mot de bosniske muslimene, som i århundrer undertrykte og neglisjerte den katolske kirken i Bosnia. Dette selektive historiske minnet kan forklares ut fra at disse to gruppene faktisk hadde felles nasjonal-politiske mål, nemlig et samlet Bosnia utenfor Jugoslavia. Disse politiske målene viste seg å stå imot de nasjonale interessene hos serbere, serbere som tidlig hadde aksentuert en brodd mot begge de to andre gruppene. Bosniske serbere var altså ikke selektive i sitt valg av fiender, men de var selektive i den generelle kollektive hukommelsen siden de fokuserte så å si utelukkende på de negative aspektene av sin historie, som igjen henger sammen med framstillingen av den serbiske befolkningen på Balkan som ofre.²⁰⁰

Hvis vi skal komme tilbake til det innledende spørsmålet om hvorfor de historiske framstillingene i avisene var så forskjellige, kan vi oppsummere med at forskjellene skyldes forskjellig historisk erfaring blant de tre folkegruppene, men også forskjellig politisk orientering, som gjorde at avisene valgte med omhu den historien som skulle presenteres. Man valgte ikke bare sine fiender, men også de historiske periodene og begivenhetene som det skulle settes lys på. Valggrunnlaget var derimot likt, nemlig framstilling av sitt folk som ofre gjennom historien.

Jeg må her allikevel understreke at selv om alle tre avisene fortalte om lidelsen til sin gruppe,

²⁰⁰ Serbere kunne for eksempel ha pekt ut bulgarere som sine innbitte fiender, det var tross alt Bulgaria som den serbiske stat har slåss mest med. Jeg synes allikevel at denne sammenligningen blir irrelevant siden Bulgaria ikke hadde noen forbindelse til konflikten i Jugoslavia på 1990-tallet.

var det også gradforskjeller i disse framstillingene. Mens martyrmyten framstår som det mest framhevede grunnlaget for serbiske identitet i *Javnost*²⁰¹, og alle de andre nasjonalmytene mer eller mindre smelter inn i martyrstatus, er martyrmyten ikke fullt så enerådende i de to andre avisene. Når det gjelder den bosnisk-muslimske identiteten og dens framstilling i *Muslimanski Glas* er det i stor grad basert på martyrrollen, men den blir myket opp av intramurale-rollen som den bosnisk-muslimske befolkningen ser seg spille. Intramuralemyten kan kombineres med offerrollen, men den aksentuerer likevel andre verdier, som det multikulturelle – toleranse aspektet av den bosnisk-muslimske identitet. I *Herceg-Bosna* blir den bosnisk-kroatiske offerrollen i stor grad knyttet til den jugoslaviske perioden, som de så på som en innskrenking av deres suverenitet og identitet, en identitet som de bosniske kroater knytter til den vestlige, europeiske, siviliserte sfæren. Antemuralerollen i *Herceg-Bosna* ble i mindre grad enn i *Javnost* knyttet til offerrollen, de bosniske kroater tok sin oppgave som beskyttere av den vestlige sivilisasjonen som en ære.

Avgrensningen av problemstillingen min til å gjelde bruken av historiske argumenter i de tre avisene, gir meg ikke plass til å nærmere diskutere årsaken til forskjellene i bruken av offerrollen og martyrmyten i avisene. Det ville ha vært spennende med en komparativ analyse av offerrollen som grunnlag for nasjonal identitet hos de tre gruppene, blant annet for å undersøke om det her var et årsak-virkning forhold..

²⁰¹ Den serbiske martyrrollen er knyttet til ideen om utvalghet og ideen om belønning, om at "vår tid har kommet", noe som igjen gir motivasjon til å slåss for "våre" nasjonale interesser, som er samling av alle serbere.

Konklusjon

Utgangspunkt for denne oppgaven var et ønske om å lære mer om konflikten i Bosnia og Hercegovina for å øke min forståelse av krigen som varte i tre og halvt blodige år, en konflikt som på mange måter har innvirket på mitt liv. Jeg ville gjerne finne ut hvilken rolle historieoppfatninger spilte som en årsak til de økende fiendtligheter blant den bosniske befolkningen. Jeg fant ut at historie spilte en viktig rolle, og det på forskjellige plan. Først og fremst ble historiske argumenter brukt til å bygge og styrke den nasjonale identiteten. Dette gjorde avisene ved å vise til den felles historiske erfaring som de forskjellige nasjonale myter hvilte på. Den utslagsgivende nasjonalmyten i alle tre avisene var martyrmysten, det vil si en framstilling av sitt eget folk som historiens ofre. Historiske argumenter ble også brukt som direkte innspill i den politiske debatten. På denne måten fikk de historiske forhold betydning når det gjaldt å legitimere de nasjonale interessene og standpunktene, spesielt i forbindelse med holdningen til Bosnia og Hercegovinas framtidige status.

Begge disse tilfellene av "historiebruk" er for så vidt vanlige fenomener. Når det gjelder nasjonal identitet, er den i stor grad knyttet til nettopp historisk erfaring, om det er snakk om Norge eller Bosnia. På samme måte blir historiske argumenter brukt i den politiske debatten også i Vesten.²⁰² Disse to aspektene forklarer allikevel ikke historie som mobileringskraft. Derfor valgte jeg å se på bruken av de historiske argumentene fra en tredje synsvinkel som skulle forklare hvordan historie var med å skape og forsterke den spente stemningen mellom tre folkegrupper som hadde levd forholdsvis fredelig de siste femti årene. Ved å ta utgangspunkt i offerrollen og martyrmystene som alle tre avisene i større eller mindre grad fremmet, mener jeg at vi nærmer oss en forklaring. Første skrittet i offerrolle-promotering var å vise tilbake til smertefulle minner, å trekke opp linjer langt tilbake i historien for å vise at "vi" har vært et undertrykt og diskriminert folk. Andre skrittet var å komme med henvisninger om

²⁰² Jeg henviser her til en sak som nylig fant sted i Frankrike, hvor venstresiden refererte til hendelser i Paris i oktober 1961 som begrunnelse for å nedstemme et lovforslag. Lovforslaget gikk ut på å innføre i historieundervisningen de positive aspektene av den franske koloniseringspolitikken. Hendelsene de siktet til var demonstrasjoner i forbindelse med Algerie-krigen, i hvilke mellom 30 og 300 algeriere ble drept av fransk politi, hendelser som har forblitt tabutema i det franske samfunnet. Også styresmaktene i de gamle koloniene i nord-Afrika reagerte negativt på lovforslaget. Se www.lemonde.fr/web/article/0,1-0,36-700066,0.html.

at historien er i ferd med å gjenta seg, argumenter som visker ut skiller mellom fortid og nåtid. På denne måten bygde avisene opp under en kollektiv paranoia som resulterte i sterk mistenksomhet og frykt for den “andre.”²⁰³

For å sikre seg at historien ikke skulle gjenta seg i alle sine grufulle former måtte ”vi” som nasjon, som etnisk og religiøst fellesskap, holde sammen og sikre ”våre” nasjonale interesser. Bosniske serbere brukte sin offerrolle til å hevde at de aldri kunne leve i en NDBiH, altså en uavhengig bosnisk stat som de forbandt med andre verdenskrig og vonde erfaringer fra en tid da serbere var splittet for n-te gang i historien.²⁰⁴ Bosniske muslimer henviste også til andre verdenskrig, men da til andre minner, nemlig til den forferdelige nedslaktingen fra (bosniske) serberes side. Deres argumenter gikk ut på at hvis bosniske muslimer måtte leve i et ”Serboslavia”, ville hendelser fra andre verdenskrig gjenta seg. Deres politiske mål var å beholde BiH som en helhetlig og autonom stat, en løsning som best kom til å beskytte den bosnisk-muslimske identiteten. Når det gjaldt bosniske kroater, var disse i en splittet situasjon, men holdningen som kommer best fram i avisen er et ønske om å bevare BiHs integritet og bosniske kroatenes særegne status innen en slik selvstendig stat. De motsatte seg kraftig noe som helst forbindelse til Jugo/Serboslavia, og henviste til den dårlige behandlingen som kroater har vært utsatt for under først kongedømmet og deretter i det kommunistiske Jugoslavia.²⁰⁵

Jeg mener at det kommer klart fram at avisene brukte historiske argumenter for å øke støtten til de nasjonale partiene og til å mobilisere folket i tro om at ”hvis vi ikke angriper først kommer de til å angripe og utrydde oss”.²⁰⁶ En slik påstand legger mye ansvar på den politiske ledelsen og på medias rolle i forløpet til krigen, et ansvar som jeg mener de bør absolutt ta.²⁰⁷ Den politiske ledelsen hos alle tre partiene brukte historiske argumenter for å styrke sine egne

²⁰³ Ramet 2002:2. Kaul 1996:301.

²⁰⁴ Se Perica 2002:167 “as a Serb nationalist leader explained in an interview “ in contrast to 1941, this time we were prepared to defend ourselves from genocide. Had Serbs not armed them selves and were attacked first, they would have been eradicated.” A group of Serbian Orthodox Church leaders and Serbs intellectuals defined the war as spontaneous civil war in which the Serbs, by striking first, were only trying to avoid the genocide that happened to them in 1941.”

²⁰⁵ Jeg må her minne på at *Herceg-Bosna* kom ut så sent i forløpet til konflikten, nemlig november 1991, nesten et halvt år etter at krigen i Kroatia hadde startet. Jugoslavia som land og som ide var allerede ute av debatten.

²⁰⁶ Se Eide 1998:112-113 “When the physical fighting started in 1991, the discourse of the War of the Words was continued into the War of the Bodies [...] An extreme degree of fear and insecurity had been established through deliberate discourses of danger (Hansen 1997b:16) Thus the only reasonable thing to do, they thought, was to preempt the plan by expulsing or killing the Muslims first, before their gruesome plan could be carried out.” s. 114 “The politics of othering that had begun during the War of Words war continued in the War of Bodies.”

²⁰⁷ Se Kurspahics framstilling av dette. Glenny 1999: 630 med uttalelser om at serbiske og kroatisk medier var ”the greatest war criminals of all”. Se også Eide s. 118: “I believe that the actions of the political elites in Yugoslavia were strategic attempts at personal power maximation within a climate of rapid change and rearrangements.” Vi må også huske på at bortsett fra noen få ”fornuftige” stemmer, tok så å si hele intelligentsiaen side med nasjonalistene, det vil si at de tok del i utvikling og spredning av paranoiaen.

posisjoner. Den generelle misnøyen i befolkningen, som skyldtes usikre økonomiske forhold, politiske endringer i det internasjonale samfunnet og i Jugoslavia, generell usikkerhet og frykt som følge av ustabil hverdag, ble i stor grad forsterket av at den politiske ledelsen rettet misnøyen mot "den andre", som samtidig var de nærmeste naboer og venner.

Det betyr samtidig ikke at de store massene som faktiske var med og støttet disse nasjonale partiene er uten skyld, det er de som bet på det enkleste agnet og som førte til at "the war of words" gikk over til å bli "the war of bodies".²⁰⁸ Jeg bruker her Eides metafor for å forklare hvordan den muntlige demonisering av den "andre", som hadde pågått aktivt fra slutten av åttitallet, førte til en videreført demonisering av den "andre" men nå i bokstavelig forstand. Dette kan forklare den eksessive voldsbruken i konflikten, hvor de nærmeste naboer så seg selv skyldige i massakrer, voldtekter, tortur. Fokuset på sin egen oppofrelse og sin egen martyrolle, gjorde at man i liten grad klarte å se smerten til de andre. Den manglende empatien var med på å forsterke umenneskeliggjøringen av de såkalte "historiske fiender".

Jeg mener å ha vist med sitatene fra avisene at historie ble brukt i politisk agenda i alle tre avisene. Framstillinger av sin nasjon som historisk offer, blandet med stadig påminnelser om at historien er i ferd med å gjenta seg, bidro til å øke spenningsnivået blant de tre nasjonene i Bosnia. Det må her presiseres at jeg i denne sammenhengen likestiller de tre avisene i bruken av offerretorikken, selv om vi har sett at bruken av martyrmyten og offerrollen kom fram i forskjellige grad i de tre avisene, spesielt med tanke på hvor gjennomslagsgivende martyrmyten var for den generelle tilnærmingen til spørsmålet om nasjonal identitet.²⁰⁹ Mitt poeng er allikevel at offerrollen spilte en stor rolle når det gjaldt å legitimere forskjellige nasjonale interesser og politiske mål. Med fare for at min "likestilling" av avisene lukter av frykt for å fordele ansvar og skyld, vil jeg bare understreke at jeg i stor grad har prøvd å styre unna skyldfordelende analyser, både fordi min problemstilling ikke ga plass til det, men også fordi jeg ikke føler at jeg har noe grunnlag for det. Bakgrunnen til konflikten i Bosnia er svært sammensatt, og denne oppgaven har belyst et lite mørkt hjørne.

Det gjenstår nå enda et vanskelig tema, nemlig spørsmålet om misbruk av historie. Skal bruken

²⁰⁸ Eide 1998:112 og s. 120: "Violence was the continuation of a discourse of hate and fear with other means".

²⁰⁹ Se slutten av del 2 og sammenligningskapittelet. I andre framstillinger blir martyrretorikken i stor grad knyttet til den serbiske og kroatisk side. Se blant annet Ramets artikkel "Under a holy lime tree", som tar for seg den serbiske martyrmyten. Macdonald tar opp både den serbiske og kroatisk side og viser hvordan de begge bruker offerrollen i propagandahensyn. At verken Ramet eller Macdonald snakker om bosniske muslimer og offerrollen som en del av deres identitet, kan skyldes at deres fokus var lagt andre steder, samtidig som man anså bosniske muslimer som de egentlige ofrene i krigen i Bosnia. Macdonald understreker "the fact that the Moslems were the chief victims obviously had much to do with this", det vil si med bruk av martyrmyten 2002:242.

av historie i de tre avisene stemples som misbruk? I begynnelsen av min skriving var jeg av den oppfatning. De historiske argumentene i avisene var ikke bare selektive og skjeve framstillinger av fortiden, men til tider også rene forfalskninger. I tillegg ble disse framstillingen av fortiden brukt aktivt til å fremme en spesiell sak, nemlig de nasjonale interessene. En slik forståelse av misbruk av historie faller overens med det Iggers skriver om at «Misuse suggests that the past is instrumentalised and distorted for political and other purposes»²¹⁰ Men, som han påpeker videre, et slikt syn vil bety at det finnes ”a real past which must not be distorted.” Uten å her komme inn på spørsmålet om vi ”egentlig” kan vite noe sikkert om fortiden,²¹¹ er det nødvendig å bringe på det rene at enhver normativ vurdering av bruk av historie samtidig er også subjektiv. Min stempling av bruken av de historiske argumenter i avisene som ”misbruk”, skyldes at jeg ikke samtykket, at jeg ikke anerkjente avisenes ”bruk” av historie som riktig i lys av hendelsene på 1990-tallet. Det er klart at en slik subjektiv vurdering ikke bringer oss nærmere spørsmålet om hva som ”egentlig” er misbruk av historie.

Problemet er ikke tilfellene hvor de faktiske feil er åpenbare, det er verre når ”påstander om ’misbruk’ retter seg mot skjevhet eller ensidighet i framstillingen som helhet.”²¹² Først og fremst er det nødvendig å skille mellom faglige og populære kretser i dette tilfelle. Jeg mener at vi kan være strengere med krav om ”sannhet” i betydning riktighet, i faglige, vitenskapelige framstillinger. Disse skal så være eksempler for bruken av historie i det offentlige rom, ved å veilede og korrigere ”usannheter”. Min positivistiske holdning skyldes et behov for å tro at det finnes framstillinger av historie som er ”sannere” enn andre, som kan oppnås ved kritisk og grundig forskning, ut fra en enkel forutsetning, nemlig å lære mer om vår verden. Å bevisst fjerne seg fra slik framgangsmåte ved å velge en selektiv historietilnærming i faglige kretser, vil da være misbruk i mine øyne, spesielt hvis slike historiefamstillinger er motivert av politiske, og enda verre, militære formål. Siden avisene ikke gjør krav på ”vitenskapelighet”, synes jeg det er vanskelig å hevde at deres historiefamstillinger utgjør misbruk av historie, selv om den ensidige fokuseringen på egen nasjon og egen lidelse bidro til å forverre forholdene mellom de tre nasjonale gruppene i Bosnia.

Med all dette fokus på historie som årsak og som bakgrunn for konflikten, må det påpekes at jeg på ingen måte vil betegne det som skjedde i BiH som en ”historisk konflikt”, i betydning av

²¹⁰ Iggers: 2000:83

²¹¹ Jeg sikter her til diskusjonen om all historie er fiksjon, diskusjonen på hvor mye vi kan ”egentlig” vite om fortiden.

²¹² Dahl 2002:206.

noe som bare "måtte" skje, en slags fortsettelse av Balkankrigene, av de to verdenskrigene, eller for så vidt korstogene. Denne holdningen om at konflikten i Jugoslavia "alltid" har skjedd, var svært utbredt blant vestlige diplomater og akademikere i den første fasen av konflikten.²¹³ En slik innstilling førte til at det internasjonale samfunnet lettere kunne si at "det er lite vi kan gjøre" og fraskrive seg ansvar ved å henvise til en særegen balkansk mentalitet, forbundet med noe usivilisert, barbarisk, en mentalitet hvor historien er omnipresent, hvor man ikke er i stand til å glemme gamle feider og starte på en ny side.²¹⁴ Denne holdningen til at konflikten i Bosnia var uunngåelig, var også representert hos de krigende parter, noe som også ses i de mange argumentene vi så i avisene om historie som gjentar seg, spesielt i *Javnost*.

I den senere tid har det kommet en reaksjon på holdningen om at krigen på Balkan er en historisk konflikt, noe som også ses i den nylige litteraturen om BiH.²¹⁵ Denne nye litteraturen er samtidig med å male et bilde av Bosnia som et multietnisk og tolerant samfunn, et bilde som både den bosniske stat og det internasjonale samfunnet støtter opp om.²¹⁶ Jeg vil her si meg enig med Malcolm i at denne konflikten ikke skyldes naturlig historisk utvikling på Balkan, krigen i Bosnia skyldes ikke "gammelt hat". Det blir for enkelt å forklare det som skjedde i Jugoslavia på 1990-tallet bare ut fra historiske forhold, verken historie som "reell" fortid eller historieoppfatninger, var avgjørende faktorer i krigsutbruddet.

Som vi har sett i gjennomgangen av den historiske delen, var det mange faktorer som bidro til oppløsningen av Jugoslavia. Hovedårsaken til den blodige oppløsning av Jugoslavia er, mener

²¹³ Se Mønnesland og Stoltenberg fra norsk side. Mønnesland 1995:28 "Det historiske dramaet som har flimret over tv-skjermene kan bare forstås hvis man nøster opp trådene bakover. Liksom i skjebedramaer er løsningen på det jugoslaviske dramaet å finne i fortiden. Konsekvensene av tidligere tiders handlinger ligger under og bestemmer dramaets forløp i dag". Selv om dette er en forenkling av Mønneslands syn, kan man ved flere anledninger finne begrep som "gammel hat" s. 193 når han forklarer grusomhetene som skjedde under andre verdenskrig, og "hatets land" s. 287 som beskrivelse av BiH av Ivo Andric. Også uttalelsene til den britiske statsministeren, John Major, om at her handlet det om "ancient hatreds" viser denne holdningen. (sitat funnet i Glenny 1999:XXII)

²¹⁴ Glenny 2000:XXI "If somebody displays a 'Balkan mentality', for example, it implies a predilection for deceit, exaggeration and unreliability."

²¹⁵ D&F reagerer på en slik tilnærming i sitt innledende kapittel s. 12: "Thus one is not justified in saying [...] on the grounds that these people are just reverting to a centuries-long past of ethnic and/or religious hatred and fighting. This is sheer myth. One finds no examples of such behaviour in Bosnia's history before our own vicious twentieth century." Malcolm sier noe lignende i sin introduksjon s. Xix: "The biggest obstacle to all understanding of the conflict is the assumption that what has happened in that country is the product – natural, spontaneous and at the same time necessary – of forces lying within Bosnia's own internal history. That is the myth which was carefully propagated by those who caused the conflict, who wanted the world to believe that what they and their gunmen were doing was done not by them, but by impersonal and inevitable historical forces beyond anyone's control."

²¹⁶ Jeg vil her minne på at mye av den litteraturen jeg valgte å basere meg på i skrivning av delen om BiH historie faller inn under denne tradisjonen. Det er svært sannsynligvis at både (bosniske) kroater og serbere ville valgt en bredere innfallsvinkel når det gjelder bosniske historie, det vil si at de ville utvidet det med fortellinger om historien til henholdsvis Kroatia og Serbia.

jeg, at de politiske og økonomiske uenigheter gikk på tvers av nasjonale republikkgrenser, slik at alle konflikter ble forstått som konflikter mellom nasjoner, som angrep på “vår” nasjonale identitet. En slik samfunnsforståelse ble i stor grad promotert av de politiske lederne, og det er her at historie kommer inn som faktor til konflikten. Ved å henvise til historiske rettigheter, historiske problemer, historiske fiender og ikke minst til felles historisk erfaring, med offerrolle i sentrum, bidro den ”historiske diskursen” til å styrke samholdet i de nasjonale gruppene, men også til å ”demonisere” den andre. Jeg vil igjen her vise til Kværners bemerkning om at man ikke kommer særlig langt i forståelsen av konflikten i Bosnia ved å se tilbake til Kosovoslaget, altså ved å se på historiske begivenheter, men heller ved å se på “mobiliseringspotensialet” i historien.²¹⁷ Vi har sett i analysen av de historiske argumenter i avisene at historie, det vil si historisk erfaring, ble brukt til nettopp å få menneskene til å samle seg og til å mobilisere til forsvar av sin nasjon.

Hvordan skal så historikere og historievitenskapen forholde seg til det faktum at historie faktisk er en mobiliseringskraft, at historie er en ”aktiv” part i samfunnsdebatten? Første skrittet er å være bevisst på nettopp disse potensialene i historiefaget, å forstå hvordan de fungerer både i de faglige og populære kretser. En diskusjon rundt bruk og misbruk av historie, rundt historie som myter, historie som kollektiv hukommelse og hele begrepet ”historisk erfaring” er nødvendig for å oppnå denne bevisstheten. Det var med stor glede at jeg oppdaget at slike diskusjoner har faktisk funnet sted på Balkan, blant annet med økonomisk og faglig støtte fra den norske staten og universitetet i Oslo.²¹⁸ Jeg var også heldig til å få være med på en konferanse som samlet studenter og professorer fra Kroatia, Serbia og Bosnia og Hercegovina til å diskutere forholdet mellom historiske fortellinger og historiske myter i dagens Balkan-stater. Det var veldig oppmuntrende å se at disse emnene ble tatt på alvor i de faglige kretser, og ikke minst at det var en åpen diskusjon om de forskjellige mytene og bruk av historiske myter i alle de tre eks-jugoslaviske statene.

Det andre skrittet som historikere kan benytte i motarbeidelsen av historiebruk til ideologiske formål, er å delta aktivt i den offentlige debatten og slå ned på det som framstår som forvrengning av historiske fakta eller ensidige framstillinger av historie. Trass i at vi som

²¹⁷ Kværne 2001:19: ”er det ingen grunn til å anta at krigene fra 1991 og utover skyldes slaget på Kosovo eller andre hendelser i middelalderen. [...] Vi får større forståelse av hvorfor det ble krig i det tidligere Jugoslavia hvis vi undersøker mobiliseringspotensialet i en romantisk og sjåvinistisk historieførståelse.”

²¹⁸ Jeg henviser her til konferansen holdt i Sarajevo høsten 2002, som resulterte i boken *Myths and Boundaries in South-Eastern Europe*, men også til konferansen holdt i Dubrovnik høsten 2004 som hadde som hovedtema forholdet mellom myter og historie. I mai 2005 ble det også holdt en konferanse i Sarajevo om bruken av historiske myter i forbindelse med andre verdenskrig og balkanske kriger på slutten av 1900-tallet.

forskere og som mennesker ikke kan avgrense oss fra alle subjektive trekk, kan vi med målrettet forskning bidra til å se så mange aspekter som mulig av en sak og å nærme oss ”sannheten” så godt som mulig. Når det gjelder situasjonen i Bosnia på begynnelsen av nittitallet, var det svært få bosniske intellektuelle som tok dette skrittet. Dette førte igjen til lite diskusjon og få konkurrerende historiefremstillinger til de tre nasjonale ”historiene”. Jeg vil her avslutte med et sitat tatt fra en Morgenbladartikkel i forbindelse med Milosevic-rettssaken i Haag. Artikkelen tar opp spørsmålet rundt rettssakens viktighet og verdi nå som den har blitt strekket ut på det tredje året. Journalisten lar ofrene svare, med å påpeke at denne rettssaken har gjort at forbrytelser har blitt registrerte, at ofrene har blitt hørt, og at trass i langsom gang vil denne rettssaken gi en hyllest til rettferdigheten. Han understreker at:

Disse forbrytelsene ble begått i Jugoslavia mellom 1992 og 1999. Disse menneskene var ansvarlige for dem og ingen kan om seksti år komme og trekke det hele i tvil. Ingen kan forsterke noen fakta og utelate andre, for å egge opp og beruse mengder av mennesker og få dem til å gjøre ting de aldri trodde de skulle komme til å gjøre. Denne historien kan ikke åpnes på nytt og manipuleres. Eller kan den allikevel det?²¹⁹

Hans avsluttende spørsmål bør henge over oss som en advarsel om å ikke la dette skje igjen, for å gjøre vårt beste som historikere og mennesker for at historie ikke igjen kan bli brukt som et middel i en ideologisk og politisk dragkamp.

²¹⁹Morgenbladet 7.10.05 Simen Sætre.